

**GEORGE İVANOVİCH GURDJİEFF'İN İNSAN
ANLAYIŞI**

MUSTAFA OTHAN

**Felsefe Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR
Erzurum - 2024
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

GEORGE İVANOVİCH GURDJİEFF'İN İNSAN ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa OTHAN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR

ERZURUM-2024

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY SAYFASI

Mustafa OTHAN tarafından hazırlanan George Ivanovich Gurdjieff'in İnsan Anlayışı adlı bu çalışma 30.01.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda ☒ **oybirliği** / ☐ **oyçokluğu** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Felsefe Ana Bilim Dalı, Bilim Tarihi ve Bilim Felsefesi Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Doç. Dr. Hüseyin AYDOĞDU Erzurum Teknik Üniversitesi	İmza Aslı Islak İmzalıdır.
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR Erzurum Teknik Üniversitesi	İmza Aslı Islak İmzalıdır.
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Serdar SAYGILI Erciyes Üniversitesi	İmza Aslı Islak İmzalıdır.

Mustafa OTHAN tarafından hazırlanan George Ivanovich Gurdjieff'in İnsan Anlayışı başlıklı yüksek lisans tezi kabul edilmiştir. 30.01.2024

Prof. Dr. Serap BEDİR KARA

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır.

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullandığım her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sorumluluğu ve tezinin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum. 30.01.2024

İmza

Mustafa OTHAN

Öğrenci

Aslı Islak İmzalıdır.

- ☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıcklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- ☐ Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıcklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.
- ☐ Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıcklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim süresi ile ilgili bir kısıtlama bulunmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ	V
TABLolar LİSTESİ	VI
ŞEKİLLER LİSTESİ	VII
GÖRSELLER LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKÇAĞ'DAN GURDJİEFF'E KADAR İNSAN SORUNU

1.1. İLK ÇAĞ'DA İNSAN ANLAYIŞI	21
1.2. ORTA ÇAĞ'DA İNSAN ANLAYIŞI	23
1.3. MODERN ÇAĞ'DA İNSAN ANLAYIŞI	26

İKİNCİ BÖLÜM

GURDJİEFF'DE VARLIK VE İNSAN SORUN

2.1. GURDJİEFF'İN VARLIK ANLAYIŞI	37
2.2. GURDJİEFF'İN İNSAN ANLAYIŞI.....	45
2.2.1. İnsanın Kategorileri	46
2.2.2. İnsandaki Üç Merkez.....	53
2.2.3. İnsanı Oluşturan Dört Beden ve Dört Bilinç Hali	59
2.2.4. İnsanın Makine Olma Durumu	62
2.2.5. İnsanda Öz, Ben ve Kişilik Kavramı	70
2.2.6. Dördüncü Yol Öğretisi	74
2.2.7. İnsanın Uyanması ve “Kendini Bilmesi”	81
2.2.8. İnsanı Gelişimini Anlatan Enneagram Sembolü	86
2.2.9. İnsan ve Ölüm	90

SONUÇ	92
KAYNAKÇA.....	98

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
GEORGE İVANOVİCH GURDJİEFF'İN İNSAN ANLAYIŞI
Mustafa OTHAN
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR
2024, (112) sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR (Danışman)
Doç. Dr. Serdar SAYGILI (Üye)
Doç. Dr. Hüseyin AYDOĞDU (Üye)

Bu çalışmanın amacı, 1866 yılında Kars'ta dünyaya gelen George Ivanovich Gurdjieff'in insan anlayışını ele almaktır. Çalışmanın birinci bölümünde, İlk Çağ'dan Gurdjieff'e kadar insan sorunu ele alınmış, İlk Çağ, Orta Çağ ve Yakın Çağ'ı karakterize eden bazı filozofların insan görüşlerine yer verilmiş, felsefi antropoloji kavramının tarihsel gelişimi açıklanmaya çalışılmıştır. Gurdjieff'in insan hakkındaki düşünceleriyle paralel düşüncelere sahip olan filozofların insan görüşleri Gurdjieff'in insan görüşüyle karşılaştırmalı olarak incelenmiş, insan kavramının tarihsel ve felsefi düşünce sistemindeki arka planı araştırılmıştır. Sokrates, Platon, Aristoteles, Augustinus, Aquinalı Thomas, Descartes, Rousseau, Kant, Hegel, Marx, Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, Sartre, Camus, Gasset, Scheler, Althusser ve Horkheimer'in insan hakkındaki düşüncelerine değinildikten sonra Gurdjieff'in insan anlayışına geçilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, insan ve varlık anlayışı bağlantılı olan Gurdjieff'in varlık kategorilerinden verilerle insan kategorileri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, insanın makine olma durumundan kurtulup objektif şuura sahip olma durumuna geçişi aşamalar halinde anlatılmıştır. Evrenin kanunları ile varlığın kanunları, varlığın kanunları ile de insanın kanunlarının aynı olduğunu iddia eden Gurdjieff'e göre, insan uykuda olan bir makinedir, insanın uykusundan uyanması için ona yol gösterecek kılavuz ise Dördüncü Yol'dur.

Anahtar Kelimeler: Dördüncü Yol, Gurdjieff, Makine İnsan, Objektif Şuur, Felsefi Antropoloji.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
GEORGE IVANOVICH GURDJIEFF'S HUMAN UNDERSTANDING
Mustafa OTHAN
Advisor: Asst. Prof. Murat BAHADIR
2024, (112) pages

Jury: Asst. Prof. Murat BAHADIR(Consultant)
Assoc. Prof. Serdar SAYGILI (Member)
Assoc. Prof. Hüseyin AYDOĞDU (Member)

The aim of this study is to examine the human understanding of George Ivanovich Gurdjieff who was born in Kars in 1866. In the first part of the study, the problem of human from the First Age to Gurdjieff is discussed, the human views of some philosophers characterizing the First Age, the Middle Ages and the Recent Age are given, and the historical development of the concept of philosophical anthropology is tried to be explained. The human views of philosophers whose thoughts on the human are paralel to Gurdjieff's thoughts on the human are analyzed in comparison with Gurdjieff's view of the human, and the background of the concept of the human in the historical and philosophical thought system is investigated. After mentioning Socrates, Plato, Aristotle, Augustine, Thomas of Aquinas, Descartes, Rousseau, Kant, Hegel, Marx, Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, Sartre, Camus, Gasset, Scheler, Althusser and Horkheimer's thoughts about the human, Gurdjieff's conception of the human is discussed. In the second part of the study, the categories of the human are tried to be explained by pre+senting Gurdjieff's being categories whose human and being conceptions are related. In this section, the transition of man from being a machine to having an objective consciousness is described in stages. According to Gurdjieff, who claims that the laws of the universe are the same as the laws of being, and the laws of being are the same as the laws of man, man is a sleeping machine, and the Fourth Way is the guide that will guide him to awaken from his sleep.

Key Words: Fourth Way, Gurdjieff, Machine Man, Objective Consciousness, Philosophical Anthropology.

ÖN SÖZ

Bu çalışmada George Ivanovich Gurdjieff'in hayatı, varlık ve insan görüşleri ele alınmaktadır. Çalışmada, Gurdjieff'in farklı bir bakış açısıyla ele aldığı insan anlayışı ve onun insan görüşünün diğer filozoflar ile karşılaştırılması yapılmıştır. Konunun ele alınışı ve işlenişi bakımından "Gurdjieff'te İnsan Kavramı" özgün bir düşünce olup literatürde önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gurdjieff'in hayatı ve eserleri üzerine yapılan akademik mahiyette bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ulusal tez merkezinde herhangi bir tez çalışmasına rastlanmamıştır. Gurdjieff'in eserlerinden bazıları 2020 yılından itibaren Türkçe'ye çevrilmeye başlanmıştır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İlk Çağ'dan Gurdjieff'e kadar insan sorunu, ikinci bölümde de Gurdjieff'te varlık ve insan sorunu diğer filozofların düşünceleri ile karşılaştırılarak ele alınmıştır. Birinci bölümde, insan sorunu ilk, orta ve modern çağ şeklinde üç döneme ayrılarak ele alınmış ve o dönemlerde yaşayan filozofların insan hakkındaki düşünleri açıklanmıştır.

Bu çalışma Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Başkanlığı bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenden fazlasını sunan, her sorun yaşadığımda yanına çekinmeden gidebildiğim, güler yüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen kıymetli ve danışman hoca statüsünü hakkıyla yerine getiren Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR'a teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum. Çalışmadaki çizimlerin yapılmasında yardımlarını esirgemeyen arkadaşım bilişim öğretmeni Erdinç OKULMUŞ'a da teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışma boyunca yaptığı tüm katkılar için Öğr. Gör. M. Burak ATALAY'a teşekkür ederim. Yaşamım boyunca yanımda oldukları için mutluluk ve gurur duyduğum sevgili eşime ve çocuklarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Mustafa OTHAN

Erzurum-2024

TABLÖLAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1	Gurdjieff'in Alemler Sınıflandırması.....	38
2	İnsanı Oluşturan Bedenler.....	59
3	Şuurun Dört Seviyesi.....	61

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil No</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1	Gurdjieff'in Varlık Sınıflaması.....	40
2	İnsandaki Akümülatörler.....	41
3	Varlık – İnsan- Notalar ve Hidrojenler Sınıflaması.....	44
4	Kategorilere Ayrılmış İnsan.....	47
5	İnsanın Yer Aldığı Çemberler.....	51
6	İnsan Merkezleri ve Alt Merkezler.....	55
7	Entelektüel Merkez.....	56
8	Duygusal Merkez.....	57
9	Hareketli-İçgüdüsel Merkez.....	58
10	Gurdjieff'in At Arabası Benzetmesi.....	60
11	Platon ve Gurdjieff'e Göre İnsan.....	69
12	Gurdjieff'e göre İnsandaki Öz ve Kişilik.....	72
13	Gurdjieff'in Yol Kavramı.....	78
14	İnsanın Kendini Bilme Basamakları.....	81
15	Enneagram Sembolü.....	86
16	Süleyman Mührü.....	88
17	Enneagram Sembolündeki Serbest Üçgen.....	89

GÖRSELLER LİSTESİ

<u>Görsel No</u>	<u>Görsel Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1	Gurdjieff'in Babası Giorgios Giorgiades	8
2	Gurdjieff'in Ders Aldığı Askeri Katedral (1930).....	9
3	Gurdjieff'in Ders Aldığı Askeri Katedral (2023).....	10
4	Kars Çakmak Kışla Yolundaki Askeri Hastane.....	11
5	Gurdjieff'in Eşi Julia Ostrowska	17
6	İstanbul, Pera Sementi Yemenci Sokak	18
7	Fontainebleau'daki Enstitü	19
8	George Ivanovic Gurdjieff	20

KISALTMALAR LİSTESİ

- A** : Gurdjieff'in yol öğretisinde ilk tür etkiler—yaşamda yaratılan etkiler.
- B** : Gurdjieff'in yol öğretisinde ikinci tür etkiler—yaşamın dışında yaratılan ancak yaşamın genel girdabına atılan etkiler.
- C** : Gurdjieff'in yol öğretisinde üçüncü tür etkiler.
- Çev.** : çeviren(ler)
- E** : Gurdjieff'in yol öğretisinde genel yaşam kanunlarının dışında duran ezoterik merkez.
- H** : Gurdjieff'in yol öğretisinde bir insan.
- H1** : Gurdjieff'in yol öğretisinde bir silsile ile ezoterik merkezle bağlı olan veya olmayıp iddiasında olan kişi.
- H2** : Gurdjieff'in yol öğretisinde ezoterik merkezle doğrudan bir bağlantısı olmayan, kendini aldatan veya başkalarını aldatan kişi.
- M** : Gurdjieff'in yol öğretisinde insandaki manyetik merkez.
- MÖ** : Milattan Önce
- MS** : Milattan Sonra
- V** : Gurdjieff'in yol öğretisinde yaşam.
- vd.** : ve diğer(ler)i
- YY** : Yüzyıl

GİRİŞ

1. FELSEFİ BİR SORUN OLARAK İNSAN

İnsan ile ilgili konular felsefe tarihi içerisinde var olan diğer konulara ve problemlere göre yapısal olarak farklılık göstermektedir (Donbaycı, vd., 2020: 9). Öyle ki “İnsan nedir?” sorusu, felsefe tarihi boyunca insanın sorguladığı, merak ettiği en önemli konulardan biri olmuştur (Akdemir, 2016: 12). İnsanın kendini bilme etkinliğinden başka bir şey olmayan bu temel soruya bilgi üretmeye uğraşan tüm disiplinler bir düşünceden ya da bilgiden yola çıkarak cevap bulmaya çalışmıştır (Dinçer, 2019: 222). Bu bağlamda her çağda ve düşünce sisteminde insan farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Buna göre geleneksel toplumlardan modern ve postmodern toplumlara, batıdan doğuya insana dair düşünceler ileri sürülmüştür (Karadeniz, 2007: 151).

İnsan problemi, mitolojik, bilimsel, dinsel ve felsefi düşünce sisteminin ele alıp açıklamaya çalıştığı ortak bir problemdir. İnsanlık, bilinen tarihin başlangıcından bu yana kendi varoluşunu anlama ve açıklama arayışında olmuş ve bu dört düşünce sistemiyle kendi varoluşunu anlamaya çalışmıştır. Bu arayış ilk önce, çeşitli mitolojik öyküler ve efsaneler aracılığıyla ifade bulmuştur. Bu mitolojik öyküler, insanların evrenin ve kendi varlıklarının kökeni hakkında çeşitli fikirler geliştirmesine olanak sağlamıştır (Hafizoğlu, 2022: 242). Mitoloji, insanlık için geçmişi bugünle bağdaştırarak derin anlamlar sunan ve varoluşsal sorulara cevap arayışında önemli bir rol oynayan bir olgudur. Mitoloji, insan zihninin merak ettiği "neden" ve "nasıl" sorularına kendi düşünsel sistemi içerisinde yanıt arar (Albasan, 2019: 99). Mitler, dilsel ifadeleriyle, evrenin yapısını ve işleyişini anlatan kozmolojik imgeleriyle, ahlaki değerleri ve dini inançları barındırarak insanların dünyayı anlama ve yaşamla ilişkilerini yönlendirme sürecinde etkili bir rol oynar. Bu mitolojik öyküler, geçmişten günümüze uzanan bir köprü kurar ve insanların kültürel belleğini, kimliklerini ve değer sistemlerini taşırlar (Gürel, 2007: 538).

Felsefe genellikle insanın evren karşısındaki konumunu ve ilişkisini vurgular. Felsefe, insanın doğrudan var olduğu evreni gözlemleyerek, evrene karşı nasıl bir pozisyon alabileceğini ve bu evrende nasıl etkin olabileceğini sorgular. Bilim ise evrenin işleyişini anlamak ve insanın bu evrende nasıl yer aldığını keşfetmek için gözlemler yapar, deneyler gerçekleştirir ve teoriler geliştirir. Bilimsel düşünme ve keşfetme çabasının temelinde, insanın yaşamı daha güvenli ve rahat hale getirme arzusu ile dünyayı daha iyi anlama isteği

gibi iki önemli ihtiyaç yatar (Yıldırım, 1999: 15). Bilim, insanın arayışı doğrultusunda, sağlam ve güvenilir bilgiye ulaşmak için sistematik bir çaba sonucu geliştirilmiş bir alandır. Bilim, insanın anlama, açıklama ve bilgi edinme çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkar (Dutlu, 2010: 55). Dinlerin insana bakış açısı ise, insanın evren içindeki konumunu, varoluşun amacını ve insanın bu amaca nasıl uyum sağlayabileceğini merkeze alır. Dinler, evrenin ve insanın yerinin daha derin, metafizik bir anlamını araştırır ve insanın varoluşsal sorularını cevaplamaya çalışırken manevi rehberlik sunar (Coşkun, 2016: 220).

İnsan, felsefi düşünce sisteminde Antik Çağ'dan modern çağa kadar ele alınıp incelenen bir problem alanıdır. Antik Çağ'da Yunan filozofları doğa felsefesinden sonra insan felsefesine yönelmişlerdir. İnsan felsefesine yönelim Sofistlerle birlikte başlamıştır. Antik Yunan filozoflarına göre insan, sadece düşünen bir varlık değil aynı zamanda eylemde bulunan bir varlık olarak ele alınmıştır (Canatan, 2018: 36). Orta Çağ felsefesinde ise insan, din eksenli bir boyut kazanmış ve günahkâr bir tabiata sahip olan insanın ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Yeni Çağ ile felsefede insan anlayışında köklü değişimler olmuş, din merkezli anlayıştan uzaklaşmıştır. Reform ve Rönesans ile insan ve insanın değerli bir varlık olduğuna vurgu yapılmış ve insanın günaha yatkın özelliğinin tek taraflı bir biçimde ön plana çıkarıldığı Orta Çağ insan görüşüyle taban tabana zıt bir anlayış geliştirilmiştir. Aydınlanma ile de insan, yeni bir bakış açısıyla ele alınmış ve insanın kendisi, yaşamı, anlam ve düzeni açıklanmaya çalışılmıştır (Canatan, 2018: 50). Aydınlanma çağından modern çağa seküler bir zihniyet ile yeni bir yaşam ve düzen kurmaya çalışan insan, önceki çağlarda yaşadığı sorun ve hayal kırıklıklarının üstesinden gelmeyi amaçlamıştır. Ancak bu süreçte ortaya çıkan yeni sorular ve olumsuzluklar, insanın yeni bir yaklaşım ile yeniden ele alınması gerekliliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece uzun bir aradan sonra insan, yeniden kendisine dönmüş, kendisini felsefenin araştırma konusu haline getirmiştir. Yakın Çağda gelişen psikoloji, sosyoloji gibi bilimlerle ilişki içerisine giren felsefenin bu uğraşı felsefi antropoloji olarak adlandırılmıştır.

Felsefi Antropoloji, insan doğası üzerine kuşatıcı ve kapsayıcı araştırma alanıdır. İnsanı biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel yönden alabildiğine kompleks bir varlık olarak ele alan bir disiplindir (Cevizci, 2021: 177). Uzun bir tarihi arka plana sahip olan felsefi antropoloji, bağımsız bir felsefe dalı olarak Yakın Çağ'ın bir ürünüdür

(Mengüşoğlu, 2015: 26). Felsefe tarihinin başlangıcından Immanuel Kant'a gelinceye kadar insan ve insanla ilgili problemler felsefenin ele aldığı diğer problemlerinden ayırt edilerek incelenmemiş, tersine felsefenin öteki problemleri ile ilgisinden ötürü dolaylı olarak incelenmiştir (Çıvgın, 2014: 110). İnsanın bu dünyadaki yaşama amacının sorulması, insanın neliğinin araştırılması ve var olan diğer varlıklardan farkının ortaya konulması Asya ve Antik Yunan filozoflarında, Batı felsefe geleneğinde varlık ve oluş açısından dinamik bir tartışma zemini oluşturmuştur (Ceran, 2011: 541).

Felsefi antropolojinin kurucusu Max Scheler (1874-1928) olmasına rağmen ilk çalışmalar Immanuel Kant'a (1724 – 1804) kadar uzanmaktadır. 19. yüzyıl felsefesi içinde de felsefi antropoloji ile ilgili çalışmalar görülür. İnsanı kendisine sorun edinen Kant; felsefenin uğraştığı bilgi, metafizik, ahlak ve din felsefesine insanın özünü de ekleyerek felsefi antropolojinin temellerinin atılmasını sağlamıştır (Gürdal, 2020: 138). Kant'ın felsefesinde antropoloji bakımından insanın özüne ait fikirler ve günümüzde dahi kendisine başvurulacak düşünceler söz konusudur (Mengüşoğlu, 1997: 2). 20. yüzyıl felsefesinde ise Max Scheler, William James, John Dewey felsefi antropolojinin önemli isimleridir.

Amerikalı filozof, psikolog ve eğitim reformcusu John Dewey (1859-1952), fonksiyonel psikoloji üzerinde çalışarak insanı araştıran 20. yy. filozoflarından biridir. Felsefi temeli pragmatizm olan bu psikoloji yaklaşımında, insanın bir hedefe erişmek ve çevresinin isteklerini karşılamak için hayata geçirdiği eylemlerin en son tahlilde ona fayda sağlayan hangi fonksiyonları kapsadığı ile ölçülmektedir (Arduçoğlu, 2018: 34). Pragmatizmin önemli temsilcilerinden James (1842-1910), evreni ve insanı anlama çabasında olan fikirlerin fonksiyonlarını, gerçekliği kopya etmek değil, aksine ideaları insanın gereksinimlerini karşılamak için her zaman yeniden düzenlemek olarak ifade eder (Kınağ, 2018: 720).

“İnsan nedir?” sorusuna verdiği cevap ile insanın bu dünyadaki özel yerine işaret etmesi bakımından felsefi antropolojinin bağımsız bir disiplin olmasını sağlayan Alman filozof Max Scheler'dir. Scheler, insanın özünü açıklayabilmek, insanın öteki canlılardan farklılığını göstermek için öncelikle yapılması gerekenin dirimsel-ruhsal (biyo-psişik) varlık alanını ve bu varlık alanının basamaklı yapısının incelenmesi gerektiğini belirtir (Dinçer, 2019: 233).

Max Scheler'in *İnsanın Kozmostaki Yeri* eseri, felsefi antropolojiyi özel bir araştırma alanı olarak incelemek suretiyle insanı diğer varlık filozoflarından farklı bir

biçimde ele alan ilk çalışmadır (Çıvgın, 2003: 2). İnsanın ruhsal yanı vardır ve bunun ilk basamağı duyusal itilimdir. Duyusal itilim, bir şeye yönelme ya da ondan geri çekilme, sakınma hareketi olarak tasarlanabilir (Gürdal, 2020: 140). İnsanın bu biyopsişik dünyasının genel yapısını göz önüne alırsak insanın özüne nüfuz edilebileceğini ifade eden Scheler, biyopsişik yapının bütünüyle incelendiğinde insanın varlık yapısının, onu yalnızca hayvan evrenine bağlı olmadığını, aynı zamanda bitki evrenine de bağlı olduğunu savunmuştur (Akdemir, 2018: 27). Scheler'e göre insan şimdiye kadar üç şekilde ele alınmıştır: İlki, Yahudi-Hıristiyan geleneğinin insan görüşü; ikincisi, Antik-Yunan düşüncesinin insan görüşü ve üçüncüsü, doğa bilimlerinin insan görüşü (Scheler, 1998: 35). Sonuç olarak insan, teolojik, felsefi ve bilimsel olarak ele alınmıştır (Çıvgın, 2014: 110). Scheler insanı şöyle tanımlamıştır: "İnsan, sınırsız bir biçimde dünyaya açık eyleyebilen bir X'tir. İnsan olma, tin vasıtasıyla dünyaya açık olmaya yükseltilmedir." (Althusser, 2018: 70). İnsanın Tin'e sahip olmasıyla yalnızca çevresini dünya olma aşamasına getirmekle ve dirençleri nesne yapmakla kalmaz aynı zamanda kendi psikolojik ve fizyolojik durumlarını, her psişik yaşantıyı, kendi biyolojik işlerinden her birini tekrar nesne yapabilme yeteneğine sahiptir (Yıldız ve Korlaelçi, 2007: 6).

Felsefi antropolojinin Türkiye'deki önemli temsilcilerinden biri Takiyettin Mengüşoğlu'dur (1905-1984). Mengüşoğlu, insanın neliğini, insanın somut bütünlüğünde, varlık şartlarının ürünü olan fenomenlerde, insanlığın oluşturduğu ortak mirasını insansal başarılarla arayan ontolojik temelli felsefi antropolojiye dayanarak açıklamıştır (Kocaman, 2021: 52). Mengüşoğlu'nun antropoloji anlayışı, herhangi bir kavram veya kurgudan yola çıkmadan, insana ait her şeyi herhangi bir tür kavramdan türetmeye çalışmadan açıklamaya çalışan ve basit insan fenomenlerine ve başarılarına dayanan bir anlayıştır (Omay, 2021: 350). Mengüşoğlu'na (2015: 20) göre insanın varlık yapısının temelinde bilen, yapıp-edem, değerlerin sesini duyan, isteyen, inanan, devlet kuran, olaylara karşı davranışlar sergileyen ve tahmin eden bir varlık bulunmaktadır. İnsan, özgürce eyleyen, tarihsel olan, ideleştiren, seven ve sevilen, eğiten ve eğitilen, çalışan, sanat-bilim-teknik yaratan bir varlık olarak tüm yönleriyle kendini gösterir. İnsan yapıp eden, aktif olan bir varlıktır; bir yandan bilen bilgi süjesi, bir yandan tavır takınan, değerleri duyan, önceden gören, önceden belirleyen, yapıp-etmelerinin sorumluluğunu alan ve arkasında duran, aktlarını gerçekleştirmede özgür olan, aktları gerçekleştirmede isteme becerisine sahip olan bir varlıktır (Mengüşoğlu, 2015: 271).

Felsefe tarihi boyunca “İnsan nedir?” sorusu birçok filozof tarafından cevaplanmış bir sorudur. Felsefi geçmişi İlk Çağ’a kadar uzanan insan konusu yaşanan çağın koşullarına ve düşünce iklimine göre farklı şekillerde ele alınmıştır. Son yüz yılda yaşanan iki büyük dünya savaşı, ekonomik krizler, yoksulluk, açlık, adaletsizlik gibi sorunlar ile gelişen teknolojiler “insan” kavramının yeniden sorgulanmasına neden olmuştur. 19. ve 20. yy. savaşların yaşandığı, makineleşmenin arttığı, insanların hem kendine hem de topluma ve doğaya karşı yabancılaştığı yüzyıllardır.

İnsan, yaşadığı çağın sorunlarından kendini soyutlayamaz. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, 19. yüzyıldan itibaren kaydedilen hızlı teknolojik gelişmelerin, insanı özgün varlık olma özelliğinden uzaklaştırarak, onu pasif ve tüketen bir varlık haline dönüştürdüğü savı, varoluşçular tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu görüşe göre, insanın aktif üretkenliği yerine, her şeyi kabul eden ve teknolojinin sunduğu olanaklarla sınırlı kalan bir konuma itilmesi, onun özünü yitirmesine yol açmaktadır (Gökalp, 2022: 147). Böylece, modern çağın hızlı teknolojik ilerlemesiyle birlikte, insanın gerçek varoluşsal niteliği ve özgünlüğü giderek gölgelenmektedir.

İdealist varoluşçu filozof olan Gurdjieff’e göre insan, kendisinin bir makine olduğunu bilen bir makinedir ve bunu tam olarak anladıktan sonra, makine olmaktan çıkmanın yollarını bulabilecektir (Gurdjieff, 2023b: 13). Birçok filozofun “Ben Kimim?” sorusuna Sokrates’ten itibaren cevap bulmaya çalıştığı düşünüldüğünde Gurdjieff, makineleşmiş insana yeni bir yol gösterme amacı içerisinde olmuştur. Hakikati aramak için çıktığı seyahatler süresince İran’daki dervişten Keşiş’in Yolu’nu, Afganistan’daki okuldan Fakir’in Yolu’nu, Hindistan’daki okuldan Yogi’nin Yolu’nu öğrenmiş ve bunların dışında insanlara bir Dördüncü Yol¹ önermiştir. İnsanın ne olduğu konusunda kimi filozoflar akıl kavramını vurgularken, kimileri de yaşamın anlamı, inanç, ruh, irade, öz, yabancılaşma, özgürlük, başkaldırı gibi kavramlar üzerinden bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu nedenle de insan kavramının açıklanması her filozofun yeni bir kavram çerçevesinde konuyu incelemesine neden olmuştur. Bu bağlamda Gurdjieff’te yedi kategoriye ayırıp incelediği insan konusunu ele alırken; makine insan, uykudaki insan, şuurlu insan, öz’ünü oluşturan insan gibi farklı kategoriler ve bir, iki, üç, dört, beş, altı ve yedi gibi numaralar verdiği insan nitelikleri gibi kavramlaştırmalar kullanmıştır.

¹Dördüncü Yol Öğretisi: Kendini bir öğretmene adayarak, kendi çabalarıyla, akıl-zihin yolunu araştırarak, sofuluk ve kendini inkâr yoluyla ya da dünyadan inzivaya çekilmek suretiyle kendi ruhsal tekâmül tarzını araştırma olasılığı olan bir yoldur (Bennett, 1997: 120).

Bu noktada Gurdjieff'in, insanı açıklama bakımından diğer filozoflardan ayrıldığı en önemli unsur, insan kavramını irdelerken insanın ne yapması gerektiğini de anlatıp insana yol göstermiş olmasıdır. İnsanın bunalımından, hiçliğinden, uykuda olmasından kurtulmasının tek çözümünü Dördüncü Yol öğretisini yaşamında uygulamasına bağlı olduğunu ifade eden Gurdjieff, Fakir'in Yolu, Keşiş'in Yolu ve Yogi'nin Yolu'na ek olarak Dördüncü Yol adını verdiği yeni bir öğreti geliştirmiştir. Dördüncü Yol, var olan diğer yolları dışlayıcı değil, o yolların her birinin insana sunduğu katkılardan beslenen insana, insan olma bilinci kazandıran bir öğretilerdir. Felsefi düşüncesinde öz, kişilik ve ben kavramını ele alan Gurdjieff, insandaki dört merkezin ne anlama geldiği, "Kendini Bil!" buyruğunun nasıl ele alındığı, insanın kategorilerinin neler olduğu, insanı oluşturan bedenlerin ve bilinç hallerinin neler olduğu, ölüm kavramının ne ifade ettiği, insan gelişimini tarif etmek için kullandığı sembollerin (Enneagram² sembolü gibi) ne anlama geldiğine dair çeşitli konulara odaklanmıştır.

Ezoterik³ düşüncenin ve okültizmin⁴ önemli temsilcilerinden biri olan Gurdjieff'in düşüncelerinin ele alındığı bu çalışmada; felsefi antropoloji çerçevesinde onun "İnsan nedir?" sorusuna dair düşüncelerinin açıklanması amaçlanmıştır. Bu çerçevede Gurdjieff'in hayatı, eserleri, etkilendiği kişiler, açtığı enstitüler, varlık anlayışı ve insan anlayışı ele alınmıştır.

2.GURDJIEFF'İN HAYATI

2.1. GURDJIEFF'İN KARS'TA GEÇEN ÇOCUKLUK YILLARI

Şubaş ve Çetin'e (2017: 162) göre Gurdjieff 23 Nisan 1866 yılında Kars'ta dünyaya gelmiştir. Ancak tüm eserlerini ani bir kararla yok etmesinden dolayı (Akçakmak, 2021: 16) doğum tarihi ve yeri hakkında birbiri ile çelişen bilgiler mevcuttur. Gurdjieff'in otobiyografisini anlattığı *Olağanüstü İnsanlarla Görüşmeler* kitabında babasının

² Enneagram Sembolü: Yaklaşık 2500 yıl önce Sarmoung topluluğu tarafından kullanılan, 15. yüzyılda Semerkant'ta Arap rakam sisteminin gücü geliştirildiğinde revize edilen Enneagram, kendi kendini idame ettiren evrim veya dönüşümün bir sembolüdür. Enneagramın özü, böyle bir desteğin eksikliğinde diğerlerinin yönünü kaybedip kendi zıddına dönüşeceği kesin noktalarda birbirini destekleyen üç bağımsız süreci anlatmaktadır. Enneagram üçlü bir semboldür; bir daire içinde çizili üçgen ve altıgen. Altıgen, çizgiler üç kez kesişecek şekilde bükülür (Bennett: 2021: 394).

³Ezoterizm terimi, "ezo" (eso) içeri, içeride gibi anlamlar içerirken, "ter" zıtlığı ifade eder. "Eso-thodos" ise içe yönelmeyi ifade eden bir yöntem ve yol anlamına gelir. Ezoterizm, gizlilik, mistisizm (gnosis), ruhsal boyut gibi kavramları çağrıştırarak farklı toplumlar, dinler ve kültürlerde çeşitli anlamlar ve kullanımlar bulabilir. (Beşer, 2015).

⁴ Okültizm: Evrenin bilinmeyen güçleriyle ve ruhsal dünyayla ilgili bilgileri içeren çeşitli kuramlar, uygulamalar ve ayinlerin genel adı (Akçakmak, 2021: 18).

Gümüşhane'den göç ettiği ve Gurdjieff'in doğum yerinin Gümüşhane olduğu, John Godolphin Bennett'in⁵*Yeni Bir Dünya Yaratmak* ve Pyotr Demianovich Ouspensky'nin⁶*Mucizevînin Arayışı* kitabında ise Gümrü olduğu belirtilmektedir. Ancak babasının âşık olması, bölgede yapılan âşık atışmalarına katılması ve Kars çevresinin de âşıklık geleneğinin merkezi olması göz önünde bulundurulduğunda, Gurdjieff'in doğum yerinin Kars olduğuna dair bilginin doğru olma ihtimali yüksektir. Bununla birlikte 1807 ile 1877 yılları arasında Çarlık Rusya ve Osmanlı Devleti arasında süren savaşlardan dolayı genel olarak çocukların doğum tarihleri ve yerlerinin kaydı sağlıklı bir şekilde tutulamamıştır (Bennett, 2021: 28). *Olağanüstü İnsanlarla Görüşmeler* adlı otobiyografi kitabında Kars'ın o yıllardaki etnik yapısının çeşitlilik arz ettiğini ifade eden Gurdjieff'in arkadaşları arasında Türkler, Süryaniler, Ruslar, Ermeniler, Çingenerler, Tatarlar, Ezidiler vardır (Bennett, 2021: 36). On sekiz yaşına kadar Kars'ta yaşayan, Kars'ın kültür ve inanç bakımından zengin yapısından etkilenen Gurdjieff, marangoz bir babanın ilk çocuğudur. Kendisinden başka bir erkek ve üç tanede kız kardeşi vardır (Gurdjieff, 2021a: 32).

Rum bir ailenin çocuğu olan babası Giorgias Giorgiades Osmanlı–Rus savaşından dolayı ilk önce İstanbul'dan Gümüşhane'ye taşınmış, savaşın devam etmesi ve can güvenliklerinin olmamasından dolayı Gümüşhane'den de Gürcistan'a göç etmiştir (Gurdjieff, 2021a: 47). Gürcistan'dan da kardeşleri arasında yaşanan toprak ve mal anlaşmazlığından dolayı ayrılmış ve Ermenistan'ın Gümrü şehrinin Alexandropol kasabasına yerleşmiştir. Dört yıl Alexandropol'de kaldıktan sonra Kars'ın Rusların himayesine geçmesinden dolayı Kars'ta yaşamaya başlamıştır. Marangozluk yaparak ailenin geçimini sağlayan Giorgiasdes, entelektüel tavırları, bilgeliği, şiirsel konuşmaları ile bulunduğu ortamlarda söz sahibi olan ve sürekli fikir danışılan bir kişidir. Babasını hem tanınan bir âşık hem de düşünceleriyle etrafındaki insanları etkileyen bilge bir kişi olarak tanıtan Gurdjieff, *Olağanüstü İnsanlarla Görüşmeler* adlı otobiyografi eserinde babasının bilgeliğini şöyle anlatır:

⁵ John Godolphin Bennett:8 Haziran 1897 tarihinde dünyaya gelmiş ve 13 Aralık 1974 tarihinde vefat etmiştir. Asker kökenli İngiliz matematikçi, aynı zamanda teknoloji araştırmacısı ve yazardır. Gurdjieff'in Dördüncü Yol öğretilerinin insanlara aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Bir diğer yazar Ouspensky'den sonra Gurdjieff'i en iyi anlatan Bennett'tir. Bennett, Gurdjieff ile tanıştığı yıllarda İstanbul'da İngiliz istihbarat subaylığı yapmaktaydı, hatta Mustafa Kemal'in vatanı kurtarmak için Samsun'a gidişinde izin belgesini Bennett hazırlamıştır. İleri düzeyde Türkçe konuşması sayesinde Gurdjieff ile iletişimde her zaman Türkçe konuşan tek Batılıydı (Bennett: 2021: 15).

⁶ Pyotr Demianovich Ouspensky: 5 Mart 1878- 2 Ekim 1947 yılları arasında yaşamış, Gurdjieff'in ölümünden sonra kitaplarının yayınlanmasını sağlamış bir Rus ezoterikçidir. Kitapları arasında Dördüncü Boyut, Tertium Organum, Evrenin Yeni Modeli, Ivan Osoukin'in Garip Yaşamı, Şeytan İle Konuşmalar, Torot Sembolizmi, İnsan Geleceğinin Olası Psikolojisi vardır (Ouspensky, 2021: 22).

Babam, geçen yüzyılın son on yılında ve bu yüzyılın başında adaş lakabı altında bir ashokh (âşık), yani bir şair ve anlatıcı olarak yaygın olarak biliniyordu ve zamanında Transkafkasya ve Küçük Asya ülkesinin sakinleri arasında oldukça popülerdi (Gurdjieff, 2021a: 39).

Babası Giorgiades, Kars'ın Subatan Köyünde yapılan âşık atışmalarında insanları etkileyen üslubuyla dikkatleri çekmiştir. Tarih, şiir, kültür ve sanat konusunda bilgi sahibi olan babasının Ut-Napiştim'in Gılgamış'la Shuruppak ülkesinin sel tarafından yok edilmesinin öyküsünün anlatıldığı “Gılgamış Destanı'nın” yirmi bir şarkısını arkadaşına ezberden söyleyerek bitirmesinden çok etkilenen Gurdjieff, bireyselliğinin derinliklerindeki zihinsel ve duygu çağrışımlarının oluşmasına en büyük katkısının bu şiirler olduğunu ifade etmiştir (Gurdjieff, 2021a: 42).

Görsel 1 Gurdjieff'in Babası Giorgios Giorgiades

Kaynak: Bennett, 2021: 30.

Gurdjieff'in babasından dinlediği ve etkilendiği bir başka destan “Tufandan Önce Tufan” destanıdır. Dünyanın dört bir yanına dağılan kadim insanların birbirleriyle değişik yollarla iletişim kurduklarını anlatan bu destandan etkilenen Gurdjieff, yaşamının ilerleyen yıllarında destanda bahsedilen kişiler ile karşılaşma ümidi ile dünyanın değişik yerlerine çeşitli seyahatler gerçekleştirmiştir. Gurdjieff'in babası Georgiades, yaşamının son yıllarını Dedeâğaç'ta geçirmiş ve orada ölmüştür.

Eğitim hayatına Kars'ta başlayan Gurdjieff, rahip olmak için ilk önce Rum okuluna gitmiş, daha sonra Kars Belediye Okuluna geçiş yapmıştır. Sesi güzel olduğu için kale

katedral korosuna seçilen Gurdjieff, şarkı söylemek ve müzikle ilgili pratik yapmak için Rus katedraline gitmiştir (Gurdjieff, 2021a: 57). Ancak, hocası Borsh'ın belediye okullarından sekiz yılda sadece üç belge alınacağını Gurdjieff'in babasına söylemesi ve bu belgelerin pratikte işe yaramayacağını düşünmesi Gurdjieff'in sekiz yıl sürmesi gereken eğitimini yarıda bırakmasına ve evde babasının arkadaşları olan kişilerden özel dersler almasına neden olmuştur. Gurdjieff, bu durumu şöyle ifade eder:

Ponomarenko bana coğrafya ve tarih öğretti; Krestovsky, kutsal yazılar ve Rusça; Sokolov, anatomi ve fizyoloji; matematik ve diğer konularda Kars Askeri Katedralinin dekanı Dean Borsh tarafından öğretildi (Gurdjieff, 2021a: 39).

Babasının samimi arkadaşı olan ve Kars Askeri Katedralin dekanlığını yapan Peder Dean Borsh, mütevazı ve bir o kadar da yalnız yaşam biçimi, derin tarih bilgisi, bilime ve müziğe olan ilgisi ve yaptığı ilahi bestelerle Gurdjieff'e örnek olmuş bir insandır. Gurdjieff'in müzik yeteneğinin olduğunu keşfeden ilk kişidir. Gurdjieff'in gittiği okulu bırakması ve kendi yetenekleri doğrultusunda eğitim alması için uğraşmış ve bu konuda da Gurdjieff'in babasını ikna etmede başarılı olmuştur. Sesi çok güzel olan Gurdjieff, çoğu zaman hocasının bestelediği ilahileri söylemiş, onun insan hakkındaki fikirlerini dikkatle dinlemiştir. Gurdjieff'in ilerleyen yıllarda açtığı enstitülerde derslerini müzikle ve dans ile işlemesinin altında yatan temel faktörlerden birisi de ilk öğretmeni Borsh'tan aldığı beste ve müzik eğitimidir.

Görsel 2

Gurdjieff'in Derslerini Aldığı Askeri Katedralin 1930 Yılındaki Görünümü

Gurdjieff'in dersler aldığı, korosuna katılıp müzik çalışmalar yaptığı Kars Askeri Katedralin 1930 yılındaki görünümü Görsel 2'de ve günümüzdeki görünümü Görsel 3'te verilmiştir.

Görsel 3

Gurdjieff'in Derslerini Aldığı Askeri Katedralin Günümüzdeki Görünümü

Gurdjieff rahiplik eğitimi alırken Kars Askeri Katedrali'nde yardımcı papazlık görevini yapan Bogaçevski ile karşılaşmıştır. Bogaçevski'nin kendi yaşadığı evde yaptığı konuşmalar, anlattığı olaylar, ele aldığı soyut tartışmalar, ruhun varlığı problemi, gelecekte haberdar olma yetisi Gurdjieff'i derinden etkilemiş ve tüm hayatı boyunca varlığında etkisini hissetmiştir (Gurdjieff, 2021a: 74). Gurdjieff, ahlak konusunda da Bogaçevski'den etkilenmiştir. Bogaçevski, vicdan, ahlak, nesnel ahlak, öznel ahlak gibi konularda Gurdjieff'e yol gösterici olmuştur. Bogaçevski'ye göre iki türlü ahlak vardır: Nesnel ahlak ve öznel ahlak. Nesnel ahlak yaşam tarafından ve Tanrı tarafından kurulur ve insanda vicdanın oluşmasına neden olur, değişmez ancak genişleyebilir. Öznel ahlak ise insanlar tarafından oluşturulmuş, değişken bir ahlaktır (Gurdjieff, 2021a: 83).

Sokolov'dan anatomi ve fizyoloji derslerini aldığı Kars Çakmak Kışla yolundaki askeri hastanenin günümüze ulaşmış hali Görsel 4'te verilmiştir. Askeri hastane kale bölgesine üç km uzaklıkta bulunan ve bugün âtil durumda olan bir binadır.

Görsel 4
Kars Çakmak Kışla Yolundaki Askeri Hastane

Gurdjieff'in hayatında karşılaştığı bazı kişiler kendi yaşamında dönüm noktası olmuştur. *Olağanüstü İnsanlarla Görüşmeler* adlı eserinde etkilendiği kişilerden söz eden Gurdjieff'e göre bu kişilerden ilki babasıdır. Etkilendiği kişiler sırasıyla; ilk öğretmenim dediği Dean Borsh, başrahip yardımcısı Bogaçevski, Erzurumlu arkadaşı Pogosyan, kitaplara ulaşmasında yardımcı olan Tiflis'teki kütüphaneci Abram Yelow, Rus Prens Yuri Lubovedsky, müzik teorisinin oluşmasında öncülük eden Vıtvıtskıa, Hz. Muhammed'in dinini öğrenmek için gittiği Buhara kasabasında tanıştığı Soloviev, İstanbullu Türk arkadaşı Doktor Ekim Bey, arkeolog Profesör Skrıdlov ve çocukluk arkadaşı Piotr Karpenko'dur.

Genellikle kendinden yaşça büyük olan kişiler ile arkadaşlık yapan Gurdjieff, yaşıtı olan Karpenko ile tanışması karışıklıkları bir kavga ile olmuştur. Aynı kıza âşık olan Gurdjieff ve Karpenko, kavga ile sorunu çözemeyince gençlik yıllarının vermiş olduğu özgüvenle bir düelloya girişmişlerdir (Gurdjieff, 2021a: 224). Kars Kalesi'nin arka tarafında bulunan askeri tabyalarda, bomba atış talimi yapılan alanının birinde, askerler için hedef olan çukura saklanmış olan Karpenko yapılan bomba atışı ile ağır yaralanmıştır (Gurdjieff, 2021a: 226). Gurdjieff için insan yaşamının ne kadar önemli olduğu bilinci bu olay nedeniyle oluşmuştur. Yaralanma olayından sonra samimi iki

arkadaş olan Gurdjieff ve Karpenko yaşanan bu düellodan yedi yıl sonra hakikati arayanlar gurubunda çeşitli ülkelere beraber yolculuk yapmışlardır.

Gurdjieff'in etkilendiği insanlardan biri de Yelov'dur. Gurdjieff ile Yelov Tiflis'te tesadüfen tanışmışlar ve ilerleyen yıllarda çok iyi arkadaş olmuşlardır. Yelov kitap satıcısıdır. O dönemde kitap bulmak, nadir bulunan kitaplara erişmek kolay değilken Yelov çoğu insanın ulaşamayacağı Arapça, Gürcüce ve Ermenice dillerinde yazılmış eski kitaplara sahip olan bir kitapçıdır. Tiflis'te yaşayan Yelov yirmiye yakın dil bilen, Avrupa dillerini çok rahat bir şekilde konuşan filoloji uzmanıdır. Filoloji diplomasını Kazan Üniversitesi'nden almıştır (Gurdjieff, 2021a: 129). Gurdjieff, hakikatin ne olduğunu bulmak için arayış halindeyken Yelov'un ona getirdiği kitapları okumuş ve düşüncelerini daha da derinleştirmiştir. Gurdjieff, Yelov'un konuşmaları ve fikirlerinin düşünsel yapısının değişmesine neden olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Kendisi hazırlık yaşında tesadüfen tanıştığım ve isteyerek veya istemeyerek, bireyselliğimin şu ya da bu yönünün tam oluşumu için “canlandırıcı faktörler” olarak hizmet eden olağanüstü insanlardan biriydi (Gurdjieff, 2021a: 121).

Gurdjieff'in etkilendiği başka bir kişi ise babasının samimi olduğu arkadaşının oğlu olan Erzurumlu Pagosyan'dır. Din eğitimi almış ve kafasında çözemediği sorular olan bir ilahiyat öğrencisi olan Pogosyan ile arkadaş olan Gurdjieff, insanların önceden bazı kadim bilgileri olduğunu, bu bilgileri bildiklerini fakat daha sonra bu bilgilerin dünyada unutulduğunu düşünmektedir. Çağdaş bilimin ve var olan kitapların soyut sorulara cevap veremediğine inanan iki arkadaş, eski kitaplardan yola çıkarak kafalarında çözemedikleri sorulara cevap bulmaya çalışmışlardır. Gurdjieff, Pogosyan için gençliğimin ilk yoldaşı ve arkadaşım demektedir (Gurdjieff, 2021a: 118). Gurdjieff, Pogosyan ile Gümrü ve Irak'a seyahat yapmıştır. Gurdjieff ve arkadaşı Pogosyan, insanların önceden bildiği “belirli bir şey” olduğu ve şimdilerde bu bilginin unutulduğu konusunda hemfikirdir (Gurdjieff, 2021a: 98). Eski kitapların okunmasıyla günümüzde unutilan bilgilerin tekrar gün yüzüne çıkarılabileceğine inanan iki arkadaş, Kars'a kırk iki kilometre uzaklıkta bulunan Ani Antik Kenti'nde bir kulübe yapmışlar ve üç ay boyunca burada kalmışlardır. Bu süre zarfında, o dönemde unutilmuş olan kadim bilgileri tekrar bulabilmek için eski kitapları okumuşlardır.

2.2. GURDJIEFF'İN HAKİKATİN PEŞİNDEKİ SEYAHAT YILLARI

Gurdjieff arkadaşı Pogosyan yıkıntıların arasında yaptıkları kazıda buldukları bir yığın parşömenin üzerinde var olan yazıların ne anlama geldiğini çözebilmek için Ani Antik

Kenti'nden ayrılıp Aleksandropol'e⁷ gitmişlerdir. Eski Ermenice yazılar konusunda uzman olan kişilerden yardım alan Gurdjieff ve arkadaşı, parşömenlerin üzerindeki yazıların bir Keşiş'in başka bir Keşiş'e yazdığı mektuplardan oluştuğu bilgisine ulaşmışlardır (Gurdjieff, 2021a: 100). Parşömenlerden birinde Sarmoung Kardeşliği⁸ kavramı geçtiğini fark eden Gurdjieff ve arkadaşı, Sarmoung Kardeşliği'nin ne zaman ortaya çıktığını, nerede var olduğunu ve hala var olup olmadığını araştırmak için bugünkü Türkiye ile Irak sınırında bulunan Z kasabasına⁹ doğru yola çıkmışlardır. Arkadaşının zehirli örümcek tarafından ısırılması sonucu yolculukları yarım kalan Gurdjieff ve arkadaşı Pogosyan, tanımadıkları bir Keşiş'in evinde bir ay misafir olarak yaşamak zorunda kalmışlardır. Keşiş'in evinde tesadüfen rastladıkları çok eski bir parşömen üzerine çizilmiş Kum Öncesi Mısır'ı¹⁰ anlatan haritadaki bilgiler, zihinlerini kurcalayan hakikatin ne olduğu sorusunun cevabını arama adına Mısır'a doğru yola çıkmaları gerektiğini düşünmelerine neden olmuştur. İlk önce Kum Öncesi Mısır'ı anlatan haritanın kopyasını ev sahibi rahipten gizli bir şekilde yağlı bir kâğıda çizen Gurdjieff ve arkadaşı kaldıkları evden ayrılmış, kalan paralarıyla at satın almışlar ve dört ay sürecek bir yolculuk sonunda da İzmir'e varmışlardır. İzmir'den de Mısır'a geçmeyi planlayan iki arkadaş, Pogosya'nın sağlık sorunları yaşaması nedeniyle birbirlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Pogosyan İngiltere'ye gitmiş, Gurdjieff'te Mısır'a gitmekten vazgeçip Kudüs'e gitmiştir.

Gurdjieff, bir yıl Kudüs'te kalmıştır. Kudüs'te kaldığı yıl başta Ruslar olmak üzere ziyaretçilere şehrin önemli turistik yerlerini göstermiş, bölge hakkında tarihi bilgiler vermiş ve rehberlik yapmıştır. Rehberlik yaparak iyi para kazandıktan bir yıl sonra Mısır'a giden Gurdjieff, piramitleri ziyarete gelen turistlere rehberlik yapmış, aynı zamanda da elindeki Kum Öncesi Mısır haritasında yer alan bilgilere ulaşmaya çalışmıştır (Gurdjieff, 2021a: 132).

Gurdjieff'in gerçekleştirdiği seyahatlerde karşılaştığı ve etkilendiği insanlardan bir diğeri de Yuri Lubovedsky'dir. Prens Lubovedsky, yaşamını maneviyat üzerine kurmuş olan ve okült bilimlere merakı olan bir Rus prensidir. Hakikatin ne olduğunu arama çabası içerisinde olan Lubovedsky çeşitli seyahatler yapmış, ilk önce Afrika kıtasına gitmiş, Mısır'ı gezmiş sonra Afganistan ve Hindistan'ı dolaşmış ve İran'da da bulunmuştur

⁷Aleksandropol: Ermenistan'daki Gümrü şehrinin o yıllardaki adı (Bennett, 2021: 32).

⁸Sarmoung Kardeşliği: Babil'de MÖ 2500 yıllarında kurulmuş ve MS altıncı veya yedinci yüzyıla kadar Mezopotamya'da bir yerlerde var olduğu bilinen ünlü bir ezoterik okulun adıdır (Gurdjieff, 2021a: 101).

⁹Z Kasabası: Gurdjieff bu yerin adını tam olarak vermeyip harfle ifade etmiştir (Gurdjieff, 2021a: 108).

¹⁰Kum Öncesi Mısır: Mısır piramitlerinin yapılmadan önceki Mısır'ı gösteren harita (Gurdjieff, 2020a: 111).

(Gurdjieff, 2021a: 121). Mısır'daki piramitler hakkında turistlere genel bilgiler vererek para kazandığı ve hakikatin ne olduğu ile ilgili araştırmalar yaptığı yıllarda Yuri Lubovedsky ile tesadüfen tanışmış olan Gurdjieff, Lubovedsky ile otuz beş yıl sürecektir sıkı bir arkadaşlık kurmuştur (Gurdjieff, 2021a: 121). Gurdjieff, Keops Piramiti'nin önünde elindeki haritaya bakarken tesadüfen Lubovedsky haritayı fark etmiş, Gurdjieff'in yanına gitmiş ve Gurdjieff ile elindeki harita hakkında konuşmaya başlamıştır. Gurdjieff, elinde bulunan haritadan yola çıkarak Sfenks ve piramitlerin nasıl yapıldığı, piramitlerin yapılmadan önceki o bölgenin ne olduğu açıklamasını bulmaya çalışırken Lubovedsky de "Hakikat nedir?" sorusunun cevabının peşindeydi. Bununla birlikte aslında Lubovedsky, Gurdjieff'in elindeki Kum Öncesi Mısır haritasının orijinalini elinde bulunduran Irak sınırındaki bir kilisede yaşayan Keşiş'ten satın almak isteyen fakat alamayan zengin bir kişidir (Gurdjieff, 2021a: 132).

Keops Piramiti'nin önünde tanıştıkları o günden itibaren arkadaşlıkları başlamış ve her ikisi de hakikatin ne olduğunu araştırmak için yapacakları seyahatleri birlikte planlamışlardır (Gurdjieff, 2021a: 134). Lubovedsky ve Gurdjieff, Ganj Nehri'ne düzenledikleri keşif gezisi sırasında karşılaştığı bir kişi aracılığıyla Enneagram sembolünü öğrendikleri Sarmoung Manastırı'nda altı ay kadar kalmışlardır. Lubovedsky, Gurdjieff'in Gümrü'ye dönmesi ile geriye kalan yıllarını Himalayalar'ın kuzey yamacında bulunan Olman Manastırı'nda geçirmiştir. Hayatı boyunca hayal ettiği şeyleri yapmak için son yıllarını tamamen kendine zaman ayırarak geçirmiştir. Çünkü yaşamı boyunca sorduğu soruların birçoğuna bu manastırda cevap bulmuştur.

Rus prens Lubovedsky'nin kız kardeşi olan Vıtvıtskya, Gurdjieff'in piyano öğrenmesini sağlamış ve var olan müzik yeteneğinin geliştirilmesi için ona yardımcı olmuştur. Müziğin ne olduğu ve insan ruhu üzerindeki etkisini araştırmaya başlayan Gurdjieff, müzik konuya hâkim olduktan sonra enstitüsündeki derslerinde müzik ve dans unsurlarını kullanmıştır (Gurdjieff, 2021a: 144).

Mısır'da iki yıl kaldıktan sonra buradan ayrılan Gurdjieff, Kafkasya'ya dönmüş ve Suram Kasabasında belli bir süre geçirdikten sonra arkadaşları Yelov, Karpenko, Ekim Bey ve Prens Yuri Lubovedsky ile yeni seyahatler için planlamalar yapmıştır. Nahçıvan üzerinden yola çıkan Gurdjieff ve arkadaşları, on gün sonra Tebriz'e ulaşmışlardır. Tebriz'deki İranlı bir dervişten nefes ve yemek egzersizlerinin nasıl olması gerektiği konusunda edindikleri bilgilerden çok etkilenmişlerdir. Gurdjieff'in açık bir şekilde ifade

etmediği bazı nedenlerden ötürü yolculuk planlanan süreden daha kısa sürmüş ve grup dağılmıştır (Gurdjieff, 2021a: 193).

Gurdjieff'in etkilendiği insanlardan bir diğeri de Mısırlı bir emekli paşanın oğlu olan, tıp eğitimini Almanya'da alan Doktor Ekim Bey'dir (Gurdjieff, 2021a: 200). Daha önce İstanbul'da tanışmış olan iki arkadaş Kafkasya'da buluşmuş ve bir yıl sürecek Basra Körfezi yürüyüş grubuna dâhil olmuştur. Doktor Ekim Bey "insan düşüncesinin gücü" olarak adlandırılan hipnotizma ile ilgilenmiş ve deneyler yapmıştır. Ekim Bey'in "Düşüncelerin belirli bir yöndeki hareketine her zaman aynı yöndeki kasların gerginliği eşlik eder." düşüncesi Gurdjieff ve birçok kişiyi etkilemiştir (Gurdjieff, 2021a: 211). Ekim Bey, ilerleyen yıllarda doktorluğu bırakmış ve Türkmenistan, Rusya, İran gezilerinde Gurdjieff ile hakikatin ne olduğunu aramıştır.

Gurdjieff, çıktığı seyahatlerden en önemlilerinden birisi olduğunu belirttiği, İran dönüşünde yaptığı Afganistan seyahatidir. Fakir'in Yolu dediği felsefi öğretiyi bu yolculukta öğrenen Gurdjieff, felsefesinin önemli yol göstericilerinden birini edinmiştir (Gurdjieff, 2021a: 240). Fakir dediği bilge kişiyle yoğun çabalar ve uzun yolculuklar sonucunda buluşmuş ve insan bedeni ile ilgili çeşitli tedavi yöntemlerini öğrenmiştir. Göz rahatsızlığının tedavisini arkadaşı Yelov, vücuttaki şişliğin giderilmesini arkadaşı Vitvitskaia, böbrek rahatsızlığının giderilmesini Profesör Skridlov'dan öğrenmiştir. Gurdjieff yirmi yıl boyunca süren hakikat arayışı yıllarında yolunun sık sık kesiştiği insanlardan biri de arkeoloji profesörü olan Skridlov'dur. Profesör Skridlov'da uzun yıllar boyunca hakikatin arkasında açıklanması gereken bazı bilgilerin var olduğunu ve bu bilgilerin bazı insanlar tarafından bilinebileceğini ve bu kişilere ulaşabileceğini düşünen bir insandır. Skridlov, Gurdjieff'in Doğu düşüncesi hakkındaki fikirlerinin şekillenmesinde önemli bir yer edinmiştir (Gurdjieff, 2021a: 262).

Afganistan'dan Özbekistan'ın Buhara kentine geçiş yapan Gurdjieff ve arkadaşları, bir manastırda altı ay kalmışlar ve orada tek Tanrıya inanan dört kutsal dinin beraberce harmanlandığı Dünya Kardeşliği adlı bir grupla karşılaşmışlar ve onlardan gördükleri dersler neticesinde büyük tecrübeler edinmişlerdir (Gurdjieff, 2021a: 260). Dünya Kardeşliği'nin Pamir Vadisi'nde, Tibet'te, Hindistan'da ve Buhara'da olmak üzere dört tane manastırı vardır. Araştırmalarında Enneagram sembolüyle de karşılaşmışlar ve içsel yaşamla bağlantılı varoluş ilkelerine dair çeşitli bilgiler edinmişlerdir (Gurdjieff, 2021a: 263).

Gurdjieff'in etkilendiği insanlardan biri de Yuri Slovyev'dir. Sahara şehrinde belli bir dönem kalan Gurdjieff, birlikte kaldığı arkadaşı Slovyev'e çok büyük katkılarda bulunmuştur. Kötü alışkanlıklara sahip olan Slovyev'i iyileştirmiş ve asistanı haline getirmiştir. Slovyev ile Sarmoung Manastırına gitmeye karar veren Gurdjieff günlerce süren yolculuktan sonra manastırda Rus Prens Lubovedsky onları karşılamış ve misafir etmiştir. Manastırda üç ay kalan Gurdjieff ve arkadaşı Slovyev, insan bedeninin bir ahengi olan dans figürlerini izlemişler ve bu dansların anlamlarını öğrenmişlerdir. Hakikatin ne olduğunu arayanlar gurubunun asil üyesi olan Slovyev, Gobi Çölü'nü geçerken bir devenin ısırması sonucunda ölmüştür (Gurdjieff, 2021a: 194).

Gurdjieff, yirmi yıl boyunca hakikatin ne olduğu bilgisine ulaşabilmek için Orta Asya ve Orta Doğu ülkelerine seyahatler yapmıştır. Aslında Gurdjieff, yaptığı seyahatlerle doğuda yer alan Hindistan, Afganistan, Pakistan'ının kadim felsefesiyle güneyde yer alan Kudüs, Mısır, Mekke ve Medine'nin inanç teorisini birleştirip batıda kurduğu Enstitülerinde uygulamaya çalışmıştır. 1915'li yıllarda İngiliz istihbaratında görevli J. G. Bennett *Yeni Bir Dünya Yaratmak* adlı eserinde Gurdjieff'in arayışını şöyle anlatır:

Mısır'a, Girit'e ve ardından Kutsal Topraklara, Sudan ve Habeşistan'a, İran'a ve Maveraünnehir'e ve nihayet Sibiryaya yapılan dört seferi bir araya getirdiğimde, Hakikat Arayıcılarının 1899'a kadar Kuzeydoğu Afrika, Levant, Orta Asya ve Sibiryaya'nın kuzey vadilerinde bilgelik okullarının var olduğu konusunda ikna olduklarını düşünüyorum. ...dört bağımsız insan kültürü ve dilinin bir araya gelmesi şeklinde, birleştirdiğim parçaların Gurdjieff tarafından da Beelzebub'dan Torununa Masallarda işlendiğini söyleyebilirim (Bennett, 2021:133).

2.3. GURDJIEFF'İN ENSTİTÜSÜNÜ KURMA YILLARI

Sahara şehrinde sonra Kars'a dönen Gurdjieff, belli bir süre Kars'ta kaldıktan sonra 1911 yılında İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'un o yıllarda işgal altında olmasından dolayı çoğu vaktini Sufi dergâhlarda geçiren Gurdjieff, bir yıl sonra 1912 yılında Rusya'ya gitmiştir. Gurdjieff, 1913 senesinde Polonya kökenli Julia Ostrowska ile Rusya'nın Saint Petersburg şehrinde evlenmiştir (Gurdjieff, 2021b: 41).

Görsel 5
Gurfjieff'in Eşi Julia Ostrowska

Kaynak: Akçakmak, 2018: 29.

Altı yıl Rusya'da kalan Gurdjieff, kendisi gibi hakikati arayan Ospensky ile yolları Rusya'da kesişmiştir. Ospensky de tıpkı Gurdjieff gibi hakikatin ne olduğunu arayan bir yazardır. Ospensky, Gurdjieff ile tanıştıktan sonra Gurdjieff'in felsefi görüşlerinden etkilenmiş ve Gurdjieff'in gurubuna dâhil olmuştur. Ospensky tıpkı İlk Çağ filozofu Platon'un hocası Sokrates'e yaptığı gibi, hocası Gurdjieff'in düşüncelerinin bir kısmını yazılı hale getirmiş ve yayınlamıştır.

Gurdjieff, insanın tek başınayken öz benini bulamayacağını, insana yardımcı olması gereken bazı okulların veya kişilerin insanın kendi benini bulmasında yardımcı olması gerektiğini iddia etmiştir. Bu düşünce doğrultusunda hakikati arayanlar adı altında bir grup oluşturmuş ve enstitü kurma yolunda ilerlemiştir. İnsanın Ahenkli Gelişimi Enstitüsü'nü kurmak için Moskova'da çok uğraş vermiştir. Ancak I. Dünya Savaşı (1914) ve hemen sonrasında Rusya'da patlak veren Ekim Devrimi (1917) nedeniyle enstitüsünü açamayan Gurdjieff, İstanbul'a dönmeye karar vermiştir. Savaşın şiddetini arttırdığını gören Gurdjieff, arkadaşlarıyla beraber önce Tiflis'e geçmiştir. Tiflis'te can ve mal güvenliğinin olmadığını anlayınca uzunca bir yolculuk yaparak Doğu Karadeniz üzerinden İstanbul'a geçmiştir. Bir yıl gibi bir süre İstanbul'da Pera semtinde Türk, Rum ve Ermeni öğrencilere dersler vermiştir.

Görsel 6

İstanbul, Pera Senti Yemenci Sokak

Kaynak: Akçakmak, 2018: 32.

Bir yıl İstanbul'da ders verdikten sonra enstitüsünü yurt dışında açabilmek için önce Almanya'ya daha sonra da İngiltere'ye geçmiştir. İngiltere'de açacağı enstitünün bütün masrafları Gurdjieff'in grubunda yer alan arkadaşları tarafından karşılanacağını bilse de oradaki fiziki koşulların uygun olmamasından dolayı enstitüsünü İngiltere'de açmayıp Fransa'nın Fontainebleau¹¹ şehrinde açmaya karar vermiştir. Gurdjieff 1920 yılında Fransa'da İnsanın Ahenkli Gelişimi Enstitüsü'nü (The Institute for the Harmonious Development of Man) kurmuştur. Enstitüde, çeşitli vücut hareketleri, Dördüncü Yol öğretisi, dans egzersizleri ile insanın kendini içsel gözlem yapabilmesi, dikkat ve odaklanma çalışmaları yapabilmesi üzerinde durmuş, Enneagram sembolünün hayatla olan ilişkisi ve matematiksel özellikleri üzerinde çalışmalar yaptırmıştır (Şirin, 2020: 1379). Gurdjieff'in Fransa'nın Fontainebleau'da kurduğu enstitünün (Görsel 7), tiyatro salonu ve dersliklerinin yanı sıra zemin ve bodrum katında bilimsel çalışmaların yapıldığı laboratuvarlar vardır. Enstitünün üst katlarında ışık çalışmalarının da yapıldığı astronomik gözlem evi bulunmaktadır.

¹¹Fontainebleau: Fransa'nın Île-de-France bölgesinde bir şehirdir. Paris'in 55 km güneydoğusunda yer alır. Şehir, ünlü Fontainebleau Sarayı ve çevresindeki ormanı ile tanınır. Fontainebleau Sarayı, Fransız krallarının ve imparatorlarının ikametgâhı olarak uzun bir tarihe sahiptir (Gurdjieff, 2023b: 87).

Görsel 7
Fontainebleau'daki Enstitü

Kaynak: Bennett, 2021: 186.

Açtığı bütün enstitülerin masraflarını kendi karşılamaya çalışan Gurdjieff, çoğu zaman maddi olanaksızlıklar nedeniyle zor durumda kalmıştır. Fransa'daki enstitüsünü ayakta tutabilmek için Amerika'ya gitmiş ve orada çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Çok büyük çabalar harcayarak ve özveri göstererek açtığı İnsanın Ahenkli Gelişim Enstitüsü'nün bir şubesini de Amerika'ya giderek New York şehrinde açmıştır.

Gurdjieff'in hayatında kendisini sarsan iki trafik kazasından söz edebiliriz. Bu trafik kazalarından ilki 1924 yılında Paris'te gerçekleşmiştir (Gurdjieff, 2020a: 5). İlk trafik kazasından ağır yaralı olarak kurtulan Gurdjieff, büyük sıkıntılar ve acılar yaşamıştır. Geçirdiği trafik kazası enstitüdeki derslerinin aksamasına, hazırladığı kitapların yayına verilmemesine, ekonomik, ruhsal ve ahlaki anlamda sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur (Gurdjieff, 2020b: 78). Gurdjieff'i etkileyen bir başka üzücü olay ise 1926 yılında eşini kanser hastalığı nedeniyle yitirmesidir (Gurdjieff, 2021b: 41).

Gurdjieff'in hayatında kendisini sarsan ikinci trafik kazasını 1948 yılın da yine Paris'te yaşamıştır. Bu trafik kazasından da yaralı kurtulan Gurdjieff bir yıl sonra, 29 Ekim 1949 tarihinde, Fransa'daki Neuilly-Sur-Seine'de Amerikan Hastanesi'nde hayata gözlerini yummuş ve Fontainebleau-Avon mezarlığına defnedilmiştir. Seksen üç yıllık ömründe birçok öğrenci yetiştirmiş, birçok kitap yazmış, birçok enstitü kurmuştur.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında etkisi giderek artmış ve dünyaca tanınan bir filozof olmuştur.

Gurdjieff, gençlik yıllarında ölüm, ölümden sonraki yaşamın ne olduğu, ruh, ruhun varlığı, mistisizm, mucize vb. gibi konulara da cevap bulmaya çalışmıştır. Karşılaştığı yaşanmış olaylarla okuduğu kitaplar arasındaki çelişkiyi çözmeye çalışan Gurdjieff, hayatını “Hakikatin ne olduğu?” sorusunun cevabını bulmaya adanmıştır.

Görsel 8
George Ivanovic Gurdjieff

Kaynak: Akçakmak, 2018: 28.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKÇAĞ'DANGURDJİEFF'E KADAR İNSAN SORUNU

1.1. İLK ÇAĞ'DA İNSAN ANLAYIŞI

Felsefe tarihinde İlk Çağ Yunan felsefesi, ön plan çıkan temel problemlerin farklılaşmasına bağlı olarak iki dönemde ele alınmaktadır: İlk dönemi doğa ve varlığa dair sorunlar karakterize ederken, ikinci dönemi ise insan ve topluma dair ele alınan sorular karakterize etmiştir (Gökalp, 2022: 2). Diğer bir ifadeyle insan sorunu, Antik Çağ'da Sokrates öncesi filozofları Sokrates'ten ayıran sınır taşıdır (Dinçer, 2019: 223). Bu çağda doğadan insana geçiş ilk olarak sofistler ile olmuştur. Protagoras'ın insanı her şeyin ölçüsü olarak kabul etmesi, sofistlerin ilgi duydukları konularda insanı temele koyarak düşüncüyü şekillendirmelerinin bir göstergesidir (Gökalp, 2022: 5). İlk Çağ'da "İnsan nedir?" sorusunu felsefenin temel sorusu haline getiren Sokrates (MÖ 469-MÖ 399), insan hayatının sorunlarına yönelmiş ve "Doğru bir yaşayış nedir, hangisidir?" sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır (Gökberk, 1999: 45). Sokrates için insan, felsefenin en temel araştırma konusudur. Sokrates'in "Kendini Bil!" sözü, insanın benliğini sorgulaması, kendisi hakkında düşünmesi, benliğinin bilgisine ulaşma çabasıdır. Kendini bilen insan aklını doğru yönde kullanan insandır, aklını doğru yönde kullanan insan da erdemli bir insandır. İnsan her yaptığı şeyde öncelikle kendisine karşı sorgulayıcı olmalı ve hesap verebilmelidir (Akdemir, 2016: 56-57).

"İnsan nedir?" sorusunu sistemli olarak ele alan ilk filozof olan Platon, her insanın birbirinden farklı bir doğaya sahip olduğunu dile getirir. Platon'a (MÖ 427-348) göre insanlar, karakterlerine göre dört yaradılışa sahiptir ve bu yaradılışlar altın, gümüş, tunç ve demir ile sembolize edilmiştir (Platon, 2000: 194). İnsan yeteneğinin ölçüsü, insanın kendi doğasının altınına, gümüşüne ve demirine bağlıdır. İnsanın üç ayrı yanı ve bu üç ayrı yanına özgü üç ayrı zevk, istek ve buyruk vardır (Platon, 2000: 244). Platon, insan ruhunun üç bölümü olduğunu söyler: Akıl, arzu ve irade. Akıl, düşünmeyi, irade, kontrolü, arzu ise bedensel istekleri oluşturur (Akdemir, 2016: 66). İnsanı insan yapan unsur psyche, ruh, yani Tin'dir (Bochenski, 1995: 76). İnsanlar için en önemli değer doğruluktur: İnsanlar, mutlu ve rahat bir yaşam sürmek istiyorlarsa en başından beri doğruluk değerinden ayrılmaması gerekir, çünkü en güvenilir kişi doğruluktan ayrılmayan kişidir (Platon, 1998: 131). Bir insan, iyi ve kötü olmak üzere iki ana kısımdan oluşur. Kendine hâkim olan insan

kendinin esiri olmuştur. Kendinin esiri olan da kendinin ve kendi hayatının efendisi demektir (Platon, 2000: 109). Platon, evreni, parçalardan oluşan bir bütün olarak düşünür. İnsan da ruhu ve bedeniyle bu bütünün bir parçasıdır. İnsanın bedeni evrenin parçasıyken, ruhu ise bu bedeni yönetendir. Yani evren, makro kozmos, insan ise mikro kozmostur (Budak ve Bıçak, 2002: 78).

“İnsan nedir?” sorusuna hocası Platon’un verdiği yanıtta çok farklı bir yanıt veren Aristoteles’e (MÖ 384-322) göre insan, bedeninin içerisine kapatılmış bir ruh, ölümlü bir bedendeki ölümsüz bir ruh değildir. Aristoteles’e göre insan bir animal rationa lemortele (İnsan düşünen bir hayvandır.), uslu, ölümlü bir hayvandır (Koyre, 1994: 32). İnsan sosyal bir varlıktır, “zoonpolitikon”, siyasal bir canlıdır ve evrende akıllı aracılığıyla Tanrıya en çok benzeyen ve ona en çok yaklaşmış olan tek varlıktır (Akdemir, 2016: 69). İnsan iki yanı olan bir varlıktır. İlki, akıldan yoksun yan, ikincisi akıl sahibi yandır. Akıldan yoksun yan erdemle ilgisi bulunmayan yan iken, akıl sahibi olan yan erdem sahibi olan yandır (Dinçer, 2019: 225). Aristoteles, insan ruhunun, “kendi iradesiyle karar veren kısım” ve “başkasının iradesiyle karar veren kısım” olarak ikiye ayrıldığını savunur. Kendisi akıl sahibi kısım, “teorik akıl” olarak isimlendirilir, başkasının sözünü dinleyen kısım ise “pratik akıl” olarak isimlendirilir (Saraçoğlu, 2022: 408). Aristoteles, insan ile doğa arasında harmoni olduğunu, insanın evreni olduğu gibi öyle algıladığını ve böylelikle kurgusal düşüncelerle yaşamsal eylemlerin birbirine ne kadar sıkıca bağlı olduklarını gösterir (Feyerabend, 2017: 80). Doğa, bilimin konusudur, değişim ve dönüşüm içinde olmak açısından var olanlardır. Doğa, değişim ve dönüşüm halinde olan varlıkların içsel dinamik ve statik ilkesi olan bir formdur. Doğa bir sanatçı gibi çalışır (Doğan, 2021: 159).

İnsan doğal bir varlıktır. Her doğal varlık bulunduğu yer bakımından, sayısal artış ve azalış bakımından, nitelik değiştirme açısından dinamik olma ve statik olma ilkesini kendi içinde taşır. İnsan doğası özü gereği sahip olduğu hareketin ilk ilkesidir. İnsanın doğası; insanı insan yapan şeydir, canlılığının nedenidir (Akkağıt, 2022: 125). İnsanı insan yapan özü soruşturmak aslında insanın maddesini ve formunu soruşturmadır. İnsanın maddesi bedenine, formu da ruhuna karşılık gelmektedir. İnsan, ruh ve maddeden meydana gelmektedir (Kocaman, 2022: 298). İnsan dünyaya yabancı dünyadan sonsuzcasına üstün bir şey değildir. Aristoteles’in insan anlayışının siyasal kısmını bütün insanlar için tanımış değildir. İnsanın siyasal olma özelliği sadece yurttaş olabilen Yunanlılar için geçerliyken, kadınlar ve köleler için siyasal olma özelliği geçerli değildir (Yazıcı, 2021: 3).

Felsefi antropolojinin temellerinin Antik Yunan'da atıldığı, Antik Yunan filozoflarından Platon ve Aristoteles'in insan ile ilgili görüşlerinin kendilerinden sonraki dönemlerde de etkili olduğu söylenebilir. Antik Yunan'da evrenin ana maddesinin ne olduğu probleminden sıyrılıp "İnsan nedir?" sorusunun ele alınması felsefeye yeni bir alanın açılmasına neden olmuştur. Antik Yunan felsefesinin tamamıyla dünyevi bir felsefe olduğu, klasik aklın insanın ne olduğu problemini çözebilecek özellikte olduğu söylenebilir (Olcak, 2012: 97). Sofistlerin temellerini attığı insan felsefesi, Sokrates, Platon ve Aristoteles ile felsefede önemli bir yer edinmiş ve daha sonraki yüz yıllarda diğer filozoflar tarafından tartışılmaya devam etmiştir.

İlk Çağ felsefesinde insan, mitolojik ve dini açıklamalara alternatif olarak akıl ve mantık yoluyla açıklanmaya çalışılmıştır. İlk Çağ filozoflarının genel çabası; insanın ne olduğunu açıklamak, insanın yapısını ve varlığını düşünsel çaba ile ele almak, insan konusunu doğa ile ilgili problemlerin dışına çıkarmaktır. Antik Yunan filozofları, insanı açıklarken genel anlamda ruh ve beden olarak bölümlere ayırmış, benzetmeler yoluyla ontolojik yapısını açıklamışlardır. İnsanı diğer konulardan soyutlayarak değil; etik, politika ve bilgi ile bağlantı kurarak açıklamışlardır.

1.2. ORTA ÇAĞ'DA İNSAN ANLAYIŞI

Orta Çağ'ın insan anlayışı, dini otoritenin etkili olması nedeniyle Antik Yunan felsefesinin bakışından çok farklıdır (Dinçer, 2019: 226). Orta Çağ Avrupa'sında sözü geçen temel kurum kilisedir (Demir, 2000: 28). Kilise, arzuyu şehvet, aklı da kibir olarak nitelendirip lanetlemiş, günah saymış ve empatiyi insanların yaşarken acı çektikleri, öldükten sonra da mükâfatlarını aldıkları bir pratiğe çevirmiştir (Blom, 2012: 11).

Orta Çağ felsefesinin en önemli insan felsefecilerinden olan Aurelius Augustinus'a (345- 430) göre insanlar günahla dünyaya gelirler ve özgür değildirler. İnsanlar doğaları gereği günah işlemek zorundadırlar ve bunun bedeli olan ölüme de tabidirler (Canatan, 2018: 41). Augustinus'un Hristiyan dini ile iç içe geçmiş fikirleri, Orta Çağ'da insanın öncelikle inanan ve inanması gereken bir varlık olarak ele alındığının bir göstergesidir (Gökalp, 2022: 59). İnsan, kendi hayatının kurtuluşu için çaba göstermeli, yani Tanrı ile insan ruhu hakkında bilgiler elde etmeye çalışmalıdır. Ruh insanın iyi yanını temsil ederken, beden insanın kötü yanını temsil eder. İnsan bedeniyle, bedenin topraktan yapılmış olmasıyla maddesel dünyaya aittir. Tanrı tarafından bedenine yerleştirilmiş olan ruhuyla yaşadığı dünyanın üzerinde kendini bulur ve Tanrı'ya ulaşma, Tanrı'nın

cennetinde yer alma imkânını elinde bulundurur (Bravo, 2007: 117). İnsanlar arasında gösterdiği çabalar sonucu ruhlarıyla Tanrı'ya yakın olanlar olduğu gibi Tanrı'ya uzak kalan insanlarda vardır. Tanrı'ya yakın olanlar daha üst kısımlarda yer almaktayken, bedenleriyle madde dünyasına yakın olanlarsa daha alt kısımlarda bulunurlar. İnsan, melek ile hayvan arasında bir konumdadır (Güzel, 2008: 228). Tanrı, varlıkları hiçlikten yaratmıştır. Tanrı'nın varlıkları yaratmasıyla birlikte zaman da başlamıştır. İnsan, bedensel yanı ile zamansal ve mekânsaldır. Yaratıcı Tanrı da zaman dışı ve mekân dışıdır. İnsan bedeni dünyasallığı, ruhu ise Tanrısallığı ifade eder. Ruh, bedene göre daha kıymetlidir (Ketenci ve Topuz, 2013: 9). İnsan, Tanrı'yı kendinde aramalıdır. İnsanın kendini araması, kendini hatırlaması aslında Tanrı'yı aramaktır (Tunç, 2023: 336).

Augustinus'un felsefesinin özünde yer alan en önemli kavramlardan biri de "İç-ben" kavramıdır. Augustinus'a göre insan "İç-ben'ini" oluşturmalıdır. İç-ben'i oluşturmak, bir halden başka bir hale geçmek; karakterdeki, yaşama alışkanlıklarındaki, hayata karşı duygusal ve zihinsel tutumlarındaki, düşünme ve inanma biçimlerindeki değişimdir (Taşdelen, 2012: 57). İçsel değişime ve dönüşüme tabi olan kişi, kendi içinde daha önce var olmayan yepyeni, bambaşka bir insan oluşturur. Augustinus'un insanın içsel dönüşümü ile Gurdjieff'in mekanik insanın şuurlu insana dönüşümü arasında bazı noktalarda benzerlikler vardır. Augustinus'un içsel dönüşümünde insanın dünyayı algılayış biçiminin değişmesi, zihinsel tutum ve algılama tarzının değişmesi insanın özüne ulaşması anlamına gelmektedir. Gurdjieff'in düşüncesinde de insanın uyumakta olduğunu, kendini bilmediğini söyleyebiliriz. İnsanın kendini bilmesi ve tekrar kendini hatırlaması için makine olmaktan kurtulmalı ve metnin ilerleyen sayfalarında (İnsan Kategorileri) sözü edilen şuurlu insan basamaklarına çıkmalıdır.

Augustinus'un içsel dönüşümünü gerçekleştirmiş insanı ile Gurdjieff'in öz bilincini geliştirmiş beş numaralı insanı birbirine benzerdir. Evrendeki ve insandaki her şey birleşiktir, her şey birbiriyle bağlantılıdır, hiçbir şey diğerinden bağımsız bir şekilde var olamaz ve her şey altındaki ve üstündekiyle bağlantılı olmasına rağmen bireysel varoluşuna sahiptir (Nicoll, 2008b: 501). İnsan değişime kendisiyle başlarsa, bir parçası olarak içinde yaşadığı evren hakkındaki düşünceleri de değişir. Birinden biri olmadan değişim mümkün değildir (Nicoll, 2012c: 1597). Varlığın değişimi, kişinin kendi özü üzerinde değişim aramasına bağlıdır. İçsel çalışma olmadan insan kendi varlığını değiştiremez, çünkü insanın bulunduğu kendi varlık seviyelerinden kendilerini ayırmak

için çaba gösteremedikçe değişemez (Nicoll, 2008b: 894). İçsel çalışmayı da şuurlu insan yapabilir. Şuurlu insanın varlığı ile mekanik insanın varlığı aynı değildir. Mekanik insan birçok “Ben’den” oluşmuşken, şuurlu insan kalıcı bir “Ben’den” oluşmuştur. Şuurlu insan Gerçek Ben’e sahip olduğundan bir iradeye sahiptir (Nicoll, 2008b: 1128). Mekanik insan gerçek iradeye sahip olamaz.

Orta Çağ felsefesinde Aristoteles’in en büyük Hristiyan yorumcusu olarak anılan Aquinalı Thomas’a (1225-1274) göre insan ruh ve maddeden oluşmuştur (Dönmez, 2003: 37). Ruh cisimsel değildir, entelektüel bir ilkedir (Gökalp, 2022: 62). İnsan ruhunun yeteneklerinin üç derecesi vardır; bitkisel, hayvansal ve insani derece. Bu yeteneklerinde beş kaynağı vardır: Beslenme, duyumlama, arzulama, hareket etme, akletme.¹²Bütün var olanlar belli “bir şeyi” ifade eder. “Ne?” sorusunun bir cevabıdır ve bu “bir şey” de ontolojik olarak vardır. Her varlıkta, varlığın “özü” ile varlığın “varoluşu” birbirinden ayırt edilebilir. Ancak, Tanrı ile sonlu varlıklar, yaradan ile yaratılan arasında bu bakımdan ayırım söz konusudur: Tanrı’da “öz” ile “varoluş” bir arada bulunur (Gökberk, 1997: 152). İnsanlar Tanrı’nın iradesini anlamalı ve öğrenmelidirler. Tanrı’nın iradesinin anlaşılması, insanın kişiliğinin gelişmesindeki ahlaki neden sonuç ilişkilerinin anlaşılması anlamına gelmektedir (Amittay, 1983: 100).

Thomas, başta dini inanç olmak üzere hukuk, siyaset, ahlak gibi alanlarda ilk ele alınması gereken dinsel kaynağın vahiyler olduğunu, vahyin insanlar tarafından anlaşılmasında ve temellendirilmesinde de ikinci kaynak olarak aklı ön plana çıkarır (Demir, 2022: 81). Aklını kullanma yeteneğine ve gücüne sahip olan insanda rasyonel özelliğin iki türü vardır: zihin ve irade. Etken ya da edilgen olsun zihin, akıl yürütme ve anlama gücünü içine alır. İrade ise insanda bulunan ve onu Tanrı’nın bilgisine doğru etken olarak yönlendiren prensiptir (Gökalp, 2022: 62). Thomas’a göre her şey insan iradesi ile alakalıdır. Bu dünyada insanın kalıtımsal günahı nedeniyle herkes köle olmaktadır. İnsanların bir kısmı kendi günahlarını kabul etmekte ve Tanrı’dan af talep etmektedir. İnsanları ancak Tanrısal af özgürleştirir (Canatan, 2018: 41).

Orta Çağ’da insan konusu, genel olarak teoloji ile iç içe geçmiş bir şekilde ele alınmıştır. İnsan; inanan, Tanrı’ya hizmet eden, günahkâr bir doğası olan ve ahret yaşamına hazırlık yapan bir konumdur. Bu dönemdeki insan açıklamaları genellikle iki

¹²Akletme: Ruhun güçlerinden biri olan insanın düşünme ve bilme gücü ile ilgili kaynağıdır (Gökalp, 2022: 62).

etki altında yapılmıştır; kilisenin ve Aristoteles'in etkisi. İnsanın yaratılışı, özgür olup olmadığı, ruh ve beden ilişkisi, ahlaki sorumluluğu gibi konular Orta Çağ filozoflarının ele alıp açıklamaya çalıştığı temel konulardır. Skolâstik düşüncenin hâkim olduğu bu dönemde felsefi antropoloji çalışmaları din eksenli bir çerçeveye içerisinde kalmıştır.

1.3. MODERN ÇAĞ'DA İNSAN ANLAYIŞI

Orta Çağ'ın sona ermesi ve Yeni Çağ'ın başlamasıyla birlikte insan anlayışında da köklü değişimler yaşanmıştır. Yeni dünya görüşü dünyevi olana ve insanlığa dönük bir anlayış ile şekillenmiştir. Orta Çağ'ın tanrısal aşkınlığın dünyadaki imgesi olarak insan bakış açısı ancak Rönesans'la birlikte terk edilmiştir (Dinçer, 2019: 227). Hümanizm'in¹³ karakterize ettiği Rönesans anlayışı, öncelikle bireysel deneyime verilen değerle eski metinlerin otoritesi arasındaki karmaşık ilişkilerde kendini göstermiştir (Shapin, 2000: 94). Rönesans'la birlikte insan, sonsuz değerli bir varlık olarak görülmüş, Tanrı'nın merkezileşmesi anlayışından insanın merkezileşmesi anlayışına geçilmiştir (Canatan, 2018: 44).

Geleneksel felsefeye karşı çıkan, modern felsefe dönemi olarak adlandırılan yeni bir felsefi dönemi başlatan filozof Rene Descartes'tır (1596-1650) (Gökalp, 2022: 69). Descartes'ın insan anlayışında yeni olan, değişmez bir töz olarak tasarlanan ruhun kendini Tanrı aracılığıyla değil, doğrudan doğruya insanın kendi kendisini bilmesidir (Dinçer, 2019: 229). Bilgi nesnesi olarak Tanrı ile insan yer değiştirmiştir. Descartes'e göre insan, ruh ve bedenden oluşmuş bileşik bir varlıktır. Ruh ve bedeni bileşik varlık sonlu töze karşılık gelmektedir (Naciye, 2012: 122). Ruh ve madde cevherdirler, insan bir yönüyle düşünen ruh, diğer yönüyle bedenden meydana gelen maddedir. Sonlu töz, ruh ve beden olarak ikiye ayırır ve ruh, cisme ait hiçbir tözden pay almadığı için bedene indirgenemez (Durakoğlu ve Volkan, 2012: 192). İnsanda ruh-beden problemini ele alarak düalizm akımını öne çıkaran Descartes'a göre insan, düşünen cevher olan ruh ile yer kaplayan cevher olan bedenden oluşan bir bütündür (Gökalp, 2022: 74). İnsanın doğası ve özü düşündürmektir (Descartes, 1998: 107). Böylece o, sonlu olan insan zihninin sonsuz ve tam varlık düşüncesini anlayamasa da apaçık olarak bilebileceğini iddia etmiştir. Tanrı fikri insana doğrudan verilmiş bir fikirdir (Aydoğan, 2013: 97). İnsanda anlayış ve irade adında iki çeşit düşünce vardır. İnsandaki irade karar vermek için, anlayış ise olayları çeşitli

¹³ Hümanizm: İnsanın bütün kriterler için tek ölçüt olduğunu savunan, insanı değerleri tek kaynak olarak gören anlayışın genel adıdır (Cevizci, 2021: 217).

biçimlerde kavramak içindir. Bir düşünceye ulaşmada hem anlayış hem de irade etkilidir (Gökalp, 2004: 25).

Descartes insanı birbirine indirgenemeyen ruh ve madde şeklinde ele alırken 18. Yüzyıl'ın önemli filozoflarından olan Jean Jacques Rousseau (1712-1778), insanı özgürlük çerçevesinde ele almıştır. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* kitabında insanı insan yapan en önemli unsurun özgürlük olduğunu belirtmiştir. İnsan, özgürlüğünden vazgeçmemeli, özgürlüğüne sırt çevirmek insan olma özelliğinden, insanlık düşüncesinden, hatta insanlığa olan sorumluluğundan vazgeçmek anlamına gelmektedir (Rousseau, 2019: 9). Böyle bir vazgeçiş, insanın yaradılışıyla uzlaşmaz, özgürlükten vazgeçiş ahlaki düşünceden vazgeçiş anlamına gelmektedir. Rousseau, bireylerin doğal bir şekilde yetiştirilmeleri gerektiğini anlattığı *Emile* adlı eserinde özgürlük konusunun ne kadar önemli olduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

Özgürlüğünden vazgeçmek, insan olma niteliğinden insanlığın haklarından ve hatta onun vazifelerinden vazgeçmek demektir. Her şeyden vazgeçen bir kimse için artık hiçbir telafi imkânı yoktur. Böyle bir vazgeçiş insan tabiatıyla uzlaşmaz (Rousseau, 2002: 23).

İnsanı doğal ve medeni olarak ikiye ayıran Rousseau, doğal yapısında iyi olan insanın kendisinde var olan doğal eğilimlerini medeniyetin ilerlemesiyle birlikte yitirdiğini savunmuştur. Aydınlanmacı düşüncenin karşısında yer alan Rousseau, aydınlanmacı anlayışı eleştirmiş ve insanın tarihsel gelişimini inceleyerek doğal insan ve medeni insan ayrımını yapmıştır (Pekacar, 2020: 8). İki ayağı üzerinde yürüyen ve ellerini kullanan bir varlık olarak doğal insan, doğal bir özgürlük ve sahici bir yaşama sahipken, medeni insan özgürlüğünü yitirmiştir (Akan ve Güneç, 2015: 17). Doğal durumunu bozmadan hayatını devam ettiren doğal insan kendisi için her şeydir; sayısal birliktir, mutlak bütündür, eşittir ve barış içerisinde yaşayan insandır (Özcan, 2021: 15). İlkel yaşamda kendiliğinden doğal bir şekilde özgürlüğe sahip olan doğal insan, toplum sözleşmesine imza attıktan sonra toplumun bir bireyi, devletin bir vatandaşı haline dönüşmüştür. Böylece doğal özgürlüğünü kaybetmiş, onun yerine sivil, ahlaki ve siyasi bir özgürlüğe sahip olmuştur (Şavluk, 2018: 113).

Rousseau, *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kökeni* adlı eserinde insanın bir makine olduğunu ileri sürmüştür. İnsan, eylemelerinde ve davranışlarında hayvan makinesinden farklı olarak biraz daha özgürdür. İnsan, kendi iradesine bağlı olarak sürekli olarak doğanın

ve toplumun kurallarından sapar. İnsanı hayvandan ayıran en önemli nitelik iradesinin olması ve olgunlaşmaya açık olmasıdır (Rousseau, 2003: 38).

Rousseau, *Bilimler ve Sanat Üstüne Söylev* kitabında insanın aklı ile doğanın yasalarını bulma çabasının cezası her zaman ahlaksızlığa ve köleliğe düşmekle sonuçlandığını belirtmiştir. Doğa, insanı bilimden korumak istemiştir. Doğa, insana açmadığı her sır, başımıza dert getirecek bir şeydir. İnsanın bilgi elde etmede zahmet çekmesi, doğanın en hayırlı tedbirlerinden biridir (Rousseau, 2007: 18). Bilim ve sanat, doğaya zarar verdiği gibi insana da zarar vermektedir. Bilimler ve sanatlardaki ilerleme insanın mutluluğuna bir şey katmamış, insanın ahlakını bozmuş, insan zevkini de berbat etmiştir (Rousseau, 2007: 31).

“İnsan nedir?” sorusunu kendisinden önceki filozoflardan farklı şekilde ele alan ve bu soruyu felsefi bir soruna dönüştüren ilk filozof Immanuel Kant’tır (1724-1804) (Akdemir, 2016: 21). Aydınlanma döneminde Kant ile her konu aklın yol göstericiliğinde açıklanmaya çalışılırken, insanın dışındaki varlıklar arasında nitelik farkını bulma çabası sonucunda insana üstün bir değer verilmeye başlanmıştır (Doğrucan ve Karabulut, 2018: 732). Kant’a göre insan iki yönü olan bir varlıktır: Bir yönü ile doğal bir varlık olup doğa kanunlarına tabidir, bir yönü ile akıl varlığı olup akıl kanunlarına bağlı özgür ve otonom bir varlıktır (Gökalp, 2022: 140). İnsanın bu ikili yönü, yani bir yandan duyu dünyasına, bir yandan da düşünce dünyasına ait olması, insanı özgürlüğe götürür (Dinçer, 2019: 231). Kant, özgürlük konusunu açıklayabilmek için pratik akıl alanını ön plana çıkarmıştır (Saraçoğlu, 2023: 6). Ona göre insan, salt pratik yasaların bilincine, usun yasaların insana buyurmasındaki gereksinimi göz önünde tutmakla ve karşısına çıkan bütün deneysel şartları ayıklamakla varabilir (Kant, 2001: 55). Doğadaki diğer canlılar doğa zorunluluğu içinde eylemde bulunurken ve bu zorunluluğun dışına çıkamazken “yasaların tasarımına göre” hareket eden tek varlık “akıl sahibi insandır” (Ketenci ve Topuz, 2009: 4). İnsan akıl sahibi bir varlık olduğu için aklın içerdiği olanakları geliştirmesi doğal bir işleyişin gereğidir (Gökberk, 1997: 26). İnsanların “pratik akıl” tarafından tespit edilmiş ortak çıkarlarının yanında farklı çıkarları ve farklı amaçları vardır (Nuttall, 1997: 230).

İnsan kavramını Kant gibi özgürlük konusuyla birlikte ele alan Georg Wilhelm Friedrich Hegel’e (1770-1831) göre insan, diyalektik gelişim sürecinde kendi varoluşunu etkin kılabilmek için objelerle temas kurup sonuç olarak yine kendine geri dönmesi bakımından ele alınması gereken bir kavramdır (Konur ve Toprak, 2016: 124). Hegel’e

göre insan özü bakımından ruh, yani bilinç ve özgürlüktür. Ruh da doğa gibi bazı gelişim kanunlarına tabidir. Öznel ruh önce nesnel ruha, sonra da mutlak ruha doğru bir gelişme seyrederek olgunlaşır (Canatan, 2018: 52). Hegel'e göre, tez, anti tez ve sentez süreci olan diyalektik döngüyü gerçekleştirmesi beklenen insanın görevi, Mutlak tinin yansımalarını takip etmek ve gerçekleştirmektir (Gökalp, 2022: 117). Mutlak tin, ruhun kendini düşünmesidir (Konur ve Toprak, 2016: 123). Mutlak tin aşamasındaki bilinç, bilincin gelişim aşamaları olan tez-anti tez aşamalarından sonraki son aşaması, sentez aşaması olarak kendini gösteren özbilinçtir. Hegel felsefesinde insanın ortaya koyduğu başarı kişi olmaktır. Kişi, mutlak tin, özbilince ulaşarak, kendini hem genellik hem farklılık içerisinde anlayan, özgürlüğünü kazanabilmiş insandır (Özcan, 2021: 232). Hegel, gerçek özgürlüğün ancak birey ile toplum arasında oluşan bir sentez ile mümkün olduğunu savunmuştur (Bezci, 2005: 56).

Kendinden önceki filozoflardan çok farklı bir biçimde insanı ele alan ve açıklayan filozoflardan bir diğeri de Karl Marx'tır (1818- 1883). Marx'ın ele aldığı temel konular arasında yaşadığı dönemdeki kapitalist üretim ilişkileri ve bu üretim ilişkilerine paralel giderek oluşan toplum ve bu toplumun üyesi olan insan yer alır (Senemoğlu, 2016: 141). Marx'a göre insanı insan yapan emegidir. Emek sayesinde insan, yeni bir dünya yaratmaktadır. Emekçi olarak insanın üretim araçlarına sahip olmadığı için emek gücünü sermaye sınıfına sattığını ifade eden Marx'a göre bu durum emeğin yabancılaşmasına neden olur. Böylece sermaye zenginleştikçe emekçi yoksullaşır (Canatan, 2018: 54). Dolayısıyla da insan kapitalist sistemde değersiz, köleleşmiş, terk edilmiş, kendine ve doğaya yabancılaşmış bir varlık haline gelir (Peffer, 2001: 125). Sağlıklı bir insanı tanımlarken, kendi varlığını kendi yaratan, kendi tabiatını dışsallaştıran bir insan olarak tanımlayan Marx, her insanı, türünü temsil eden bir varlık olarak düşünmüştür (Macit, 2011: 27). Tarihsel materyalizm çerçevesinde insanı ele alan, toplumsal-ekonomik koşulların oluşturduğu bir ürünü olarak gören Marx, insan için, mutlak, değişmez bir insan doğasının varlığından söz edilemeyeceğini savunmuştur (Karababa, 2022: 237).

İnsan konusuna odaklanan felsefi akımlardan biri de varoluşçuluktur. Varoluşçuluk felsefesinin anlam arayışının ortaya çıkması ve insanlar üzerinde etkili olmasının dönemin koşullarıyla bağlantısı vardır. Varoluşçuluk felsefesi, insanın varoluşunun anlamını ve insanın kendini gerçekleştirme imkânlarının tümünü konu edinen, insanı ele alan, insana

yönelen bir felsefî akımdır (Gül, 2014: 27). Varoluşçu filozoflar için insan, bilimsel yöntemin yardımıyla ele alınabilecek bir nesne değildir (Gündoğdu, 2007: 101).

Varoluşçuluğun öncüsü olarak bilinen filozof Danimarkalı Söre Kierkegaard'a (1813-1855) göre insan, özgürlüğe giden yolda kendi benini ortaya koymuş olması gerekmektedir. Özgürlüğe giden yolu seçen insanların kendilerini gerçekleştirirken çeşitli varoluş aşamalarından geçtiğini belirtmiştir (Çelebi ve Beyazgeyik, 2021: 1858). Bu varoluş süreci üç aşamada gerçekleşir; insanın hayata karşı tutumu estetik, etik ya da dinidir (Canatan, 2018: 55). Estetik aşamanın niteliklerini kendinde barındıran estetik insanlar; estetler, ahlaksal aşamanın niteliklerini kendinde barındıran ahlaksal insanlar; trajik kahramanlar, dinsel aşamanın niteliklerini kendinde barındıran; iman şövalyeleri vardır (Akşit, 2014: 133). Estetik insan tipini anlatmak için Don Juan'ı, ahlaksal insan tipini anlatmak için Sokrates'i, dinsel insan tipini anlatmak için de Hz. İbrahim'i örnek veren Kierkegaard'a göre estetik aşamada yaşayan insan hazlarının peşindedir, güzeli arar, kendine zevk veren şeyleri ister (Yılmaz, 2022: 64). Etik aşamada yaşayan insan kendini tanır, kendini bilir ve seçer. Etik aşamadaki insan üretkendir, hayatında kararsızlık ve belirsizlik yoktur (Turan, 2018: 50). Dini varoluş aşamasındaki insan koşulsuz bir inançla, fedakârlık yaparak Tanrı'ya yöneldiği aşamadır. Kierkegaard'a göre dini varoluş aşaması insanın ulaşabileceği en yüksek varoluş aşamasıdır (Yaman, 2017: 120).

İnsan, sonsuz olan ile sonlu olanın, gelip geçici olan ile kalıcı olanın, özgürlük ile zorunluluğun bir sentezidir (Kierkegaard, 2019: 23). Kierkegaard'ın insanı, Tanrı ile ilişkisinde Tanrı'ya gönülden iman eden inançlı insandır. İnsanın Tanrı ile kurmuş olduğu tutkulu ilişkide en yüksek anlamı oluşmaktadır (Aşkın, 2009: 9). İnsan için en önemli hakikat varoluşa ilişkin hakikattir. Varoluşa ilişkin hakikat ise insana nasıl yaşaması gerektiğine dair bir şey anlatabilir (Soysal, 2019: 94).

Kierkegaard'ın varoluş ve bireyin özgürlüğü anlayışından yola çıkarak felsefe tarihinde önemli bir yer edinen 19. yüzyılın varoluşçu filozoflardan Friedrich Wilhelm Nietzsche, (1844-1900) yaşamın düşüncüyü aktifleştirip düşüncenin ise yaşamı olanaklı kıldığı fikri ile hareket eden bir yaşam filozofudur (Yerli, 2019: 45). Nietzsche'ye göre var olan tüm değerlere yeniden değer biçilmeli ve yeni bir insan tipi oluşturulmalıdır. Oda üst insandır (Canatan, 2018: 57). Ulaşılması gereken bir hedef olan üst insan, özgürleşmiş bir ruh olarak evrenin ortasında durur. İnsan bu çağda sıklıkla denk gelebileceği türden bir ruha değil, bambaşka bir ruha sahip olmalıdır ki üst insanın değerleri anlaşılabilirsin

(Botton, 2005: 268). Üst insan; bir hedef, bir amaç, insan potansiyellerinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi olanağıdır (Gökalp, 2022: 131). Nietzsche, *Böyle Söyledi Zerdüşt* kitabında iktidar, hırs ve güç gibi özelliklere sahip olan üst-insan için bir ahlak düzeni oluşturmaya çalışmıştır. İnsanlara yol gösterecek Tanrılar değil üst insanı temsil eden Zerdüşt'tür (Sümer ve Alan, 2018: 50).

Nietzsche'ye göre insan, bir başarı hikâyesi oluşturan, kendi sınırlarını sonuna kadar zorlayıp o sınırları aşan ve en sonunda üst insana ulaşan insandır. Üst insanı yaratma başarısının öznesi bir varlık olan insan, aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde ortaya koyduğu üretken, yıkıcı, yaratıcı, değişimci, gelişimsel birikimleri açısından da tarihsel bir varlıktır (Bayır, 2019: 31). Nietzsche'ye göre tarihi biçimlendiren yaşam ilkesi ise güç istencidir. Bir dürtü olarak güç istenci, felsefeden sanata, sanattan teknolojiye, ahlaki davranışlardan politik eylemlere kadar insanın motivasyon kaynağıdır (Çörekçioğlu, 2014: 38). Nietzsche, üst insan olma olanağını kullanamayan sürü insandan da söz eder. Bu insan ise; yabancılaşma döngüsünden kurtulamayan, köle, yaratıcı gücü yok olmuş, özgür olmayan insan tipini simgeleyen sürü insanıdır (Akdeniz, 2013: 112).

Varoluşçu felsefenin önde gelen temsilcilerinden biri de Martin Heidegger'dir (1889-1976). Heidegger'e göre insanoğlu bir dünya içindedir, insanın dışındaki diğer tüm canlılar, bitkiler ve nesnelerin dünyası yoktur, oysa insanoğlu (Dasein)¹⁴ dünya kurmakta, dünyaya fırlatılmış bulunmaktadır (Gencer, 2009: 7). Heidegger'in Dasein kavramı ile açıklamaya çalıştığı insan yaklaşımını ona ait temel duygu durumu olarak ele aldığı kaygı ile geliştirir (Büyükdüvenci ve Bal, 2008: 4). Düşmüş, fırlatılmış insanın varlığa dönüşünün imkânı temel duygu olan endişe ve kaygıdır. Bu durumda Dasein'in varlığının kendini kaygı ve endişe olarak açığa vurduğu düşüncesi, Dasein'nin kendisini dünya içinde varlık olarak görmesinin nedenidir (Kocaman, 2017: 506). Kaygı duygusunun en büyük nedeni dünya içinde var olmaktır. Kaygının en büyük sebebi ise zamandır. Zaman, Dasein için geçmiş, gelecek ve şimdidir (Galleveci, 2023: 19). Dasein, var olduğu günden itibaren ruh halleri ve hisleri ile kaygı ve endişenin varlığını ölüme kadar sürdürecektir. Ölümün başkasına devredilemezliği, herkesin kendi için öldüğü gerçeği, ölümden hiçbir köleleştirme, hiçbir vaat, hiçbir onurluk iktidarı yoktur. Dasein her zaman henüz değil, bir olmamışlıktır (Tülüce, 2016: 255).

¹⁴Dasein: Heidegger'in felsefesinde özel bir anlamı olan bir terimdir. Türkçe; "orada-varlık" anlamına gelir. Dasein, insanla varlığın buluşma yeridir (Büyükdüvenci ve Bal, 2008: 115).

Başkaldıran insan kavramı ile insan anlayışını karakterize eden Fransız filozof Albert Camus’a (1913-1960) göre insan, bırakılmış olduğu dünyada kendi varoluşunun anlamını elde etmekten uzaktır (Yaşar, 2013: 22). Bu noktada Camus, dünyanın insana ve insanın özlemlerine karşı ilgisiz olma durumunu, mutlu ve huzurlu olmak isteyen insanın dünyanın usdışı sükûnetiyle çarpışması durumunu “saçma”¹⁵olarak adlandırmıştır (Aydınalp, 2020: 532). Ona göre hayatın anlamsızlaşması ve bilinç ile dünya arasındaki bağın ciddi bir biçimde kopması, insanın saçmayla yüzleşme anıdır. Saçma, gündelik yaşam içerisinde insanın anlam bütünlüğü bulmaya çabalamasına rağmen bu anlamı bulamayıp, karşıtlıklarla maruz kalmasıdır. Camus için dünya değil, insanın içinde bulunduğu durum saçma deneyimini insana dayatır. Saçma, insanın sonsuz bir özgürlük şansı sunmamakla birlikte, her an özgürlüğü tecrübe edebileceği durumları ve hayata anlam katacak özgürlükleri barındırır (Önen, 2023: 111).

Akıl, kendi tutarlılık dünyasının dışına çıkar ve saçmanın izahını yapamaz (Erdüvan, 2020: 542). Anlam, yaşamın kendisidir. Saçma kavramı beraberinde hissettirmiş olduğu saçma duygusundan ötürü insanın yaşadığı anlamsızlık düşüncesi, insanda intihar düşüncesinin oluşmasına sebep olabilir. Çünkü saçma hissi dikkate alınmayacak sıradan bir his değil, önemsenmesi gereken bir duygudur (Topakkaya, 2018: 137). İntihar soruşturması da felsefi bir sorun olarak “anlam” konusu içerisinde yerini alır (Saygın, 2017: 83). Camus, *Sisifos Söyleni* adlı kitabında intihar konusuna şöyle giriş yapar:

Gerçekten önemli olan bir tek felsefe sorunu vardır, intihar. Yaşamın yaşanmaya değer değmediği konusunda bir yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna yanıt vermektir. Gerisi, dünyanın üç boyutlu olup olmadığı, düşüncenin dokuz mu, yoksa on iki ulamı mı bulunduğu, sonra gelir. Oyundur bunlar; önce yanıt vermek gerekir (Camus, 2015: 21).

Camus, saçmaya karşılık olarak umut, intihar ve başkaldırmadan oluşan üç çözüm önerir (Çakmak, 2013: 88). İnsanın içerisinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmasının yolu “umut” etmektir. Umut, süreklilik arz etmesi gereken çıkış kapısıdır (Saygın, 2017: 85). Saçma olanın farkına varan insan, anlam bulacağı yeni yollara yönelir. Umut etmeyi geleceğe taşımak için elinden geleni yapar. Umut, bir din veya Tanrı düşüncesine ya da başka bir dünyaya duyulan özlemi gerekli kılar. Bu yaşanan aşkın olana duyulan özlem durumu ise, bu dünyayı bir kenara bırakma ve bu dünyadan bir vazgeçiş anlamına gelir. Bu vazgeçiş felsefi intihar olarak adlandırılır (Topakkaya, 2018: 138).

¹⁵ Saçma: Hayatın kendi içinde barındırdığı tutarsızlığını anlamış, akla ve mantığa aykırılığını tecrübe etmiş, olayların ve olguların bilincinde olan insan ya da düşünce anlamına gelmektedir (Aydınalp, 2020: 532).

Camus, *Başkaldıran İnsan* adlı kitabının başlarında başkaldıran insanı; hayır diyen biri olarak tarif etmiştir (Camus, 2016: 23). “Hayır”, aşamayacağınız bir engelin varlığını belirtir, bu sınıra karşı kesin bir duruşu ifade eder. Başkaldırıda her zaman haksızlığa karşı bir nefret ve hak talebi vardır. Bu da “değer” kavramını doğurur (Akbulut, 2014: 97). Camus için hayatın değeri, idealist filozofların yaptığı gibi akılla kavranabilecek metafizikle kutsanmış bir alanın içinde gizli değildir. Camus, mutlak akla dayalı biçimsel bir varoluş alanını reddeder ve hayatla yapılan bir uzlaşmayı kabul eder (Gül, 2011: 71). Camus’a göre başkaldıran insan şunun farkındadır ki; yaşam hepimiz için kısadır ve insan bırakıldığı bu dünyadaki kısa yaşamını en iyi biçimde değerlendirmesi gerekmektedir (Topakkaya, 2018: 141).

İnsanı açıklarken Camus “Başkaldıran İnsan” kavramını kullanırken, Jean Paul Sartre (1905-1980) varoluş kavramını kullanmıştır. Sartre’a göre insan, özgürdür ve özgürlüğü sayesinde insanlaşır. İnsan her istediğini yapamaz ama ne olmak istediğinden yaptıklarına kadar her şeyden sorumludur (Canatan, 2018: 61). Sartre’ye göre insan doğası diye bir şey yoktur ve insan kendi doğasını kendi üretmek zorundadır (Gökalp, 2022: 146). İnsan önceden tanımı yapılamaz veya koşulları belirlenemezdir. İnsan ancak sonradan kendini nasıl oluşturursa, oluşturabildiği kadarıyla öyle bir şey olacaktır (Sartre, 2018: 38). Sartre’a göre, seçme özgürlüğüne sahip olan insanın, olmayı seçtiği şeyden başka hiçbir şey olmadığının insan tarafından kabulü varoluşçuluk felsefesinin temel ilkesidir. Özgürlük, kısaca varoluş anlamına gelmektedir ve Sartre’ın “Varoluş özden önce gelir” düşüncesinin değeri, ancak insanın mutlak özgürlük sahibi olduğunun kabul edilmesiyle anlam kazanır (Gündoğdu, 2007: 106). Kısacası, insan önce ontolojik anlamda var olur daha sonra kendi özünü kendi oluşturur (Canatan, 2018: 61). İnsan kendi yaşamından başka bir şeyi ifade etmez, kendi erdemlerini ve hayata dair ilkelerini kendisi oluşturur. İnsan, kendini var ettikten sonra kendini kavramaktadır, var olmaya doğru yaptığı bu gelişim hamlesinden sonra olmak istediği gibi olur ve insan kendini özgürce yarattığı gibidir (Sartre, 2018: 39).

Günümüzdeki varoluşçu filozoflar içerisinde oldukça yaygın olan düşünce; insanın hiçbir anlamı olmadığı, insanın doğanın bir hatası olduğu ve soysuz bir yaratık olduğudur (Bochenski, 1995: 79). Sartre’da insan kendisini anlamsız bir varlık ve boş bir hayat karşısında dünyaya bırakılmış bir biçimde bulmaktadır. İnsan, bir nedene bağlı olarak yaratılmamış olduğu için de gereksiz, fazla ve saçmadır. Bu tespiti tecrübe edinme insanda

bir kendine gelme, irkilme ve tikslenme durumu meydana getirir (Bender, 2009: 27). Bu durumu bulantı olarak tarif eden Sartre'a göre bulantı, asıl gerçekliğin anlık bir parıldaması ile ortaya çıkmaktadır. Dünya, insanın yaşamını sık sık karmaşık, kirlilik içeren ve ona uygun biçimde düzenlenmemiş, aksine zalim, acımasız, düşmanca ve saçma bir yer olarak sunar (Çelebi, 2014: 73). Sartre'a göre, varoluşçuluk, tutkunun gücüne inanmaz; çünkü insan yarasız çekilen bir acıdır (Bozkurt, 1984: 157). Bu acı, saçma dünya içinde, bilinçli insan sebepsiz ve kıymetsiz olan varlığını, kendini var etmenin zorunluluğu ile yakalar. Birey, varoluşunu, yaşamını ve ölümü hiçbir belirgin nedenle açıklayamaz; kendisini diğer tüm nedensiz varlıklar içinde, nedensiz bir şekilde bulunmak durumunda hisseder (Yıldıztaş, 2010: 139).

Son yüzyılda psikoloji ve sosyoloji bilimlerindeki ilerlemeler insanın ele alınmasında filozoflara önemli katkılar sağlamıştır. Bu filozoflardan biri olan İspanyol José Ortega y Gasset (1883-1950), varoluş felsefesinin etkilerini düşüncelerinde yoğun biçimde işlemiştir. Gasset, "İnsan nedir?" sorusuna, insanın içinde doğduğu ve içinde yaşadığı tarihsel, toplumsal, kültürel ve siyasal ortamda yapıp etmelerine bakarak cevap vermeye çalışmıştır (Kocaman, 2020: 22). Gasset'e göre insanın yazgısı her şeyden önce eylemdir. Ona göre insan, düşünmek için yaşıyor değildir, tam tersine düşünmek yaşamayı başarabilmek içindir (Gasset, 1999: 38). İnsan yaşamı boyunca hep bir şeyler yapmak, bir şeyler üretmek durumunda kalmaktadır. Çünkü insana sunulan bu hayat, insana yapıp tamamlanmış olarak sunulmadığı gibi her insan kendi hayatını yapılandırmak, oluşturmak zorundadır. Hayat döngüsünün belli bir isteme, dışarıdan müdahaleye veya içsel yönetime gerek kalmadan zorunlu olduğunu düşünen Gasset'e göre insanlar belirli şeyleri yapmaya zorunlu olamamasına rağmen, hayat için bir şeyler yapmak zorundadır (Nacak, 2021: 72). İnsanın içinde yaşadığı her anda, varoluşunu yeniden yaratmak, özünü belirlemek zorundadır. Çünkü insan, keşfedilmemiş bir hazine olarak bu dünyaya gönderilmiştir (Işık, 2014: 265).

Frankfurt Okulu filozoflarından Max Horkheimer'e (1895-1973) göre ise insan, bağımsızlaşma süreci içinde, içinde hayatını devam ettirdiği dünyanın kaderini paylaşır ve doğa üzerindeki kurulan egemenlik insan üzerinde kurulan egemenliği beraberinde getirir. Her insan doğanın köleleştirilmesine dâhil olmakla yetinmez, doğanın köleleştirilmesini başarabilmek için kendi içindeki doğasını da esaret altına alır (Horkheimer, 1998: 120). Doğaya hükmetmek için geliştirdiğimiz araç ve gereçler arttığı ölçüde, hayatta kalma

ölçütü olarak bu araç ve gereçlere hizmet etme zorunluluğumuz da artmaktadır. Horkheimer'e göre, doğa, us tarafından konulmuş bir ideali ve dolayısıyla hiçbir sınırı olmayan mutlak sömürünün objesidir (İlboğa ve Aygöl, 2015:71). Toplumsal yaşamın vazgeçilmez öznesi olan insan üzerinde egemen ideolojiler tarafından kurulan baskı gerçekte “kendilik bilincinin dışında sunulan yaşam koşullarına, yine kendi iradesi ile uyma düşüncesini aşılayarak” bir tahakküm yaratmaktadır. Bu durum da modern insanın kimliğinin parçalanmasına neden olmaktadır (Özel ve Mumyalmaz, 2018: 70). İnsanları pasifleştiren, tabi oldukları sisteme uyumlu bir şekilde entegre eden ve sistemin kendini sürekli olarak yenilenmesine katkı sağlayan bireylere dönüştüren kültür sanayisi, baskı araçları nedeniyle insanları kuşatmakta ve özgürlük alanını sınırlandırmaktadır (Olçay, 2012). Horkheimer'e göre insan bütünsel bir varlık olarak diyalektik bir süreç içerisinde değişen şartlara göre kendini yenileyebilmektedir (Daştan, 2017: 52). Fakat insanın kendini yenileyebilme durumuna en büyük engel modern toplumun atomize edici işleyişidir. Horkheimer'e göre insan hangi durum ve koşulda olursa olsun bu engeli aşmak zorundadır (Şan ve Hira, 2004: 36).

Marksizm akımının yirminci yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri olan Fransız filozof Louis Althusser (1918-1990), insan konusunda Protagoras'ın “İnsanlar kendilerine düşman bir dünyaya çırpıçplak doğdular.” düşüncesini daha da ileriye götürmüştür. Buna göre insanlar, aynı çıplaklığı tek tek her çocuklarında yeniden keşfetmektedirler. Diğer bir ifadeyle bir çocuğu “insanlığa” dâhil etmek, onu insanların tüm tarihsel süreç içerisinde kazandıkları niteliklerle donatmak, onu insanın özgül niteliği emek ve mücadelenin ürünü olan tarihteki yerini alması anlamına gelmektedir (Althusser, 2018: 59). İnsan, çalışan ve eylem yapan bir varlık olarak toplumda ve doğada hep bir şeyleri dönüştürmüştür. Althusser'e göre insanlar, tarihte zorunlu olarak yapıp eden öznedirler. Çünkü tarihte yapıp eden özne olarak eylemde bulunurlar ve tarihi halk kitleleri inşa eder (Onay ve Cengiz, 2006: 30). İnsanın olduğu her yerde ve zamanda sınıf mücadelesi olduğunu ifade eden Althusser'e göre kendi varlığını oluşturma gayretindeki insan, diğer insanlarla etkileşime girerek sosyal, ekonomik ve politik ilişkiler geliştirir (Zeliha, 2018: 68). Bu süreçte insanlar tarihteki ve dünyadaki yerlerinin idrakına ideoloji içinde ulaşmakta, dünya ile “yaşanan” ilişkilerini de bu bilinçsizlik içinde değiştirebilir ve “bilinç” diye isimlendirilen yeni bilinçsizlik biçimini elde edebilirler (Zengin, 2018: 67). Dolayısıyla eyleyici özne olarak insan, tarihsel süreç içerisinde yalnızca üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin belirlenimi ve biçimleri içerisinde hareket eder (Erdem, 2004: 43).

Felsefe tarihi boyunca “İnsan nedir?” sorusuna dair ortaya konulan birçok farklı görüşe rağmen insanın ne olduğuna dair insanları tatmin edici nihai bir cevaba ulaşılammıştır. Bu noktada özellikle gelişen bilim ve teknolojinin sağlamış olduğu imkân ve araçlar ile kendisini ve yaşadığı çevreyi şekillendirme noktasında ciddi umutlar taşıyan insanın yaşamış olduğu hayal kırıklıkları, insan dair yapılan tarif ve tasviplerin doğruluğunun yeniden sorgulanmasına neden olmuştur. Bu durum, felsefe içerisinde dile getirilen bu tarif ve tanımlamalara karşı bilimin kendi insanını inşa etme çabası içerisine girmesine neden olmuştur. Biyolojik-psikolojik-tinsel bir insan anlayışından yarı mekanik (siborg/cyborg) ve dijital bir insan anlayışına doğru evrilen bir insan yaratma çabasında olan bilim, bu yeni insan ile mevcut insanı anlamaktan ziyade kendi kavrayışına göre yeni bir insan yaratma çabası içerisine girmiştir. Bilimin bu çabası beraberinde insanın gerçeklikten uzaklaşacağı, hatta insan olmaktan çıkacağına dair birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bilimin bu çabasının dışında doğudan batıya birçok filozofun “İnsan nedir?” sorusuna dair bilimsel, mistik, felsefi, tinsel cevap arayışı daha da önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda değerlendirilebilecek filozoflardan biri de Gurdijeff’tir. Gurdijeff’in felsefe, din ve bilimin kesişiminde bir insan anlayışı ortaya koyma çabası onu bu açıdan incelemeye değer kılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

GURDJIEFF'DE VARLIK VE İNSAN SORUN

2.1. GURDJIEFF'İN VARLIK ANLAYIŞI

Varlığın bilgisi olmaksızın, Varlık üzerinde çalışmak olanaklı değildir (Nicoll, 2008b: 1041). Bu bağlamda Gurdjieff'in varlık anlayışı ile insan anlayışı birbiriyle ilişkilidir. Kişi kendini ne kadar fazla tanırsa varlığını da o kadar fazla bilir. Diğer bir ifadeyle insan kendini tanımıyorsa, varlığına dair bilgi elde etme imkânı yoktur (Gurdjieff, 2020a: 76). Gurdjieff'in bu düşüncesi Heidegger'in varlık düşüncesiyle bazı noktalarda benzemektedir. Heidegger'in insan görüşünü anlayabilmek için onun varlık görüşünün ne olduğunu bilmek gereklidir. Öyle ki ona göre insanın ne olduğu problemi ancak varlığın ne olduğu sorusu üzerine düşünerek anlaşılabilir (Öztürk, 2019: 44). Heidegger'e göre insanın ontolojik yapısıyla ilgili üç önemli özellik söz konusudur. Ontolojik yapı özellikleri de kendilerini anlamlı kılacak üç zamana köklerini uzatır: Geçmiş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zaman (Yalçıntaş, 2007: 41). Heidegger'de varlığın içine atılmış ve varlığının koruyucusu ve devam ettiricisi olarak insan, varlığın doğruluğunu muhafaza etmek üzere varlık tarafından çağırılır. Varlığın dile getirdiği bu çağrı insanın varlık içine atılmışlığının asıl nedenidir (Heidegger, 1995: 19). Heidegger'de varlık insanla dile gelir, söze dökülür.

Gurdjieff'e göre, insan gelişiminin ilerlediği iki çizgi söz konusudur; bilgi çizgisi ve varlık çizgisi. Bu çizgiler birbirine yardım etmeli, eğer bilgi çizgisi varlık çizgisinin çok ötesine geçerse ya da tam tersi olursa insanın gelişimi yanlış gider ve zamanla durma noktasına gelir (Ouspensky, 2021: 110). İnsanın aynı varlık seviyesinde kalması da daha fazla bilgi elde edememesi demektir. Bilgi ve varlık hareketsiz veya aynı durumda kalırsa büyüüp güçlenmez tam tersi küçülür ve zayıflar (Gurdjieff, 2023b: 74). Bilginin ve özellikle kendini bilmenin insanın gelişmesi bakımından büyük bir önemi vardır (Gurdjieff, 2023b: 70).

Gurdjieff'e göre, modern düşüncede insanlar varlık düşüncesini ve varlığın farklı kategorilerini görmezden gelirler. İnsanların varlığın ne anlama geldiğini iyi anlaması gereklidir (Gurdjieff, 2023b: 72). Gurdjieff evreni yedi ayrı varlık kategorisine ayırmaktadır. Dolayısıyla yedi kategoriye ayrılmış yedi varlık alanından söz etmektedir. İlk

sırada yer alan Mutlak, ideal varlığı temsil ederken, mutlaktan sonra gelen altı varlık alanı reel varlığı temsil etmektedir.

Tablo 1
Gurdjieff'in Âlemler Sınıflandırması

1 ÂLEM	DO	MUTLAK	1
2 ÂLEM	Sİ	TÜM ALEMLER	3
6 ÂLEM	LA	TÜM GÜNEŞLER	6 (3 + 3)
12 ÂLEM	SOL	GÜNEŞ	12 (3 + 6 + 3)
24 ÂLEM	FA	TÜM GEZEĞENLER	24 (3 + 6 + 12 + 3)
48 ÂLEM	Mİ	DÜNYA (ARZ)	48 (3 + 6 + 12 + 24 + 3)
96 ÂLEM	RE	AY	96 (3 + 6 + 12 + 24 + 48 + 3)

Âlemlerin yanlarında yazan sayılar her bir âlemi düzenleyen kanunların sayısını ifade eder. En düşük varlık en çok kanuna tabiyken, en yüksek varlık en az kanuna tabidir (Nicoll, 2008b: 1109). Gurdjieff, Mutlak'tan başlayarak sayıların ne anlama geldiğini şöyle anlatmaktadır: Mutlak, birinci âlemdir, çünkü içindeki üç kanun onu tek yapar. Mutlak kendi iradesi ve bilinci ile âlemler yaratır. Hepsi kasıtlıdır ve içindeki her güç bir yeri işgal eder. Bu bizim için anlaşılmalıdır. Bir sonraki âlem olan Tüm Alemler'de aynı üç kanun vardır, sadece onlar bölünmüş durumdadır. Bu üç kanun yine bir tanesini aldığımız âlemleri üretir, ancak bu Tüm Güneşler, Mutlak ile temas halinde olan üçüncü âlemden mekanik olma özelliği ile farklıdır. Tüm Güneşler, önceki âlemden üç kanun edinmiştir ve kendine ait üç kanun vardır. Bir sonraki âlem olan Güneş, ikinci sıranın âleminden üç, üçüncü sıra âleminden altı ve üç tane de kendine ait kanun barındırır. Bir sonraki âlem olan Tüm Gezegenler, yirmi dört kanuna, bir sonraki Dünya kırk sekiz ve ondan sonraki Ay ise doksan altı kanuna sahiptir (Gurdjieff, 2020a: 49).

Dördüncü Yol öğretisindeki varlık kategorisindeki yedi âlemle evreni düzenleyen kanunların ilişkisini Nicoll, *Gurdjieff ve Ouspensky'nin Öğretisi Üstüne Psikolojik Yorumlar* kitabında şöyle ifade etmiştir:

Mutlak, tek bir kanuna -Mutlak'ın İdaresi'ne- tabidir ve bu nedenle, koşulsuzdur. Tüm Âlem düzeni üç kanuna tabidir çünkü tüm tezahür aktif, pasif ve nötrleştirici olmak üzere üç kuvvetin bir noktada buluşup iş birliği yapmasından kaynaklanır. Tezahür eden Tüm Güneşler Âlem düzeni, kendi tezahürünün üç kuvvetine ve Birinci Âlem düzeninin üç kuvvetine tabidir. Tezahür eden Güneş Âlem düzeni, kendine özgü üç kanuna, hemen üzerindeki düzenden altı kanuna ve doğrudan birinci düzenden üç kanuna tabidir; yani toplamda on iki kanuna tabidir. Bu, 48 kanuna tabi Yeryüzüne ve 96 kanuna tabi Ay'a doğru katlanarak iner. Dolayısıyla, yaratılış ölçek

aracılığıyla bir sınırlamadır; en düşük varlık en çok kanuna tabiyken, en yüksek varlık en az kanuna tabidir (Nicoll, 2012c: 1109).

Gurdjieff'e göre yedi varlık kategorisi (âlem) titreşimlerden oluşmaktadır. Titreşim: Evreni oluşturan maddenin her türünden, yönünden ve yoğunluğundan en inceden en kabaya çeşitli kaynaklardan yayılan ve birbiriyle kesişen, çarpışan, birbirini güçlendiren, zayıflatan vb. çeşitli yönlerle ilerleyen unsurlardır (Ouspensky, 2021: 110). Titreşimler sonucunda yedi âlem oluşmuştur. Bu yedi âlem evrenin tam bir resmini ifade eder (Ouspensky, 2021: 301).

Birinci âlem: Protokozmos-İlk kozmos.

İkinci âlem: Ayokozmos-Kutsal kozmos.

Üçüncü âlem: Makrokozmos-Büyük kozmos.

Dördüncü âlem: Deuterokozmos-İkinci kozmos.

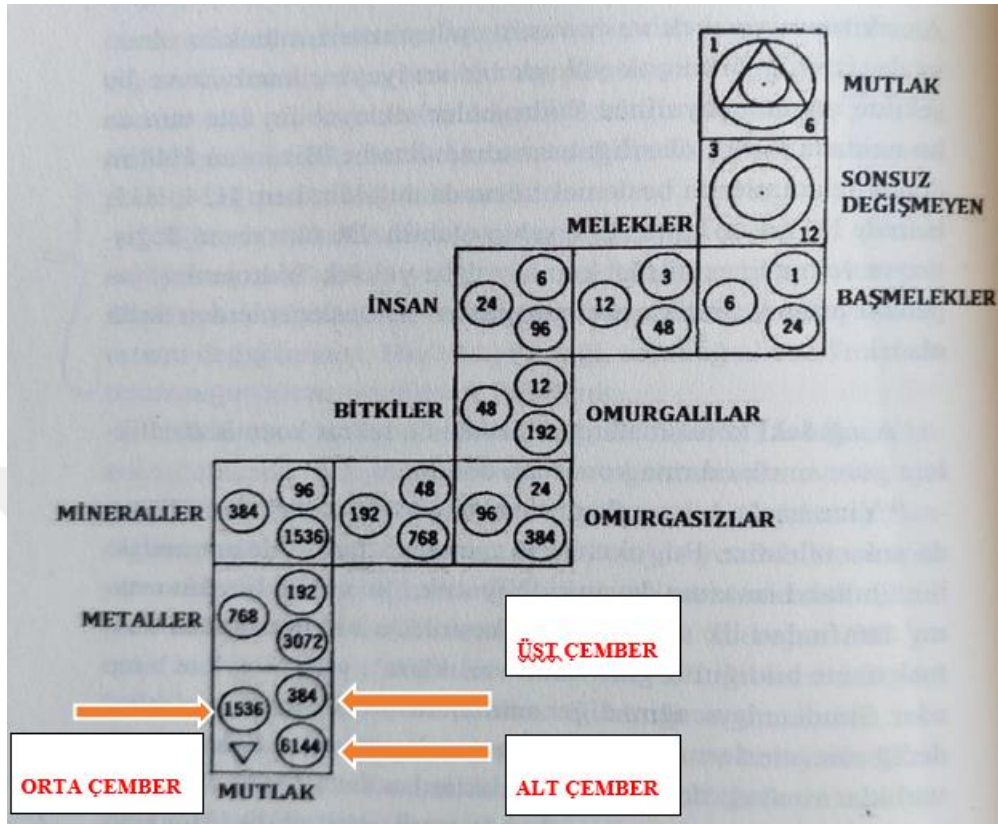
Beşinci âlem: Mesokozmos-Orta kozmos.

Altıncı âlem: Tritokozmos-Üçüncü kozmos.

Yedinci âlem: Mikrokozmos-Küçük kozmos.

Gurdjieff her âlemin nefes alan, yaşayan, düşünen, hisseden, doğup ölen bir varlık olduğunu düşünmektedir. Varlıkların tüm özellikleri Ortak Yaratıcı tarafından var olan her şeyin mevcudiyeti için gerekli olan sürecin biçimini hep birlikte gerçekleştirdiğinden tüm varlıkların özü Ortak Yaratıcı için eşit derecede kıymetlidir. Ortak Yaratıcı için tüm varlıklar, kendisi tarafından ruhsallaştırılmış bütün bir özün varlığının sadece parçalarıdır (Gurdjieff, 2023a: 167). Bütün âlemler aynı güçlerin ve aynı kanunların eylemlerinin bir sonucudur, kanunlar evrenin her yerinde aynıdır (Ouspensky, 2021: 302). Yukarda isimleri verilen âlemlerin yapısı bir ve aynıdır. Gurdjieff'in insan anlayışı da bu varlık anlayışına uyumlu olacak şekilde oluşmuştur. İnsan tam anlamıyla bir Minyatür Evren'dir. İnsanın içinde evrenin meydana geldiği tüm maddeler mevcuttur. İnsanı incelerken tüm dünyayı inceleriz ve dünyayı incelerken de insanı inceleriz (Ouspensky, 2021: 141). Gurdjieff'in Platon ile benzeştiği konulardan biri, insanın mikrokozmos dünyanın makro kozmos olmasıdır. Platon'da karşımıza çıkan mikro kozmos ve makro kozmos fikirleri, Gurdjieff'te varlık ve insan felsefesinde karşımıza çıkmaktadır. Platon'un mikro kozmos olarak nitelediği insan vücudu, ruhun ahlaki anlamda iyi olması için oluşturulmuş bir olgudur (Kanat, 2023: 115).

Şekil 1
Gurdjieff'in Varlık Sınıflaması (Hidrojenler Tablosu)

Kaynak: Ouspensky, 2021: 460.

Gurdjieff, Hidrojenler Tablosu ile varlık sınıflamasını anlatmıştır. Şekil 1’de her kare bir varlık seviyesini ifade eder. Evren tümüyle aynı seviyede değil de bir merdiven gibi gösterilmiştir. Farklı seviyelerdeki bu farklı hidrojenler (zekâlar), sayılarla ifade edilir ve bu sayılar, farklı seviyelerdeki hidrojenler olarak adlandırılan zeki enerjilere işaret eder (Nicoll, 2012a: 1197). Alt çemberdeki hidrojen, verilen canlı sınıfını neyin beslediğini, üst çemberdeki hidrojen bu özelliklerden beslenen sınıfı, orta çemberdeki hidrojen ortalama hidrojeni göstermektedir. Bu sınıf bu canlıların ne olduğunu gösterir (Ouspensky, 2021: 460). Şekil 1’den yola çıkarak insanın yerini şöyle tarif edebiliriz; insan alttan yedinci kare ve üstten beşinci karededir. Yani hidrojen 24, hidrojen 96 ile beslenir ve kendisi hidrojen 6 için besindir.

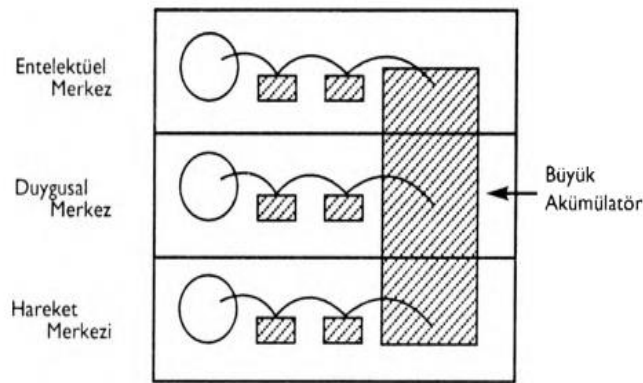
Gurdjieff, evrendeki farklı noktalara veya farklı maddelere hidrojen adını vermektedir. Evren, en üstten başlayıp en alta kadar inen bir dizi hidrojen veya maddedir. Yukarıdan aşağıya doğru indikçe bu hidrojenlerin yoğunluğu artar (Nicoll, 2008a: 191). Yukarıdan aşağıya doğru olan iniş düzeninde evrenin, yaratılış ışınındaki farklı

noktalardan gelen farklı nitelikte ve yoğunluktaki enerjilerin ilk dört hidrojen olan 6, 12, 24 ve 48 psişiktir. Yani psikolojik enerjilerdir. Beşinci hidrojen 96 “hayvansal manyetizma” olarak isimlendirilir. Altıncı olan hidrojen 192’ye “hava” denir. Hidrojen 348 “su”, hidrojen 768 “besin”, hidrojen 1536 “odun, lif”, hidrojen 3072 “mineraller” denilmektedir (Nicoll, 2008a: 192). Bu hidrojenlere insan sahip olduğu için insan kendi içinde kozmosu temsil eder. Gurdjieff’e göre her türlü canlı-varlık derecesi kendileri için gıda olarak hizmet ettikleri hidrojen ile adlandırılır. Kozmik düzende her sınıf, her canlı belirli bir alt canlı sınıfının hidrojenini de içine alarak beslenir ve belirli bir üst sınıf canlı için de besindir (Ouspensky, 2021: 459).

İnsan üç besinle hayatta kalır; en önemli besin “izlenimler”dir, ondan sonra “hava”, sonra da “gıda” gelir (Nicoll, 2008c: 1144). Hava, gıda ve izlenimlerden elde edilen enerji büyük akümülatöre¹⁶ dolduğundan daha çabuk boşalırsa insanın ölmeye yakın olduğu bir zaman söz konusudur. Şekil 2’de de görüldüğü gibi insanı hayatta tutan akümülatörlerdeki enerjilerdir. Hidrojen 48¹⁷ olarak gelen izlenimler, üç dönüşüme uğrayabilir; daha ince, daha akıllı, daha zeki olan 24 numaralı enerjiye, ardından 12’ye ve daha sonra da insanın üretebileceği en yüksek, en akıllı enerji olan 6’ya dönüşür. Bu durum doğada, mekanik insanda ve uyuyan insanda gerçekleşmez (Nicoll, 2008c: 1184).

Şekil 2 İnsandaki Akümülatörler

İnsandaki Akümülatörlerin Diyagramı

Kaynak: Nicoll, 2008c: 1144.

¹⁶ Akümülatör: Merkezlerin çalışmasını sağlayan, her psişik eylemin enerjisini aldığı enerji depolarıdır (Nicoll, 2008c: 1151).

¹⁷ Hidrojen 48: Dördüncü Yol öğretisinde evren farklı zekâ düzenlerine bölünür. Farklı seviyelerdeki farklı zekâlar, sayılarla temsil edilir ve bu sayılar farklı seviyelerdeki Hidrojenler olarak adlandırılan zeki enerjiler olarak adlandırılır (Nicoll, 2008c: 1197).

Her şeyin arkasında kozmik kanunlar vardır. Bu kanunların ne olduğunu bilmek, olayların asıl nedenlerini bilmeye yardımcı olur (Gurdjieff, 2020a: 286). Gurdjieff'e göre kanunlar her yerde, insanda ve dünyada aynıdır. Dünya, Güneş sisteminde belirli bir yer kaplar, bu yüzden Güneşe de aitiz, Güneş, Samanyolunun yıldızlarından biridir, bu yüzden Samanyoluna da aitiz, Samanyolu da tüm Galaksilerin içerisinde olduğu için aslında tüm Galaksilere aitiz. Yani tüm Galaksilerimiz, Güneş sistemimiz, Gezegenler, Dünya ve yeryüzünün etki alanındaki Ay, hepsi Mutlaktır (Gurdjieff, 2020a: 290). Gurdjieff'e göre insan, evren için önemi olmayan küçük bir organik yaşama sahip canlıdır. İnsan organik yaşamın bir parçasıdır ve organik yaşam Güneş sisteminde belirli bir rol oynamaktadır (Gurdjieff, 2020: 300). Organik yaşam, Dünya üzerinde yer alan bütün yaşam formlarını ifade etmektedir. Bu organik yaşam; insan ırkı, hayvanlar, sürüngenler, böcekler, bitkiler, ağaçlar, balıklar ve en küçük hücreye kadar her türlü bitki formlarıdır (Nicoll, 2008a: 132). Organik yaşam, yeryüzünün hassas ve canlı bir tabakasıdır.

Gurdjieff, insanı, dünyayı ve evreni iki kanunla açıklamaya çalışır; Üçler Kanunu ve Yediler Kanunu (Oktavlar Kanunu). Gurdjieff'e göre Üçler Kanunu: Üç kuvvetin her tezahür etmeye, her olguya ve her olaya girdiği anlamına gelir. Onlar, pozitif, negatif ve nötrleştirici; aktif, pasif ve nötrleştirici veya birinci kuvvet, ikinci kuvvet ve üçüncü kuvvet olarak adlandırılabilir (Gurdjieff, 2020a: 37). Birinci kuvvet başlangıç kuvveti olarak, ikinci kuvvet direnç kuvveti olarak, üçüncü kuvvet dengeleyen kuvvet olarak tanımlanmaktadır (Nicoll, 2008a: 119). Evrende var olan her yaratılış bu üç kuvvetin bir araya gelmesiyle oluşur, tek başına bir kuvvet hiçbir şey yaratamaz. Dünyadaki her şey ister toplumda ister dünyada isterse de insan faaliyetlerinde olsun ister iç ister dış olsun her daim doğada var olan üç kuvvetin tezahürüdür (Gurdjieff, 2020: 283). Üçler Kanunu, yaratılışın üç kuvvetinin yasasıdır; her tezahüre üç kuvvetin katılması gerektiği anlamına gelir (Nicoll, 2008a: 119). İnsan dünyayı ve dünyanın kanunlarını incelerken aslında kendi kanunlarını inceler, kendi kanunlarını incelerken de dünyanın kanunlarını inceler (Ouspensky, 2021: 404).

Gurdjieff'e göre insan kendinden başlayarak evrenin kanunlarına ulaşabilir çünkü evrenin kanunlarıyla insanın kanunları aynıdır (Ouspensky, 2021: 404). Dünyadaki her şey, büyük veya küçük hangi boyutta olursa olsun, bu sitemde Üçler Kanunu ve Yediler Kanunu olarak isimlendirilen iki temel kanuna dayanmaktadır (Gurdjieff, 2020a: 37).

Yediler Kanunu, Dünyadaki hiçbir sürecin kesintisiz devam etmeyeceği anlamına gelir (Gurdjieff, 2020a: 37). Yediler Kanunu kaostan farklı olarak düzen kanunudur. Oktavlar Kanunu: Müzikte saniyede bin titreşimle başlayıp saniyede iki bin titreşime yükselmeye denir. Bu dönem yedi notaya ve ilk notanın bir tekrarına bölünmesiyle oktav oluşur. Büyük oktav, kozmik bir kanunun bir resmi veya formülüdür, çünkü kozmik düzenlemelerde, bir oktav içinde titreşimlerin kendiliğinden yavaşladığı iki an vardır (Gurdjieff, 2020a: 35).

Gurdjieff, evrenin yön olarak aşağıya doğru inen bir Oktav olduğunu, bu Oktav'daki her düzeyde ya da notada Üçler Kanununun çalıştığını ve Mutlak'tan Yeryüzümüze ve Ay'ımıza doğru birbirini izleyen oluşumların aşağıya doğru indikçe daha çok kanuna ya da kuvvete tabi olduğu anlatan sistemin adına Yaratılış Işını demiştir (Nicoll, 2008b: 1109). Yaratılış ışını, her şeyin bir başka şeyin parçası olduğu fikrine dayanır: Yeryüzü, Gezegenel Dünya'nın bir parçasıdır ki o da Güneş Sisteminin bir parçasıdır. Yaratılış Işın'ındaki daha yüksek bir seviyeden gelen tesirleri çekebilmek için insanın ilk yapması gereken şey öncelikle kendi çabalarıyla varlığında yükselmektir. İnsanın kendi varlığında yükselmesi, insanın kendini gözlemlemesiyle, özdeşleşmemekle ve Dördüncü Yol çalışmasına değer vermekle olur (Nicoll, 2008c: 1303).

Üçler Kanunu ve Yediler Kanunu tüm yaratımın temelindedir (Nicoll, 2008d: 1449). Gurdjieff, insanın tabi olduğu kanunlarla evrenin tabi olduğu kanunların aynı olduğunu belirtmiştir. Yediler Kanunu insan tarafından tam olarak anlaşıldığında, yaşadığı olayların ve bütün yaşamın gözlemleyebildiği tüm evrenin ve giderek kozmik varoluşun kurgusuna ulaşabilecektir (Korkut, 2011: 40). İnsanın yediği sıradan yiyeceklerin, soluduğu havanın ve edindiği izlenimlerin Oktavlar Kanunu ile bağlantısı kurularak açıklanması Gurdjieff tarafından yapılmıştır. Oktav; kozmik bir kanunun bir resmi veya formülüdür. İnsan organik hayatın içerisinde yaşayan bir organizmadır; organik hayatın içerisinde küçük bir parça, küçük bir hücredir (Nicoll, 2008b: 500). İnsanoğlu, yeryüzündeki bütün yaşam formlarının bir parçasıdır ve varlık kategorileri arasındaki titreşimleri iletmek için Yaratılış Işını kendisinde belirir. İnsan ile organik hayat arasında oluşan oktav aşağıda verilmiştir. Bütün oktavlar Do notasıyla başlamalıdır. Do notası Organik Hayatı, Si notası İnsanlığı, La notası Beyaz Irkı, Sol notası Uygarlığı, Fa notası Avrupa'yı, Mi notası Bir Ulus'u, Re notası bir Aileyi, Do notası İnsanı temsil eder. Ayrıca, Güneş düzeyinde Do notası sesini verir. Gezegenler düzeyinde Si notası sesi, gezegenler ve

yeryüzü arasındaki düzeyde La, Sol, Fa notası verilir. Sonra Mi notası yeryüzüne, Re notası Ay'a ulaşır (Nicoll, 2008a: 133).

Şekil 3
Varlık – İnsan- Notalar ve Hidrojenler Sınıflaması

Bizim Yaratılış Işınımız	Yedi Kanunu	Üç Işınım Oktavı	Üç Kanunu	Hidro- jenler	İlk Aşağı İniş	İkinci Aşağı İniş	
Mutlak	Do	Mutlak	Do				
			Si	H 6			
			La				
Tüm Alemler	Si		Sol	H 12	H 6		
			Fa				
Galaksi	La		□	H 24	H 12	H 6	İnsan için Mutlak
			Mi				
			Re	H 48	H 24	H 12	
Güneş	Sol		Do				
			Si	H 96	H 48	H 24	Psşik Enerjiler
			La				
			Sol	H 192	H 96	H 48	
Gezegenler	Fa		Fa				
			□	H 384	H 192	H 96	Hayvansal Manyetizm
			Mi				
			Re	H 768	H 384	H 192	"Hava"
Yeryüzü	Mi		Do				
			Si	H 1536	H 768	H 384	"Su"
			La				
			Sol	H 3072	H 1536	H 768	"İnsan için Besin"
			Fa				
			□	H 6144	H 3072	H 1536	"Besin"
			Mi				
			Re	H 12288	H 6144	H 3072	"Taş"
Ay	Re		Do				

Kaynak: Nicoll, 2008a: 195.

Gurdjieff'in büyükten küçüğe doğru yaptığı evren sıralamasında yer alan notalardan Do, Mutlak seviyesinde, Si âlem üç seviyesinde, La âlem altı seviyesinde, Sol âlem on iki seviyesinde, Fa âlem yirmi dört seviyesinde, Mi âlem kırk sekiz seviyesinde, Re âlem doksan altı seviyesinde yer almaktadır. Gurdjief farklı dünyalara karşılık gelen bu notaları Yediler Kanununu açıklamak için kullanmıştır. Yukarıda verilen her bir notanın daha altlarda yer alan notalardan ne kadar güçlü seslendirildiğine bağlıdır; bireyi temsil eden Do notası yeterince güçlü biçimde seslendirilmedikçe, İnsan, devleti temsil eden Mi notasının seslendirilmesinde bütün bireyselliğini kaybedecektir (Nicoll, 2008b: 526).

Varlık üzerine çalışmak, belirli bir alandaki varlık durumu üzerinde çalışmak Dördüncü Yol çalışmasının bilgilerini bu duruma uyarlamak ve özdeşleşmekten, içsel dikkate almaktan vb. kendini ayırmak için çaba harcamak anlamına gelmektedir (Nicoll, 2008c: 1434). İçsel dikkate almak, insanın sürekli olarak diğer insanların kendisi hakkında ne düşündüğünü konusunda endişelendiği bir durumdur. İçsel dikkate almak, kendisine hakkını verip vermediklerini, kendisine hayran kalıp kalmadıklarını vb. düşündürmektedir. İçsel dikkate alan insanın yaşamı düşünce, endişe ve şüphe ile doludur; asla başka hiçbir şeye yer yoktur (Gurdjieff, 2023b: 40).

Gurdjieff, insanın evrene benzediğini, evrenin kanunları ile insanın kanunlarının aynı olduğunu savunmaktadır (Gurdjieff, 2020a: 281). İnsan, mikro bir evrendir (Gurdjieff, 2020a: 311). İnsanı incelemek demek evreni incelemek demektir. İnsan çok önemsiz bir varlıktır, çok büyük bir makinenin çok küçük bir parçasıdır (Gurdjieff, 2020a: 300). Bireysel olarak insanın evren içerisinde hiçbir önemi yoktur (Nicoll, 2012a: 848).

Gurdjieff'in katmanlı varlık anlayışı ile Aristoteles'in, Kant'ın, Heidegger'in ve Hartman'ın varlık anlayışı birbirine benzemektedir. Gurdjieff'in hakikat arayışı yıllarında yaptığı seyahatleri göz önünde bulundurulduğunda, varlık anlayışının oluşmasında İslam âlimlerinden, Budist öğretilerinden, Tasavvuf geleneğinden, Sufi dergâhlarından, Hristiyan öğretilerinden ve Nasrettin Hoca'dan etkilendiği söylenebilir. Gurdjieff, yedi katmanlı varlık anlayışını geliştirirken filozofların düşünceleri ile kendi sentezi sonucunda elde ettiği düşünceleri birleştirmiş ve özgün bir varlık anlayışı oluşturmuştur. Sonuç olarak varlık ve insanı bir ve aynı olarak değerlendirmiş, varlığın yasalarıyla insanın yasalarının ortak olduğunu dile getirmiştir.

2.2. GURDJIEFF'İN İNSAN ANLAYIŞI

Sokrates'in felsefesini üzerine inşa ettiği “Kendini Bil!” emirinde insanın kendini bilmesi, uyumlu bir kozmosa ait olması, insanın ne olduğunun bilincinde olması ve varoluşunun koşullarının ve sınırlılıklarının farkında olması anlamına gelmektedir (Çilingir, 2022: 75). Kendini bilmek, kişinin kendini daha iyi olana dönüştürebilmesi için kendi, özüne ait olanla özüne ait olmayanları ayırt edebilmeyi gerektirmektedir (Yıldız, 2012: 8). Bunun için de insanın yüzünü evrenden kendi içsel dünyasına çevirmelidir (Şimşek, 2022: 532). Benzer şekilde Sokrates'ten yaklaşık iki bin dört yüz yıl sonra yaşamış olan Gurdjieff, insanın kendini bilmesini farklı bir bakış açısıyla anlatmaya çalışır.

Gurdjieff'e göre insan tamamlanmış bir varlık değil eksik bir varlıktır ve insan kendini bilmez (Gurdjieff, 2021c: 12). Ancak insanın gelişebilen varlık anlamına geldiğini ifade eden Gurdjieff'e göre insanın geliştirilmesi gereken özellikleri; bilinç ve iradedir (Gurdjieff, 2020a: 45). Öyle ki, insanın geliştirmesi gereken ve aynı anda ilerlemesi gereken iki alan vardır; bilgi ve varlık (Gurdjieff, 2021c: 67). İnsanın bilgisi ve varlığı aynı anda ve paralel olarak gelişmeli ki uyanması kolaylaşsın (Ouspensky, 2021: 121). Gurdjieff, bilginin ve varlığın ne anlama geldiğini şöyle anlatmıştır:

Bilginin ne anlama geldiğini biliyoruz. Bilginin göreceli olduğunu ve kapasitemize bağlı olduğunu biliyoruz. Aslında mevcut durumumuzda başlamak için yeterli miktarda bilgi edinebiliriz; ama çok yakında, daha fazla bilgi edinmek için, daha derin veya daha fazla bilgi edinmek, gerçekten anlamak istediklerimiz hakkında, varlığımızı değiştirmemiz gerektiğini biliyoruz, çünkü mevcut bilgi edinme kapasitemiz çok sınırlı. Dolayısıyla, bilgi edinme bakış açımıza göre, varlığın değişmesi gerekliliğine geliyoruz, aksi takdirde sadece kelimelerimiz olacak ve anlama geldiklerini bilemeyiz (Gurdjieff, 2020a: 78).

2.2.1. İnsanın Kategorileri

Gurdjieff'in Dördüncü Yol öğretilerinde insan, hep aynı ve bir olmayıp yedi kategoriye ayrılmıştır. Gurdjieff'in varlık ve insan anlayışında yedi kategori önemli bir nitelik taşımaktadır. Evren, yedi kategoriye ayrılmış yedi varlık alanından oluşmaktadır: Mutlak, Tüm Âlemler, Tüm Güneşler, Güneş, Tüm Gezegenler, Dünya ve Ay. İnsanda yedi kategoriye ayrılmıştır. İnsanın yedi kategoriye ayrılması demek bilimin, sanatın, dinin ve felsefenin de yedi farklı insan bakışına göre ayrılması demektir (Gurdjieff, 2020a: 70).

Gurdjieff, *Dördüncü Yol* adlı kitabında insanın yedi kategoriye ayrıldığını ve her insanın bir numara, iki numara ve üç numara olarak dünyaya geldiğini ifade eder (Gurdjieff, 2020a: 35). Buna göre;

Bir numaralı insan: İçgüdüsel veya hareketli işlevin baskın olduğu insandır.

İki numaralı insan: Duygusal işlevin baskın olduğu insandır.

Üç numaralı insan: Entelektüel işlevin baskın olduğu insandır.

Dört numaralı insan: İlk üç insanın işlevi ile dünyaya gelmeyen insandır.

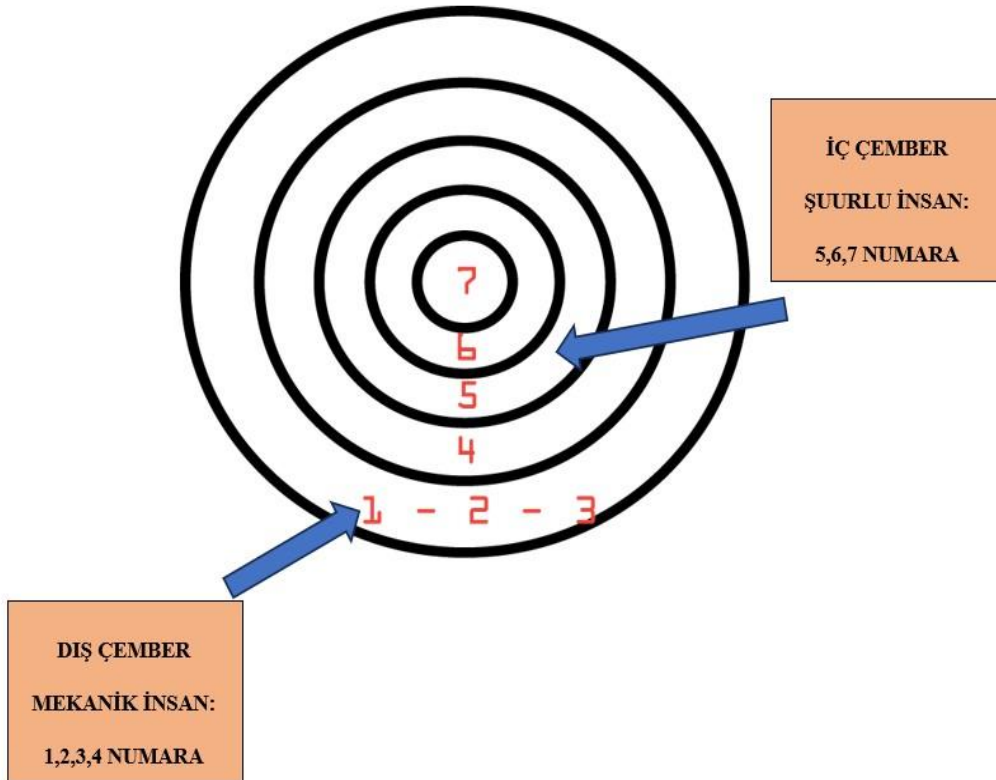
Beş numaralı insan: Öz-bilinçlilik geliştirmiş ve daha duygusal işlevin çalıştığı insandır.

Altı numaralı insan: Entelektüel işlevin çalıştığı insandır.

Yedi numaralı insan: Objektif bilinci olan ve yüksek entelektüel işlevin çalıştığı insandır.

Şekil 4'te verilen insan kategorilerinde iç çemberde beş, altı ve yedi numaralı insanlar; dış çembere bir, iki, üç numaralı insanlar, iç çemberin eşiğinde ve iki çember arasında dört numaralı insan bulunmaktadır. İç dairede eş merkezli üç daireye bölünmüştür; en içteki yedi numaralı insanlara, ortadaki altı numaralı insanlara ve dış daire beş numaralı insanlara aittir (Gurdjieff, 2021c: 72). Dört numaralı insanın oluşturduğu ara bir çember vardır, bu çember insanın çabasıyla meydana getirdiği bir çemberdir. Dört numaralı insan dengeli insan olarak isimlendirilir (Nicoll, 2012a: 41). Beş, altı ve yedi numaralı insanlar şuurlu insanlık çemberini oluşturmaktadır. Beş, altı ve yedi numaralı insan aşamasına gelmek için önce dört numaralı insan yani önce dengeli insan olmak gereklidir. Dengeli hale gelmek için de insan, içinde hangi merkezlerin hâkim olduğunu bilmelidir. Dengeli insan, kendini gözlemleyerek, kendine dair farkındalığını arttırarak, mekanik olarak başkalarına atfettiği şeyleri kendinde gören insan olarak nitelendirilir (Nicoll, 2012c: 1518).

Şekil 4
Kategorilere Ayrılmış İnsan

En dış çemberde yaşayan bir, iki, üç numaralı insanlar makinelerdir. Buradaki insanlar birbirini anlamayan insanlardır ve anlaşılacak isterlerse iç çemberlere doğru girmeye çaba göstermelidirler. İç çemberlere girmeye yardımcı olan unsur ise okullardır (Gurdjieff, 2021c: 73). İnsanın bir makine olduğunu fark etmesi, Dördüncü Yol öğretisinde içsel özgürlük ve bireysel evrime doğru atılan ilk adımdır (Nicoll, 2012a: 922). Yedi numaralı insan dairenin tam ortasında olduğu, insanlığın çoğunluğunu kapsayan bir, iki ve üç numaralı insanın dairenin en dış bölümünde yer aldığı Şekil 4’te görülmektedir. İnsan kendi doyumunu elde etmede bir, iki ve üç numaralı insandan beş, altı ve yedi numaralı insana kadar tüm gelişim aşamalarından geçmekte özgür olduğu kabul edilse de insan kendi durumunu gerçekte olduğu şekliyle göremeyişinden dolayı engellenmektedir (Bennett, 2021: 335).

Gurdjieff’e göre insan kategorileri: bir, iki, üç, dört, beş, altı ve yedi numaralı insandır (Nicoll, 2008c: 1093). Bunların ilk üçünde “ağırlık merkezi” hayatı ele alıfta esas olarak kullanılan merkezlerdir. Yedi kategoriye ayrılan insanda, mekanik ağırlık merkezi ve şuurlu ağırlık merkezi ayrımı yapılmıştır. Gurdjieff’e göre mekanik insan kategorisinde olan (1, 2, 3 ve 4 no’lu insan) bir numaralı insanda hayatın ağırlık merkezi, Hareketli-içgüdüsel merkezindedir. İki numaralı insanda hayatın ağırlık merkezi Duygusal merkezde, üç numaralı insanın ağırlık merkezi ise Entelektüel merkezdedir. Mekanik insan kategorisinde yer alan insanların ağırlık merkezlerinin farklılıklarından dolayı birbirleriyle anlaşamazlar. Fakat şuurlu insan kategorisinde yer alan beş, altı ve yedi numaralı insanlar birbirleriyle anlaşabilirler (Nicoll, 2008c: 1094). Sıradan yaşamda sadece üç insan kategorisi vardır; bir, iki ve üç numaralı insan. İnsanlar, bir, iki ve üç numaralı insan olarak dünyaya gelirler ama okullar aracılığıyla daha yüksek kategorilere ulaşırlar.

Antik Yunan filozofu Platon’a göre insanlar, kişilik özelliklerine göre dört farklı yaratılışa sahiptir ve bu yaratılışlar altın, gümüş, tunç ve demir ile simgelenmiştir (Palton, 2000: 194). İnsanın sahip olduğu yetenek seviyesi, kendi doğasının altın, gümüş, tunç ve demir yönlerine bağlıdır. Her insanın doğasının farklı olarak yaratıldığını belirten Platon, insanın sahip olunan yeteneğe uygun belli şeyleri gerçekleştirmesi gerektiğini; bakır cevherinde dünyaya gelenlerin çiftçi, gümüş cevherine sahip olanların asker, altın cevherine sahip olanların yönetici olabildiğini fakat bunlar dışında başka bir şey olamayacaklarını belirtmiştir. Platon, insanın bu durumu değiştiremeyeceğini

söylemektedir. Oysa Gurdjieff, insanın okullardan alacağı eğitim ile üst kademelere geçebileceğini ifade etmektedir.

İnsan, evrende sabit bir noktada değildir; doğduğu gibi değişmeden kalması gereken bir varlık değildir. İnsan içsel değişim potansiyeline sahiptir (Nicoll, 2008a: 112). Gurdjieff'in değişim düşüncesi İlk Çağ filozoflarından Herakleitos'un değişim düşüncesi ile benzerlik göstermektedir. Herakleitos'un "Her şey akar.", "Aynı nehirde iki kere yıkanılmaz." cümleleri değişim düşüncesini belirtmektedir. Herakleitos'un değişim düşüncesi, evrenin sürekli bir akış içinde olduğunu ve sabitlik olmadığını anlatır. Evrendeki sürekli değişimin yasasız bir süreç olmayıp, logosa uygun olarak gerçekleştiğini belirtmiştir (Cevizci, 2021: 209).

Bir numaralı insan fiziksel bedenin insanıdır ve hareket ve içgüdüsel işlevlerin devamlı olarak duygusal ve düşünme işlevlerine ağır bastığı insandır. Bir numaralı insanın ontolojik varlığı, içgüdüleri ve duygularıyla yaşamaya çalışan insanın varlığıdır. İki numaralı insan duygusal fonksiyonların diğer fonksiyonlara baskın geldiği duygusal insandır. İki numaralı insanın varlığı hassas insanın varlığıdır (Gurdjieff, 2023b: 41). Üç numaralı insan düşünme işlevlerinin hareket, içgüdü ve duygu işlevleri; teorilerden, zihinsel düşüncelerden her şeye dâhil olan zihinsel insandır. Üç numaralı insanın varlığı mantıklı, teorik insanın varlığıdır (Ouspensky, 2021: 119-121). Gurdjieff'e göre bir, iki ve üç numaralı insan dış etkenler tarafından kontrol edilen bir makinedir ve insanın bu dış etkilere karşı çıkma, dış koşulları birbirinden ayırt etme gücü ve imkânı yoktur (Gurdjieff, 2020a: 36).

Dört numaralı insan, bir, iki ve üç numaralı insanın özelliklerini taşıyarak Dünya'ya gelmez. Dört numaralı insan okul kültürüyle oluşur. Dört numaralı insan dünyaya hazır bir şekilde gelmez ve belirli bir okulda çabalamanın sonucunda dört numaralı insan olur (Ouspensky, 2021: 119). Dört numaralı insan dengeli insan olarak tanımlanır. Dengeli insan, mekanik insan ile bilinçli insan arasında köprü görevi gördüğü için en büyük değere sahiptir (Nicoll, 2012c: 1516). Beş numaralı insan kristalleşmiş¹⁸ insandır. Beş numaralı insan, birlik ve öz bilinç kazanmış insandır. Altı numaralı insan kristalleşmiş özünü tekrar eriten ve bilinçli olarak beş numaralı insan olma özelliğini yitiren insandır (Ouspensky, 2021: 120). Altı numaralı insan, öz bilinci kazanmış insandır. Yedi numaralı insan kalıcı

¹⁸ Kristalleşme: Özdeşleşme sonucunda binlerce benzer düşüncenin zihinde katı bir tortu oluşturmasıdır (Nicoll, 2012c: 1532).

bir ben ve özgür iradeye sahiptir. Kendi içinde tüm bilinç hallerini kontrol edebilir ve kazandığı hiçbir şeyi kaybedemez (Gurdjieff, 2023b: 42). Gurdjieff'e göre yedi numaralı insanın iradesi bilgi, bilinç ve kalıcı bir "Ben'e" dayanmalıdır (Gurdjieff, 2020a: 372). Ouspensky, *Mucizenin Arayışı* adlı kitabında yedi numaralı insanın özelliklerini şöyle ifade etmektedir:

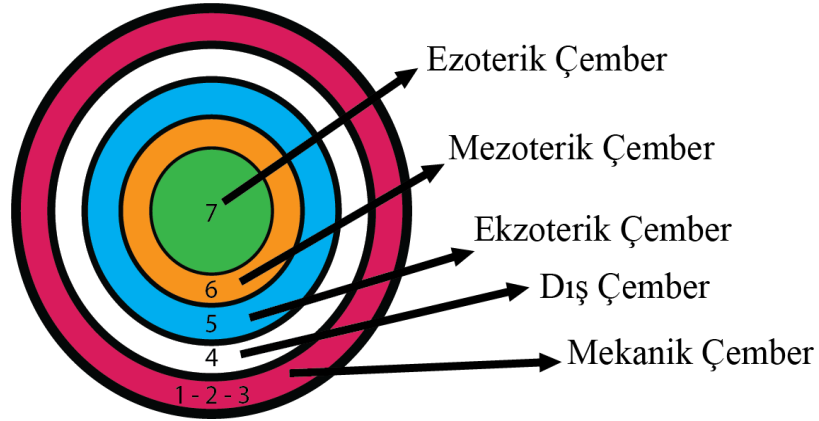
Yedi numaralı insan, insanın mümkün olduğu kadar tam gelişmeye ulaşmış olan ve bir insanın sahip olabileceği her şeye sahip olan, yani irade, bilinç, kalıcı ve değişmez ben, bireysellik, ölümsüzlük ve körlüğümüz ve cehaletimizden dolayı kendimize atfettiğiniz diğer birçok özelliğe sahip olan bir insan anlamına gelir (Ouspensky, 2021: 118).

Gurdjieff'e göre insanın vicdanlı olduğunu söylersek bu dört numaralı insanın bir özelliğidir. İnsan bilinçli bir varlıktır dersek, bu beş, altı ve yedi numaralı insanın bir özelliğidir. İnsanın yapabilmek özelliğinden söz edersek yedi numaralı ya da altı numaralı insan için doğru bir söylem olacaktır (Gurdjieff, 2020a: 39). Sorumluluk konusunda bir, iki ve üç numaralı insanlar diğer insanlara göre daha az sorumludurlar. Dört numaralı insan ilk üç numaralı insanlara göre daha yüksek bir sorumluluğa sahiptir. Uykuda olan insanın hiçbir sorumluluğu yoktur, insan daha uyanık ve az uyanık olduğu durumlarda sorumluluğu da oluşmaya başlar (Gurdjieff, 2020a: 306).

Gurdjieff, insanlığın bir daire içerisinde hareket ettiğini söylemektedir (Ouspensky, 2021: 439). İnsanlık yaşamının iki farklı kaynaktan hareket eden kuvvetler tarafından yönetildiğini; bu kaynaklardan ilkinin tamamen mekanik olarak hareket eden ve insanlar tarafından da istemsiz ve bilinçsiz alınan gezegensel etkiler olduğu, ikincisinin ise insanların bilinçsiz ve farkında olmadan etkilendiği iç çemberlerinden ilerleyen etkiler tarafından yönetilen etkiler olduğudur (Ouspensky, 2021: 444). İnsan; iç, orta ve dış çember olmak üzere üç çembere ait özelliklere sahip olmayla birbirlerinden ayrılırlar.

İç çembere ezoterik denir (Şekil 5); ezoterik çemberdeki insan için mümkün olan en yüksek gelişmeyi başarmış bireyselliğe sahip olan insan denir. Ezoterik çemberdeki insan en üst derecede bireyselliğe sahiptir, bölünmez bir "Ben'e" sahip, insan için mümkün olan tüm bilinç hallerinin kontrolünü elinde bulunduran, özgür ve bağımsız bir iradeye sahip, bilgili bir insandır (Ouspensky, 2021: 443-444).

Şekil 5
İnsanın Yer Aldığı Çemberler

Bir sonraki orta kısımda yer alan çembere mezoterik çember ismi verilir. Mezoterik çembere sahip insanlar iç çemberdeki insanlarla aynı niteliklere sahiplerdir. Orta çemberdeki insanın tek farkı epistemolojik anlamda daha fazla teorik bilgiye hükmetmesidir. Eylemlerinde ifade bulamayan birçok unsuru bilip anlarlar, yaptıklarından daha fazlasını teorik olarak bilirler (Ouspensky, 2021: 444-445).

Üçüncü çember olan dış çembere ekzoterik çember denir. Bu çemberdeki insanlar iç çemberdeki ve orta çemberdeki her şeye sahiptirler fakat düşünme özelliği bakımından bu çemberdeki insanlar felsefi karakterdedir (Ouspensky, 2021: 445). Ekzoterik çemberde var olan üç yola (Fakir'in Yolu, Keşiş'in Yolu, Yogi'nin Yolu) Gurdjieff Dördüncü Yolu eklemiştir. Gurdjieff insanlığın dört eş merkezli daireye bölünmüş olduğunu Dördüncü Yol adlı eserinde şöyle ifade etmektedir:

Üç iç daireye Ezoterik, Mezoterik ve Ekzoterik denir. Dördüncü çember, bir, iki ve üç numaralı insanların yaşadığı dış çemberdir. Okullar, dış ve Ekzoterik çember arasında yer alan dört numaralı insanın geçebileceği kapılar olarak işlev görür. Beş numaralı Ekzoterik daireye, altı numaralı Mezoterik'e ve yedi numaralı kişi Ezoterik veya en içteki daireye aittir. Dış çembere dillerin karışıklığı çemberi de denir, çünkü bu çemberde insanlar birbirini anlamazlar. Anlamak sadece iç çevrelerde mümkündür (Gurdjieff, 2020a: 162).

Her çemberin kendine ait bir dili vardır ve insan o dili öğrenerek çemberin merkezine doğru ilerleyebilir. Şuurlu insanlık çemberi olan beş, altı ve yedi numaralı insanlar birbirini anlayabilir, dengeli insanlık çemberi olan dört numaralı insanlar birbirini anlamaya başlayabilir, fakat mekanik insanlık çemberinde yer alan bir, iki ve üç numaralı insanlar birbirini anlayamazlar (Nicoll, 2012a: 253). Her çembere ait insanlar diğer çemberdeki insanlar tarafından anlaşılmaz, diğer çemberlerde olan insanlar ancak

kendilerini anladığı oranda ve yalnızca kendi benliği düzeyinde anlaşılabilir (Gurdjieff, 2021c: 74). Örneğin; bir rüya, bir mesel şuurlu insanın dilinde aktarılabilir ama uyuyan mekanik bir insan için bu dil anlaşılmazdır (Nicoll, 2012b: 1364). Aynı çemberde yer alan insanların birbirini anlayabilmeleri için ortak bir dile sahip olunmalı ya da bir şeye işaret edilebilen semboller üzerinde anlaşma sağlanmalıdır (Nicoll, 2012a: 1043). İnsanın kategorilere ayrıldığı çember sistemindeki kullanılan yöntemlerin verimli bir biçimde çalışması, insanın daha yüksek bir bilince gelebileceği yeni bir sembolik dilin incelenmesiyle ve anlaşılmasıyla sağlanabilir (Gurdjieff, 2020a: 125). Gurdjieff kitabında dil konusunda şunları söylemiştir:

Hatasız bir çalışma için hatasız bir dil kullanılmalıdır. Fakat konuşmakta olduğumuz, bildiklerimizi ve anladıklarımızı ifade etmekte, kitaplar yazmakta kullandığımız günlük dilimiz, kesin konuşma imkânı sağlayacak hatasızlıkta olmaktan çok uzaktır. Kesin bir dille yapılmayan bir konuşma ise kesin bir bilgiye hizmet edemez. Dilimizi oluşturan kelimeler çok geniş anlamlara sahip, bulanık ve muğlaktır, dolayısıyla yükledikleri anlamlar son derece keyfi ve değişkendir (Gurdjieff, 2020c: 59).

Gurdjieff ve Nietzsche dil'in diğer insanlar tarafından anlaşılması konusunda benzer düşüncelere sahiptirler. Nietzsche, çeşitli dillerin varlığı nedeniyle sözcükler ile gerçeklik arasında doğrudan bir uyumun olmadığını ve sözcüklerin sadece sembollerden ibaret olduğunu tespit eder (Güler, 2021: 353). Nietzsche, *Böyle Söyledi Zerdüşt* kitabında, sözcüklerin sembolize ettiği kavramları sorgular ve “Beni anlamıyorlar; ben bu kulakların dinleyeceği ağız değilim.” der (Nietzsche, 2020: 12). Üst insan, sıradan insanlar tarafından anlaşılmaz, Gurdjieff’te de ezoterik çemberde olan insanlar diğer çemberde olan insanlar tarafından anlaşılmazlar. Her iki insan grubunda da anlaşılmama nedeni kullanılan dil’dir. Dil, insanın varoluşunun temel ögesine ait bir unsurdur ve insan varlığının anlamını açığa çıkarmada temel bir rol oynar, böylece insan varoluşunun ortaya çıkmasına katkıda bulunur (Altuğ, 2000: 99). İnsanlar arasındaki gerçek iletişim, sözcüklerin anlamlarını derinleştiren genellemeleri içerir (Vygotsky, 1998: 24). Ezoterik çemberde yer alan insanlar üst insan; ekzoterik çemberde yer alan insanlar sürü insan olarak nitelendirilebilir. Her iki insan sınıflaması da sözcüklerin anlam derinliğinden uzak oldukları için birbirlerini anlayamazlar.

Bir, iki ve üç numaralı insanın pratikte yaşamlarındaki her şey kaza kanunu ile kontrol edilir (Gurdjieff, 2020a: 141). Gurdjieff’e göre kazanın birçok tezahürü vardır. İnsan daha uyanık olursa en basit formlar çok çabuk yok olmaya başlar. Bu kanun çok

büyük ve çok taraflı olduğu için insan bunu tam anlamıyla kabul etmemeli. Bu bir derece sorunudur. Sadece Mutlak'ta kesin şeyler vardır (Gurdjieff, 2020a: 299).

İnsan hayatındaki olaylar üç kanuna göre gerçekleşir: Kaza kanunu, kader kanunu ve irade kanunu (Gurdjieff, 2020a: 140). İnsan kendini ne kadar çok kanuna tabi hale getirirse, o kadar çok Kaza Kanununa tabidir. Herhangi bir neden olmadan, bir bağlantı olmadan gerçekleşen olaylar Kaza Kanununu, insanın doğum ve ölüm olayları Kader Kanununu, kişinin yaptığı her bilinçli eylemi de İrade Kanununu ifade eder. İnsan irade sahibi olmak istiyorsa olduğu şeyden yola çıkarak değil, olmadığı şey hakkında irade sahibi olmalıdır. Gerçek iradenin gelişimi yeni olanakları hissetmeyi gerektirir (Nicoll, 2008b: 483).

Gurdjieff, Kaza Kanununu şöyle ifade etmektedir: İnsanın kendi iradesine, başka bir kişinin iradesine bağlı olmayan koşulların bir kombinasyonu anlamına gelir. İradesi ya da kendi seçimi olmayan insan kaza kanunu ile kontrol edilir (Gurdjieff, 2020a: 139-140). İnsanın dış yaşamı kazara dışsal etkilerle kontrol edildiği gibi, iç yaşamı da aynı derecede kazara olan hem iç hem de dış etkilerle kontrol edilir. Gurdjieff'e göre insan yaşamı üzerinde kazayla yönetilen iki tür etki vardır. Birinci türü yaşamın içinde ya da yaşam tarafından yaratılan etkilerdir. Irk, bölge, millet, iklim, aile yapısı, eğitim seviyesi, toplum, seçilen meslek, insan davranışları, gelenekler, görenekler, servet, fakirlik, güncel düşünceler vb. gibi etkiler bunu içermektedir. Bunlar iç çemberin etkileri ya da ezoterik etkilerdir ve aynı şekilde dünyada yaratılan ama farklı kanunlar altında yaratılan etkilerdir. Bu etkiler öncekinden farklıdır, her şeyden önce köken olarak bilinçlidirler. Bu, bilinçli insanlar tarafından belirli bir amaç için bilinçli olarak yaratıldıkları anlamına gelir. Bu tür etkiler genellikle dini sistemler ve öğretiler, felsefi doktrinler, sanat eserleri vb. şeklinde olur (Ouspensky, 2021: 293). İkinci tür etki, yaşamda yaratılmayan, ancak aslen okullardan gelen fikirlerin uyandırdığı farklı bir düzenin çıkarlarından oluşur. Bu etkiler direk insana ulaşmaz. İkinci tür etkiler felsefe, bilim, sanat ve din yoluyla insana ulaşırlar (Gurdjieff, 2023b: 50).

2.2.2. İnsandaki Üç Merkez

Gurdjieff'e göre insanın sıradan eylemlerini kontrol eden üç merkez vardır; entelektüel merkez, duygusal merkez, hareketli-içgüdüsel merkez (Gurdjieff, 2021c: 34). Merkezler, insanın tüm vücudunu kaplar ve vücudun her yerindedir. Merkezlerin her biri farklı türde bir "zihni" temsil eder (Nicoll, 2008a: 67). İnsan bu merkezleri kendini

gözlemleyerek bilebilir (Gurdjieff, 2020a: 95). Her merkezin bir de “ağırlık merkezi” vardır. Entelektüel merkezin ağırlık merkezi beyindedir; duygusal merkezin ağırlık merkezi solar pleksustadır,¹⁹ hareketli-içgüdüsel merkezin ağırlık merkezi ise omurilikte yer alır (Gurdjieff, 2021c: 54). Merkezlerin hızları birbirinden farklıdır. Duygusal merkez en hızlı olanı, entelektüel merkez en yavaş olanıdır. Ağırlık merkezleri ne kadar güçlü olursa, insan o kadar özgür olur (Gurdjieff, 2020a: 142).

Gurdjieff’e göre her merkez ikiye ayrılmaktadır (Gurdjieff, 2020a: 99). Entelektüel merkez olumlu ve olumsuz, hareketli-içgüdüsel merkez hoş ve nahoş, duygusal merkez de pozitif ve negatif diye ikiye ayrılmaktadır (Gurdjieff, 2021c: 58). Merkezler tüm vücudumuzu işgal ettikleri için vücudumuzdaki yerleri belli değildir (Gurdjieff, 2020a: 96). Merkezlerin yanlış çalışması insanın tüm hayatını etkiler. Sıkıcı izlenimler, belirsiz izlenimler, izlenim eksikliği, olayları yanlış anlama, özdeşleşme, düşünme, yalan söyleme vb. merkezlerin yanlış çalışmasının sonucudur (Gurdjieff, 2023b: 46).

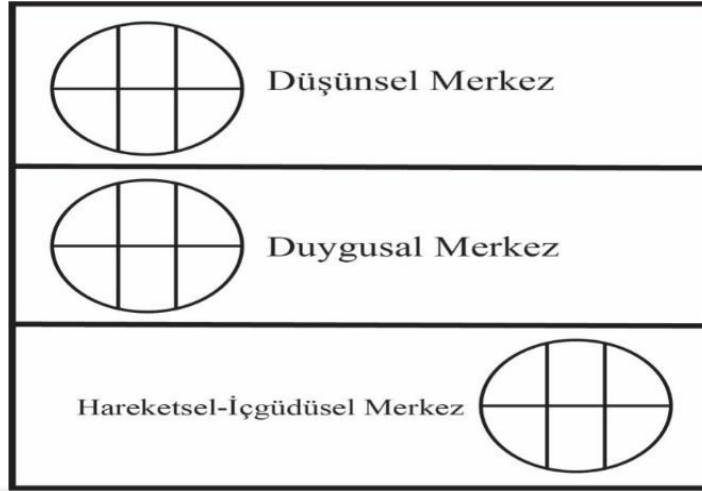
Gurdjieff insana ait merkezler ve ağırlık merkezlerini anlatırken diyalektik bir yol izlemiştir. Örneğin; neşe, sempati, şefkat, özgüven gibi tüm hoş duygularımız her an can sıkıntısına, kıskançlığa, korkuya dönüşebilir. Tez, anti-tez şeklinde işleyen diyalektik durumu Gurdjieff, olumlama (pozitif olan) ve olumsuzlama (negatif olan) şeklinde ifade etmiştir.

Her merkez önce pozitif ve negatif diye ikiye bölünmüştür. İkiye bölünen her merkez de daha sonra kendi içerisinde üç ayrı parçaya bölünmüştür; mekanik²⁰, duygusal ve entelektüel kısımlar (Gurdjieff, 2021c: 74). Böylece her merkez altı bölümden oluşmaktadır (Gurdjieff, 2020a: 99). Şekil 6’da görüldüğü gibi insan merkezleri üç katlı bina gibi düşünülmektedir ve toplamda on sekiz parçadan oluşmaktadır. Binanın üst katında düşünsel merkez, orta katında duygusal merkez ve alt katında da hareketsel-içgüdüsel merkez vardır.

¹⁹ Solar Pleksus: Varlık-beyninin ayrı parçalarının çoğunun göğüs bölgesinde yerleşen, göğüslerindeki bu sinir düğümlerinin toplamına denir (Gurdjieff, 2023a: 126). Karın boşluğunda bulunan ve güneşi andıran bir sinir ağıdır. Sindirim, kişisel güç, açık sözlülük ve büyüme gibi konularla ilgilidir. Solar Pleksus çakra olarak da bilinir ve rengi sarıdır. Solar Pleksus çakrası dengeli çalıştığında, kişi kendinden emin, mutlu ve huzurlu olur (Gurdjieff, 2023b: 57).

²⁰ Mekanik: Dış koşullara bağlı olmak anlamına gelir (Gurdjieff, 2020a: 57).

Şekil 6
İnsan Merkezleri ve Alt Merkezler

Merkezlerin daha yüksek kısımlarına dâhil olabilmek için dikkat çabası ve çalışması gereklidir. Dikkatin ne olduğunu inceleyerek ve anlamaya çalışarak, dikkati kontrol etmeyi deneyerek, insan kendisini merkezlerin daha yüksek parçalarında çalışıp dikkatin ne olduğunu tecrübe etmeye zorlayabilir. Dikkat olmaksızın ya da dalgınken insan, mekanik merkezdendir. Dikkat, düşündüğümüz ya da içsel dikkate aldığımız şey tarafından çekilirken duygusal merkez aktiftir, dikkat, irade tarafından kontrol edilip korunuyorken entelektüel merkez aktiftir (Nicoll, 2008c: 1050). Gurdjieff'in öğrencilerinden Maurice Nicoll'a göre üç tür dikkat vardır:

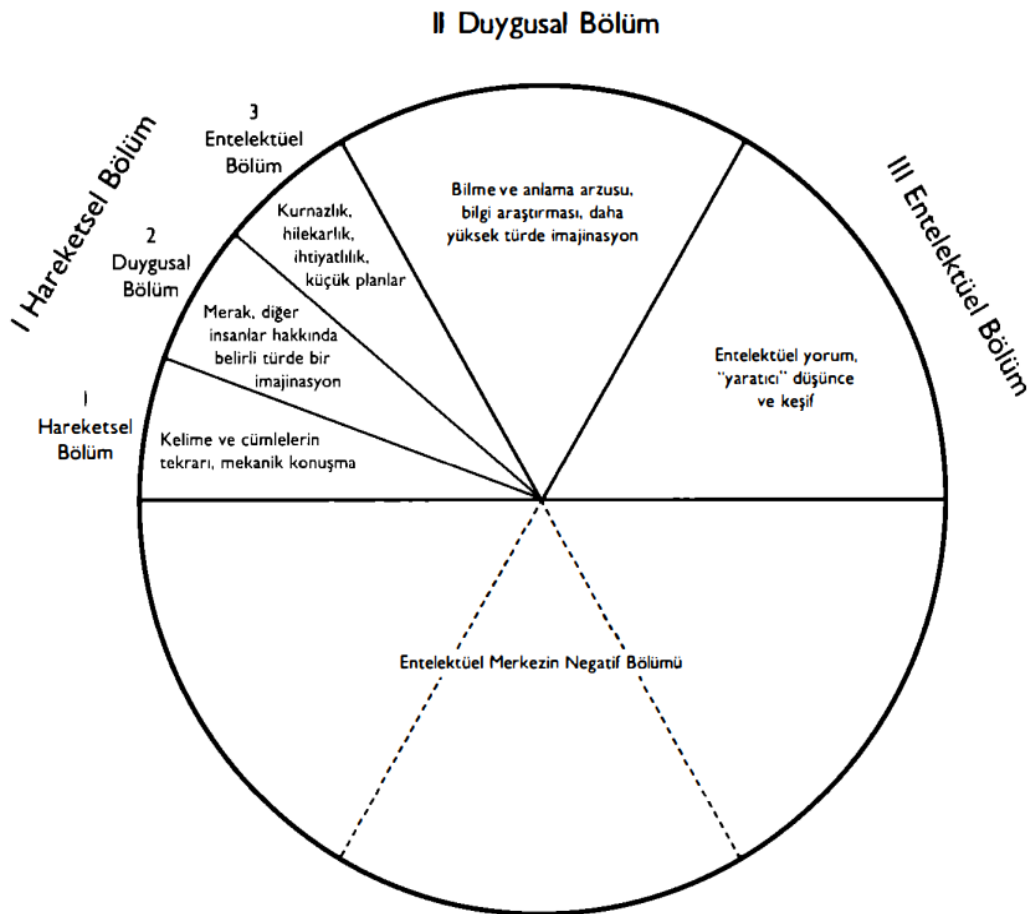
- 1) Dikkat; merkezlerin mekanik bölümlerini ifade eden sıfır-dikkat.
- 2) Çaba istemeyen fakat konu dışı unsurların dışarıda tutulmasını gerektiren dikkat.
- 3) Çaba ve irade ile yönlendirilmesi gereken dikkat (Nicoll, 2008a: 77).

Birinci tür dikkat: İnsan merkezlerinin mekanik bölümlerinde vakit geçirilmesinin nedeni bu bölümlerin dikkat istememesidir. Pratik olarak dikkat sıfır olduğunda insan, merkezlerin en düşük ve otomatik bölümlerindedir (Nicoll, 2008a: 76). İkinci tür dikkat merkezlerin duygusal kısımlarına, üçüncü tür dikkat ise merkezlerin entelektüel kısımlarına insanı götürür. Örneğin; bir otobüsü veya ağacı görmek sıfır dikkat, otobüsün şeklini, rengini, ağacın büyüklüğünü vb. gözlemlemek ise yönlendirilmiş dikkat gerektirir (Nicoll, 2008c: 1149). İnsanlar genellikle gerçekliği duyularla ilgili bir konu haline getiren duyusal düşünen varlıklardır. İnsanlara kendi varlığını az bildiğini gösteren, kendisi hakkındaki fikirleri değiştirmeye başlayan dikkat yönlendirilmiş dikkattir (Nicoll, 2008e: 1721).

Dikkat gerektiren herhangi bir düşünme tarzı, insanı entelektüel merkezin şuurlu tarafına konumlandırır. Örneğin duyduğumuz herhangi bir şeyi hatırlamaya çalışmak, dikkat gerektiren bir yazıyı okumak, matematik işlemi yapmak vb. gibi (Nicoll, 2008a: 47). Entelektüel merkezin üç kısmının görevlerini Gurdjieff şöyle ifade eder:

- 1) Entelektüel merkezin mekanik kısmı izlenimlerin, anıların ve çağrışımların tüm kayıt işlerini içerir.
- 2) Entelektüel merkezin duygusal kısmı bilme arzusu, anlama arzusu, bilme tatmini, bilmemenin tatminsizliği, zevk keşfi vb. işleri içerir.
- 3) Entelektüel merkezin bilinçli kısmı yaratma, inşa etme, icat etme ve keşfetme kapasitesini içerir (Gurdjieff, 2021c: 76).

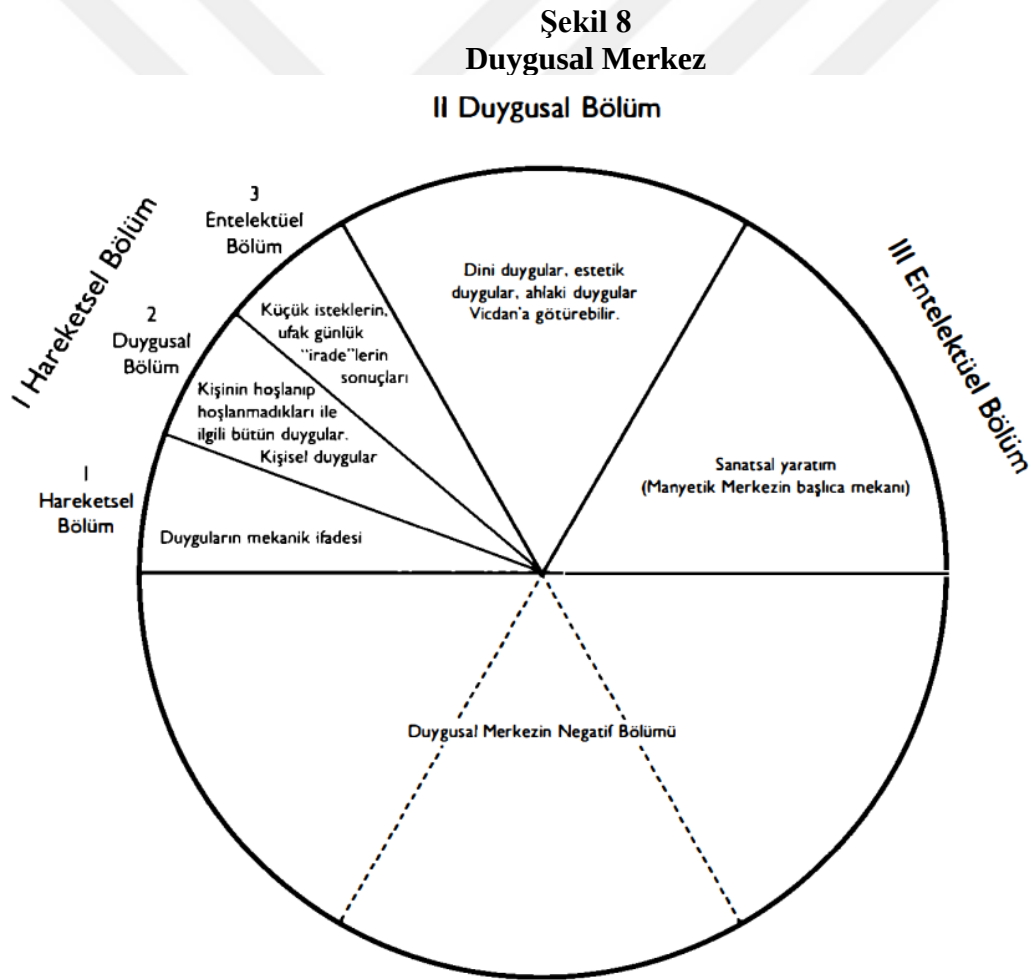
Şekil 7 Entelektüel Merkez

Kaynak: Nicoll, 2008a: 84.

Duygusal merkez üzerine çalışmak; her türlü bunalımdan içsel olarak kopmak, imajinasyonu durdurmak, olumsuz durumlar üzerinde kafa yormak, entelektüel merkezi devreye sokarak sandığınız şeyi değil de net bir biçimde ne söylediğini hatırlamaktır (Nicoll, 2008a: 47). Duygusal merkezin üç kısmının görevlerini ise Gurdjieff, *İnsanın Olası Evriminin Psikolojisi* kitabında şöyle ifade eder:

- 1) Duygusal merkezin mekanik kısmı heyecan sevgisinden, gösterişli gösteri sevgisinden, duygusallıktan, kalabalığın sevgisinden oluşur.
- 2) Duygusal merkezin duygusal kısmı vicdanı içerir.
- 3) Duygusal merkezin entelektüel kısmı kendi içinde sanatsal yaratım gücünü içerir (Gurdjieff, 2021c: 77).

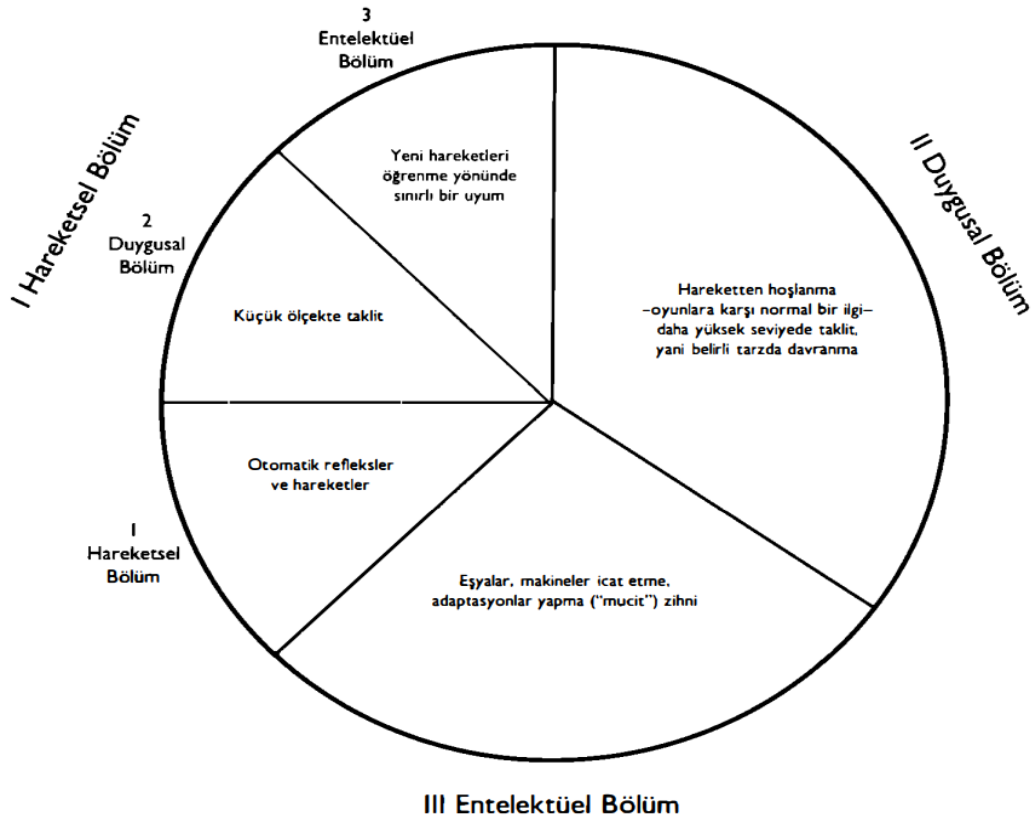

Kaynak: Nicoll, 2008a: 85.

Hareketli-içgüdüsel merkez, günlük yaşamda bedensel bir çabanın gerektiği, insanın isteyerek yaptığı bilinçli çalışmalardır (Nicoll, 2008a: 47). Hareketli-içgüdüsel merkezin üç kısmının görevlerini de Gurdjieff şöyle ifade eder:

- 1) Hareketli-içgüdüsel merkezin mekanik kısmı otomatik davranışları içerir. İçgüdüsel hareketler, taklit etme ve taklit kapasitesi bu merkezin görevidir.
- 2) Hareketli-içgüdüsel merkezin duygusal kısmı spor ve oyun sevgisini içerir.
- 3) Hareketli-içgüdüsel merkezin entelektüel kısmı yaşamda icat etmeyi içerir (Gurdjieff, 2021c: 78).

Şekil 9
Hareketli-İçgüdüsel Merkez

Kaynak: Nicoll, 2008a: 86.

Gurdjieff'e göre bu merkezlerin mükemmel bir şekilde çalışabilmesi için insan vücudundaki dört enerjinin tam olarak ayırt edilmesi gereklidir; fiziksel enerji, ruhsal enerji, zihinsel enerji ve bilinç enerjisi (Gurdjieff, 2020: 108). Bütün merkezler psikik

enerji²¹ kullanmaktadır. Bu enerjilerin hiçbirisi diğeri enerjiyi meydana getiremez, farklı seviyelerde ve farklı derecelerde oldukları için de birleşemezler (Nicoll, 2008e: 1515). Merkezler kendi enerjilerini kullanır. Merkezler kendine bağlı iki küçük akümülatöre (merkezlere enerji sağlayan depolar) sahiptir. Ayrıca küçük akümülatörleri besleyen, enerjisini temin eden büyük bir akümülatör vardır. Küçük akümülatörler birbirine bağlıdır. İnsan yorgunluk hissediyorsa akümülatörden aldığı enerji azalmıştır (Nicoll, 2008c: 1151).

2.2.3. İnsanı Oluşturan Dört Beden ve Dört Bilinç Hali

Gurdjieff, tam anlamıyla bir insanın dört bedenden oluştuğunu belirtmektedir. Birinci bedene fiziksel beden, ikinci bedene astral beden, üçüncü bedene mental beden, dördüncü bedene de kozal beden demiştir (Ouspensky, 2021: 76). Fiziksel beden, Hristiyan terminolojisinde “nefsi” beden olarak adlandırılmaktadır, astral beden “doğal” beden olarak adlandırılmaktadır, mental beden “ruhsal” beden olarak adlandırılmaktadır, kozal beden “tinsel” beden olarak adlandırılmaktadır (Ouspensky, 2021: 77). Gurdjieff’in anlattığı bedenler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2
İnsanı Oluşturan Bedenler

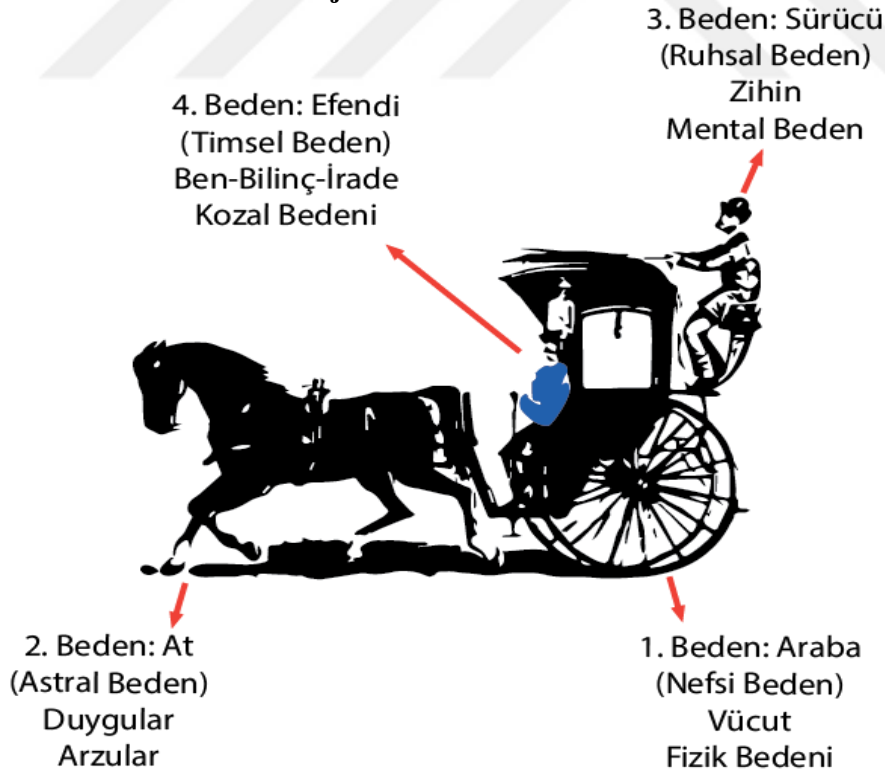
1. Beden	2. Beden	3. Beden	4. Beden
Ölümlü Beden	Doğal Beden	Ruhsal Beden	İlahi Beden
Fiziksel Beden	Astral Beden	Zihinsel Beden	Nedensel Beden
Araba	Atlar	Sürücü	Yolcu, Efendi, Farkındalıklı Ben

Düşüncelerini anlatırken genellikle benzetmeler kullanan Gurdjieff, bu dört bedeni at arabasına benzetmiştir. Birinci beden araba (beden) ile temsil edilmiştir, ikinci beden at (duygular, arzular) ile temsil edilmiştir, üçüncü beden sürücü (zihin) ile temsil edilmiştir, dördüncü beden efendi (ben, bilinç, irade) ile temsil edilmiştir (Nicoll, 2008a: 235). Gerçek “Ben” benzetmedeki efendidir. Gurdjieff’in yaptığı bu benzetmenin amacı kişinin kendisine doğru uzun bir içsel yolculuğu simgeler. Bu yolculuk, kişinin kendini hatırlaması ve kendi üzerine çalışması yoluyla kendindeki gerçek “Ben’e” ulaşma çabasıdır (Nicoll,

²¹ Psişik Enerji: Hidrojen 48, Hidrojen 24, Hidrojen 12 ile ifade edilen dış duyarlar ile görülemeyen enerjilerdir. İnsan kendi içindeki deneyimleri ile anlayabilir (Nicoll, 2008c: 1153).

2012a: 827). İnsan kendini hatırlamak için doğar ama uyuyan insanlar arasında yetiştiğinden dolayı kendini unuttur (Nicoll, 2012b: 1249). Gurdjieff'in kendini hatırlamak için uğraşan insanı ile Sokrates ve Platon'un Bilgi Felsefesinde ifade ettiği doğuştan var olan bilgileri hatırlamak için uğraşan insanı arasında benzerlik vardır. Sokrates ve Platon'da insan dünyaya doğuştan bilgilerle gelir ve bu bilgileri doğum esnasında unuttur. Yeni bir şeyi öğrenmek, eskiden bilinmiş bir şeyi tekrar hatırlamaktan başka bir şey değildir (Gökberk, 1999: 56). Öğretmenler, unutilan bu bilgileri tekrar hatırlatırlar. Gurdjieff'te de insanın kendini hatırlaması ve şuurlu insan aşamasına geçmesi için ona yol gösterecek bir öğretmen ve bir okul gereklidir. Sokrates, kendi varlığının, toplumu rahatsız eden, sosyal düzenin ve politik otoritenin temellerini sarsan bir tür at sineğe benzetmiştir (Yücekaya, 2022: 135). Sokrates'in kendini bir at sineği olarak tanımlamasının temelinde, eğitimsiz bir bireyin kendi benliğine eleştirel bir bakış açısı geliştirmesinin beklenemeyeceği düşüncesi yatar. Bu nedenle, uyandırıcı bir otoritenin rehberliğine ihtiyaç duyulduğunu düşünmüştür (Kutluay, 2020: 1462).

Şekil 10
Gurdjieff'in At Arabası Benzetmesi

Gurdjieff'e göre dört bedeni birbirine bağlayan bazı unsurlar vardır. Sürücüyü efendiye bağlayan anlayış (dil), sürücüyü ata bağlayan dizginler, atları arabaya bağlayan şaftlar ve koşum takımı'dır (Ouspensky, 2021: 146). Gurdjieff, kişinin kendisinin efendisi

olması gerektiğini düşünmektedir. Efendi, gerçek irade yani gerçek “Ben’dir” (Nicoll, 2008b: 489). Fayton benzetmesinde sürücü uyuklama halinde, atlar ihmal edilmiş, araba bakımsız olarak tasvir edilmektedir. Bu üç unsur arasındaki bağlar da tam anlamıyla kuvvetli değildir. Faytonun yolcusu ise gerçek “Ben’i” temsil etmektedir ve arabayı en ideal şekilde bilinçli bir şekilde yönlendirebilmektedir. Gurdjieff’e göre insan kendinin efendisi olmalıdır. Kişinin kendinin efendisi olması, kendi içinde Efendi sahibi olmak anlamına gelir ve durumun gerçekleşmesinin tek koşulu Sürücü, At ve Arabanın doğru şekilde yerlerini almasıyla mümkündür (Nicoll, 2008b: 489). İlk adım da sürücünün uyanmasıdır. Kâhya, derin anlayışı temsil eder, daha iyi bir seviyede olduğunu bilir, bu dışsal değil içsel durumdur. Yardımcı kâhya, dışarıdan gelen yardımla hareket eden dışsal durumdur (Nicoll, 2008b: 490).

Sürücü insanın zihnini temsil eder ve insanın kendini değiştirme aracıdır. Zihin sürekli olarak bir şeyler yapmak istemektedir ve daha önceki çalışmalarından farklı bir biçimde çalışarak “kendisini hatırlama” görevini üstlenmektedir. Beden, “kendini hatırlama” konusunda değişikliğin yapılması gereken kısımdır. İnsan, zihniyle değil, hisleri ve bedeni aracılığıyla öğrenmeli ve öğretmelidir (Gurdjieff, 2020c: 199).

Gurdjieff’e göre insanda dört bilinç hali vardır (Tablo 3). Bunlardan birincisi insan hayatının üçte birini geçirdiği uyku halidir. İkincisi, iş ve eylemlerini yaptığı açık bilinç halidir. Üçüncü bilinç hali kendini bilinçlendirme veya kendi varlığının bilincinde olan kendini hatırlama halidir. Dördüncü bilinç hali objektif bilinç halidir (Ouspensky, 2021:211).

Tablo 3
Şuurun Dört Seviyesi

4.Seviye	Uyanmış İnsan	Objektif Şuur
3. Seviye	Uyuyan İnsan	Kendini Hatırlama
2. Seviye	Uyuyan İnsan	Sözde Uyanık Durum
1.Seviye	Uyuyan İnsan	Fiziksel Uyku

İlk veya en düşük bilinç hali uykudur. Bu tamamen kişisel ve edilgen bir durumdur. İnsan hayallerle çevrilidir. Tüm psişik işlevleri herhangi bir yönlendirme olmaksızın çalışır (Gurdjieff, 2023b: 26). İkinci bilinç derecesi uykudan uyandığında oluşur. Şu anda içinde

bulunulan durum, bilincin açık olması, konuşma, çalışma vb. gibi durumlar ikinci bilinci ifade eder. Buna uyanık bilinç veya berrak bilinç adı verilir (Gurdjieff, 2023b: 26). Uyku ve uyanıklık uykusu, insanın içinde yaşadığı yegâne iki bilinç halidir. Zorlu ve uzun bir mücadele sonucunda insan öz bilinç ve objektif bilinç aşamasına geçebilir (Gurdjieff, 2023b: 28). Normal, kendi halinde bir insan, objektif bilinç durumuna yapay olarak getirilirse ve sonraki yaşamında da tekrar normal haline geri getirilirse, geldiği durum ile ilgili hiçbir şey hatırlamayacak ve bir zaman diliminde bilincini kaybettiğini düşünecektir. Bir insan kendinin bilincinde olma farkındalığını yakalamış durumundayken objektif bilincin ani çakmalarını tecrübe edebilir ve en önemlisi bu tecrübeleri hatırlayabilir (Nicoll, 2012b: 1244). Dördüncü bilinç durumu, insanda tamamen farklı bir bilinç durumunu ifade eder; içsel gelişim ve kişinin kendi özü üzerinde yaptığı uzun süren ve yorucu olan bir çalışmanın sonucu olan bir bilinç durumudur.

Bilinç halleri arasındaki en önemli fark açık bilinç halindeki uykunun gece uykusundan daha tehlikeli oluşudur, çünkü kişi uykuda yaşadığı için bu durumda gerçek dünyayı algılayamaz (Ouspensky, 2021: 213). Dört bilinç halinin imkânı olmasına rağmen, insan aslında sadece iki halde yaşar. Hayatının bir kısmı uykuda, diğer kısmı ise “uyanıklık hali” denen durumda geçer, ancak gerçekte uyanıklık hali uykudan çok az farklıdır (Gurdjieff, 2023b: 19).

2.2.4. İnsanın Makine Olma Durumu

İnsan, kendi sınırlarını, olanaklarını ve kendini ne kadar tanıyıp-tanımadığını bilemediğini ifade eden Gurdjieff’e göre insan kendini bilmek için çaba göstermeli fakat insan sadece öz çabasıyla kendini bilemez. İnsanın kendini bilmesi için yol gösterici bir öğretmene ve kendini bilme aşamalarını öğreneceği bir okula ihtiyacı vardır. Çünkü insan dış etkilerle harekete geçirilen bir makinedir (Gurdjieff, 2020: 69).

Gurdjieff’e (2020: 58) göre makine, herhangi bir eylem üretemeyen, dış sebepler olmadan fikir üretemeyen bir şeyler yapamayan insan özelliği anlamına gelmektedir. Gurdjieff, *İnsanın Olası Evriminin Psikolojisi* adlı eserinde insanın bir makine olduğunu şöyle anlatır:

İnsan kendi kendine hareket edemez, düşünemez ve konuşamaz. O, görünmez iplerle oraya buraya çekilen bir kukladır. Bunu anlarsa, kendisi hakkında daha fazla şey öğrenebilir ve muhtemelen o zaman onun için işler değişmeye başlayabilir. Ama onun mutlak mekanikliğini idrak edemez ve anlayamazsa ya da bunu bir gerçek olarak kabul etmek istemezse, daha fazla

bir şey öğrenemez ve işler onun için değişmez. İnsan bir makinedir, ama çok tuhaf bir makinedir. O, doğru koşullarda ve doğru muamele ile kendisinin bir makine olduğunu bilen bir makinedir ve bunu tam olarak anladıktan sonra, makine olmaktan çıkmanın yollarını bulabilir (Gurdjieff, 2021c: 13).

Gurdjieff'e (2021c: 20) göre bir makine olarak insanın yedi farklı işlevi vardır:

- 1) Düşünme (veya zekâ)
- 2) Duygu (veya duygular)
- 3) İçgüdüsel işlev (organizmanın tüm içsel çalışmaları)
- 4) Hareket etme işlevi (organizmanın tüm dış işleri, uzayda hareket vb.)
- 5) Cinsiyet işlevi
- 6) Öz-bilinç durumunda ortaya çıkan yüksek duygusal işlev
- 7) Nesnel-bilinç durumunda ortaya çıkan yüksek zihinsel işlev.

Düşünme işlevi, tüm zihinsel süreçlerin olduğu işlevdir. Bir izlenimin gerçekleştirilmesi, temsillerin ve kavramların oluşumu, akıl yürütme, karşılaştırma, kabul etme, reddetme, dilin oluşumu, konuşma, hayal gücü vb. durumların gerçekleştiği işlevdir (Gurdjieff, 2023b: 22). Duygu işlevi, üzüntü, sevinç, nefret, korku, endişe, şaşkınlık vb. gibi duyguların düşüncelerden nasıl ve ne şekilde ayırt edilmesini sağlayan işlevdir. İçgüdüsel işlev kendi içerisinde dörde ayrılır: bedenin fizyolojik çalışmaları, beş duyunun kaydedilemeyen uyarıları duyumsaması, tüm fiziksel duygular ve refleksler (Gurdjieff, 2023b: 23). Hareket etme işlevi, yemek yeme, konuşma, yazı yazma, spor yapma vb. gibi tüm dış hareketleri ve bunlarla ilgili anıları içerir (Gurdjieff, 2023b: 24). Cinsiyet işlevi, erkek ve kadının tezahürleri ile ortaya çıkan işlev. Öz-bilinç ve nesnel bilinç işlevleri incelenemez çünkü insanlar bu bilinç seviyelerinde değildirler. Öz-bilinç ve nesnel bilinç işlevleri hakkında ancak onları tecrübe edinmiş, deneyimlemiş olanlardan dolaylı olarak bilgi alabiliriz (Gurdjieff, 2021c: 20).

İnsanın kendisini makine olarak bilmesi; makinenin yapısını, parçalarını, parçaların birbiriyle olan işlevlerini, çalışmalarını yöneten şartlarını bilmektir. İnsan makineleşmiştir ve kendisini tanıyamaz, sınırlarını bilemez. Kendisini tanıyamayan ve kim olduğunu bilemeyen makine insan, kendisini var edemez ve gerçekleştiremez. Gurdjieff'e göre insan bir makinedir ama çok tuhaf bir makinedir. İnsanın makine olması kendi içinde veya dışında bağımsız bir hareketi olmadığı anlamına gelir. Dış etkilerle harekete geçirilen bir makinedir. İnsanın tüm hareketleri, eylemleri, sözleri, fikirleri, duyguları, ruh halleri ve

düşünceleri dış etkiler tarafından üretilir (Gurdjieff, 2023b: 13). İnsan, uygun koşullarda ve doğru muamele ile kendisinin bir makine olduğunu bilen bir makinedir ve bunu tam olarak idrak ettikten sonra, makine olmaktan kurtulmanın yollarını bulabilir (Gurdjieff, 2021: 13). İnsanın makine olmaktan kurtulup kendini bilmesi Dördüncü Yol öğretisini bilen bir öğretmen ve öğretinin kurallarının anlatıldığı bir okul ile mümkündür. Öğretmen ve okul olmadan insanın makine olma durumundan ve zararlı özelliklerinden kurtulması mümkün değildir.

Gurdjieff'e göre makine insanın sahip olduğu bazı zararlı nitelikler vardır. İnsanda var olan zararlı özellikler; yalan söylemesi, hayal gücüne sahip olması, olumsuz duyguların ifade edilmesi ve gereksiz yere konuşmasıdır (Gurdjieff, 2020: 74). Mekanik hayatta yalan söylemek kaçınılmaz bir durumdur. İnsan, yalan söylemekten kaçamaz ve insan yalan söylemekte ne kadar özgür olduğunu düşünürse, o kadar çok içindedir. Hayat, olduğu gibi yalan söylemeden var olamazdı (Gurdjieff, 2023b: 37). Gurdjieff'e göre yalan konuşma, insanın bilmediği konular üzerine düşünmesi, kafa yorması veya konuşmasıdır (Gurdjieff, 2020a: 24). Hayal gücüne sahip olması insanın bir şeyleri gözlemlemesini engeller. Hayal gücü, yalan söylemek kadar tehlikelidir. Aslında hayal gücü, insanın kendine yalan söylemesidir (Gurdjieff, 2023b: 38).

Camus felsefesinde umut eden insan ile Gurdjieff felsefesinde hayal kuran insan eylem bakımından birbirine benzer. Camus'ta umut eden insan saçma olanla yüzleşmekten kaçarken, Gurdjieff'te hayal kuran insan kendine yalan söyleyen ve gerçeklikten kaçan insandır. Gurdjieff'in sözünü ettiği hayal kuran insan, metnin "İnsanda Öz ve Kişilik" bölümünde detaylı bir biçimde anlatılmıştır.

Üçüncü zararlı özellik olan olumsuz duyguların ifade edilmesi, insanın zayıflığının bir göstergesidir. Kendine acıma, endişe, şüphe, sıkıntı, can sıkıntısı, güvensizlik, kıskançlık vb. gibi olumsuz duyguları insan kendine saklamalı, zayıflığını başka insanlara anlatmamalıdır. İnsanın dördüncü zararlı özelliği gereksiz yere konuşmasıdır. Gereksiz konuşma insanın gözlem yapmasını engeller (Gurdjieff, 2023b: 39). Bu dört olumsuzluk, insanın kendini gözlemlemesini unutturur ve tekrar uykuya dalmasına neden olur. Böyle insanların her zaman uyandırılması gerekir (Gurdjieff, 2021c: 37). Ancak tüm insanlar uyanma olasılığına sahip değildir. İnsanların çok azı bu durumda olduklarını fark edebilmekte ve uyanmak için çalışmaktadırlar (Gurdjieff, 2020: 88).

Gurdjieff'in insanı makineye benzetmesi ile Julien Offray De La Mettrie'nin (1709-1751) makine insanı arasında benzer noktalar vardır. La Mettrie'ye göre insan karmaşık bir makinedir. Karmaşık bir makine olduğu için de insanı tanımlamak çok zordur (Mettrie, 1980: 20). İnsan adındaki gururlu ve boş olan varlıklar, dikey yürüyen sürünge hayvan ve makinelerdir. Makine olmak, düşünmek, duymak, kırmızıyı sarıdan, iyiyi kötünden, zor olanı kolaydan ayırmasını bilmek, tek kelimeyle ahlakı bir zekâ ve içgüdüyle doğmuş olup da bir hayvandan ibaret olmaktır (Mettrie, 1980: 71). La Mettrie ile Gurdjieff, insanın makine olma düşüncesi noktasında hem fikir olmalarına rağmen Gurdjieff, makine olan insanın öz gelişimine inanarak uygun koşulların yardımıyla şuurlu insana dönüşeceğini savunmaktadır. Oysa La Mettrie, insan iradesinin eylemlerinin bedensel koşullarla sınırlandığını savunmuştur (Mettrie, 1980: 95). La Mettrie'nin makine insanı, ontolojik yanı ön plana çıkan bir yapıdayken, Gurdjieff'in makine insanında bilinçsel yanı ön plana çıkan mekanik olma durumu söz konusudur. La Mettrie materyalist bir filozof olduğu için Tanrı kavramını reddederken, Gurdjieff evrenin yaratıcı bir güç sayesinde oluştuğunu belirtmektedir. La Mettrie, anatomi ve fizyoloji alanlarındaki bilgi birikiminden dolayı insan organizmasının ruhsal yanını da materyalist bir çerçeveden açıklamaya çalışıp natüralist antropoloji taslağı sunmaktadır (Altınörs, 2020: 31). Oysa Gurdjieff idealist duruşu olan ezoterik antropoloji düşüncesini savunmaktadır.

Dördüncü Yol öğretisinin temsilcilerinden Bennett'e göre insanın ne tür bir varlık olacağını ne tür bir yaşam süreceğini seçme gücü ve potansiyeli vardır (Bennett, 1997: 144). Bu bağlamda Gurdjieff ve Sartre'ın insan düşüncesi belli açılardan benzerlik taşır. Gurdjieff'in makine insanın kendini bilmesi ve uyanmasıyla başlayan şuurlu insan olma durumu, Sartre'da kendi özünü kendisi yaratan insan ile benzerlik gösterir. İnsanın kendini yaratması noktasında varoluşçuluk ile Dördüncü Yol öğretisi örtüşmektedir.

İnsanın dışındaki diğer varlıklarda böyle bir potansiyel yoktur; kuzu koyun olacaktır, buzağı da inek olacaktır (Bennett, 1997: 145). İnsanın makine olması durumuna bir son vermesinin ilk koşulu, bireyin bir makine olduğunu bilmesi ve kavraması, ikincisi de makinenin kendisini ve olasılıklarını bilmesi gerekir (Nicoll, 2008c: 1016). İnsan çeşitli organların ilişkisinden oluşan bir işleyişe sahiptir. Ama sırf bundan ibaret değildir. Bu seviyede kalmamalıdır. Kendi biyolojik yanını bilerek bu durumu aşmalıdır. İnsan makinesinin gelişmesi için iç ve dış koşulların yerine getirilmesi gerekir. Bu koşullardan ilki; insanın konumunu, zorluklarını ve olanaklarını anlaması veya mevcut durumundan

çıkma için çok güçlü bir arzuya sahip olması ya da bilinmeyen durumu bilmeye arzu duyması gerekir (Gurdjieff, 2021c: 45). Ayrıca kişinin belirli bir hazırlığının olması gerekir, kendisine söyleneni anlayabilmesi, ders çalışacak boş zamanının olması ve öğrenimi olanaklı kılacak koşullarda yaşamalıdır (Gurdjieff, 2021c: 46). İnsanın uyumakta olduğunu savunan Gurdjieff'e göre uykudaki makine olan insanın tekrar uyandırılmasını, hapishanedeki mahkûm örneğiyle şu şekilde anlatmaktadır:

İnsanın biri hapishanede, yani ne dileyebilir ne isteyebilir? Eğer az çok mantıklı bir insansa, tek bir şey dileyebilir, o da kaçmak. Fakat bu kaçma arzusunu formüle etmeden önce bile, hapishanede olduğunun farkında olmalıdır. Hapishanede olduğunun farkına varmasa kaçmak isteyemez. Ardından, bu dileği belirlediğinde kaçış olanaklarını fark etmeye başlar ve tek başına kaçamayacağını anlar, çünkü duvarların altında kazı yapmak ve bunun gibi şeyler gereklidir. Her şeyden önce kendisiyle kaçmak isteyen bazı insanlara sahip olması gerektiğini fark eder (Gurdjieff, 2020: 33).

Gurdjieff'in sözünü ettiği hapishane, aslında insanın sahip olduğu kişiliğidir (Nicoll, 2008b: 419). Ona göre insandaki değişimin başladığı yer, uykuda olduğunu fark etmesi ve uyanmak için çabalamasıdır. İnsan, bir makine olduğunun farkına vardığında, makinesinin farklı bilinç şartlarında çalışabileceğini görecektir ve böylece daha iyi şartlar altında makinesini işletmeye çalışacaktır (Gurdjieff, 2020: 88).

Gurdjieff'in hapishane metaforu ile Ali Şeriatî'nin zindan metaforu arasında benzerlik söz konusudur. Her iki filozofta insanın kendi sınırlamalarını aşma ve özgürlük arayışı çabasını metafor yoluyla anlatmaya çalışmışlardır. Ali Şeriatî'ye göre özgürlüğün yolu kişinin kendisini saran dört zindandan kurtuluşu ile mümkündür (Çelik, 2023: 5). Ali Şeriatî'ye göre birinci zindan tabiattır ve tabiatın belirleniminden kurtulmak için tabiatı tanımanın önemini vurgular. İkinci zindan tarihtir ve tarihi okumak, geçmiş tarih felsefesi ve tarih ilmiyle değerlendirmekten geçer. Üçüncü zindan toplumdur ve toplumu ve toplumsal olguları anlamak, belirleniminden kurtulmanın anahtarıdır. Bilim, her üç zindan için kurtuluşun kaynağıdır. Dördüncü zindan kişinin kendi belirleyiciliği; en tehlikeli zindan olarak tanımlanır, çünkü bu zindanda kişi diğerlerine göre daha zayıf ve aciz konumdadır (Karadağ, 2023: 578).

Gurdjieff'in "insanın uykuda olduğunun bilincinde olması ya da insanın hapishanede olduğunun farkında olması düşüncesi ile İbn Sina'nın bilincin, öz bilinç üzerine yoğunlaşması gerektiği düşüncesi arasında benzerlik vardır. Gurdjieff'ten yaklaşık bin yıl önce yaşamış İslam filozoflarından İbn Sina'ya göre her insan şuurludur fakat

zamanın her ânı şuurlu olduğunun bilincinde olmadığını, şuurlu olmadığının farkına varmak için tüm odaklanmanın öz-bilinç üzerine yoğunlaştırılması gerektiğini belirtmiştir. İbn Sina bilinç kuramını “boşlukta uçan adam düşünce deneyi”²² ile açıklamaya çalışmıştır. Bilinç, bu deneyde iç gözleme dayalı olarak kanıtlanan insan nefsinin tüm fiziksel etkilerinden bağımsız olarak kendi öz beninin farkında olma halidir (Görücü, 2023: 90). Uçan adam deneyinde İbn Sina, nefsin maddesel olmadığı ve kendi varlığının bilincine aracısız varabileceğini kanıtlamaya çalışmıştır (Uzunhüseyinoğlu, 2022: 16). İbn Sina “Ben’in” nefs/ruh anlamına geldiğini ifade ederek nefsi bedenden ayrı bir yere koyar ve bağımsız bir cevher olarak kabul eder. Nefs, etken akıldan gelen ruhani bir cevher iken, beden insan aklının kavrayamayacağı tabii unsurların bir araya gelmesiyle oluşan bir cevherdir (Yıldırım, 2013: 109). İbn Sina’nın boşlukta uçan adam düşünce deneyi, son eseri el-İşarat ve’t-Tenbihat isimli eserinde şöyle anlatılmaktadır:

Kendi nefsine dön ve iyice düşün! Herhangi bir şeyi iyice kavrayabilecek kadar sağlıklı iken, hatta sağlıklı olmadığın bazı hallerde bile, acaba kendi varlığından habersiz olup nefsini ispat edemiyor musun? Bence bu, uyanık kimse için böyle değildir, dahası her ne kadar kendilerinin temsili hafızalarında sabit olmasa da uyuyan kişi bile uykusunda, sarhoşta sarhoşluğunda kendi kendisinin varlığından tamamen habersiz değildir (Macit, 2004: 77).

Gurdjieff’e göre insan her zaman uyanma konusunda başarılı olamayabilir fakat bu durumda da kaybedeceği hiçbir şey yoktur. Çünkü kişi eskisi gibi olur, eğer kişi başarılı olursa da yeni bir şey kazanmış olur. Gurdjieff, uyanmak her zaman uzun sürüyor mu? Sorusuna Dördüncü Yol kitabında şöyle yanıt vermiştir:

Bu sistemi tanımak için ne kadar zaman gerektiğini söyleyebilirim, ama uyanmanın ne kadar zaman alacağını söyleyemem. Uyanış kişisel çalışmanın sonucudur, bu nedenle önceden haber vermek zordur. Tam uyanış çok büyük bir değişim anlamına gelir ve bunun zamana ihtiyacı vardır, çünkü yeni psişik işlevler kazanmak anlamına gelir. Bu yüzden sadece bir insanın geçmesi gereken dereceleri veya adımları inceleyebiliriz. Kişiye yol gösterilebilir, ancak kişi kendisi için çalışmalıdır (Gurdjieff, 2020: 187).

²² Uçan Adam Deneyi: İbn Sina uçan adamın eş-Şifa/en-Nefs, I, 1’de geçen birinci sürümüne nefis denilen şeyin durumunun ne olduğunu tespit etme amacıyla başlar ve havai bir boşlukta uçan bir durumda olduğu iddia edilen kişinin kendi zatının varlığını ispat edip etmediğine ilişkin bir sorgulama yapar. Sonuç olarak o kişi zatını ispat etme noktasında bir şüpheyne kapılmaz, cisminden ve organlarından ayrı bir zatı olduğunun bilincine varır (Tiryaki, 2020: 8).

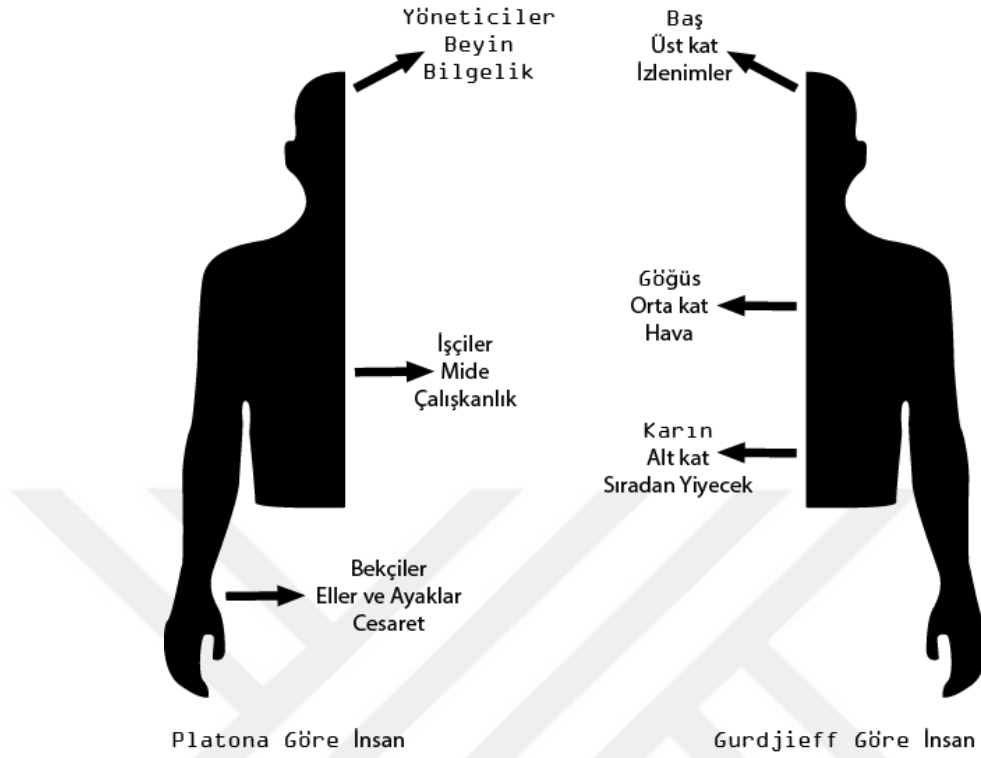
İnsanın tüm eylemleri, hareketleri, konuşmaları, inançları, duyguları, fikirleri, düşünceleri dış izlenimlerin²³ bir sonucudur (Ouspensky, 2021: 50). İnsanın tüm duyuları, duyguları ve izlenimleri doğru ve yanlış, hoş ve nahos, mutlu ve hüzünlü, gerekli olanla gereksiz olan diye ikiye ayrılır (Gurdjieff, 2021d: 10). İzlenimler olmadan insan yaşayamaz, izlenimler insana enerji verir (Gurdjieff, 2020: 333).

Gurdjieff'e göre yiyecekler geliştirilemez, çünkü yenilebilecek tek yiyecek doğada var olandır, hava iyileştirilemez çünkü nefes alınabilecek tek hava solunan havadır, ancak izlenimler iyileştirilebilir. İnsan izlenimlerle yaşar. İzlenimler insan makinesine giren bütün besinler içinde en önemli besindir. İnsanın yüzünde üç ağız vardır; gözler, burun ve ağız (Nicoll, 2012b: 657). İnsan ağızdan normal besini, burnundan hava besinini ve gözlerinden de izlenimleri alır. Bu üç besinde bedene enerji sağlar ama en önemli besin izlenimler besinidir. Gerçek hayat bu izlenimler dünyasıdır ve insan bu izlenimler dünyasında doğru yaşamayı öğrenmelidir.

Gurdjieff'in insan anlayışının mistik ve okült sistemler içerisinde yer almasına neden olan bölümü insan için gerekli olan yiyecekler kısmıdır. İnsan, içine üç tür yiyecek alan üç katlı bir fabrika olarak kabul edilir; fabrikanın alt kısmına sıradan yiyecek, ikinci katına hava ve üçüncü katına izlenimle alınır (Nicoll, 2008a: 58). Gurdjieff, insan organizmasını üç katlı fabrikaya benzetmiştir (Ouspensky, 2021: 268). İnsanın kafa kısmı üst katı, vücudun göğüs kısmı orta katı ve omuriliğin bulunduğu kısım vücudun alt katını temsil eder (Gurdjieff, 2020: 322).

²³ İzlenimler: İnsanın dış dünyadan aldığı en küçük duyum, düşünce ve duygu birimidir (Gurdjieff, 2020a: 333).

Şekil 11 Platon ve Gurdjieff'e Göre İnsan

Gurdjieff'in insanı fabrikaya benzetip üç bölüme ayırması ile Platon'un insanı üç bölüme ayırması anlayışı arasında benzerlik kurulabilir. Platon'da insan organizmasının baş, mide, ellerden oluştuğunu ve başın yöneticilere karşılık geldiğini, midenin işçilere karşılık geldiğini ve ellerin de bekçilere karşılık geldiğini belirtmiştir. Devlette üç değer olmalıdır; ölçülülük, yiğitlik ve bilgelik. Yöneticiler bilge olmalı, bekçiler yiğit olmalı, işçiler de ölçülü ve çalışkan olmalıdır (Platon, 2000: 111). Gurdjieff'te karın, yiyeceğin alındığı ilk yer, göğüs alınan yiyeceğin oksijen, hidrojen ve karbon ile birleşerek gittiği yer, baş ise izlenim besinini oluştuğu yerdir. İzlenimler insan için en önemli besindir ve insan gözlerinden izlenimler besinini alır. İnsanın duyduğu, gördüğü, kendi kendine düşündüğü şeyler izlenim besinini oluşturur.

İzlenimler besindir ama psikolojik bir besindir. Gurdjieff, bu noktada psiko-dönüşümcülük kavramından söz eder. Psiko-dönüşümcülük dış dünyadan alınan izlenimlerin seçmeye ve sadece birkaçına yanıt verilmesidir. Bu insanın iç dünyasının gelişmesine ve yeni bir bakış açısı kazanmasına neden olur (Nicoll, 2012b: 1308). Buna göre insan hayatının ilk dönemlerinde duyular aracılığıyla elde ettiği ve merkezlerindeki

hafızasında depoladığı izlenimlerin yanında imajinasyondan²⁴elde edilen daha canlı, daha derin ve daha gerçek izlenimlere sahip olur(Nicoll, 2012a: 843).

İzlenimleri iyileştirmenin yolu, uyanmak ya da uyanmaya çalışmakla mümkündür (Gurdjieff, 2020: 334). Hayatın izlenimler olarak algılanması ve insan tarafından dönüştürülmesi gereklidir. Bu dönüştürme şuurlu bir çabanın sonucundaki psikolojik bir dönüştürmedir. İzlenimlerin dönüştürmeye başlaması aslında hayatın dönüştürmeye başlamasıdır (Nicoll, 2012a: 58). İnsanın şuurlu bir çaba göstererek gelişmesinin ve makine olma durumundan kurtulmasının dört koşulu vardır. İlk koşul, insanın konumunu, zorluklarını ve olanaklarını anlaması veya mevcut durumdan çıkmak için çok güçlü bir arzuya sahip olması ya da yeniye, değişiklik ile oluşması gereken bilinmeyen duruma çok büyük bir ilgi duymasıdır. İkinci koşul, kendisine söyleneni anlayabilmesidir. Üçüncü koşul, yeterli boş zamana sahip olmasıdır. Dördüncü koşul ise okuldan destek alınmasıdır (Gurdjieff, 2023b: 48). Bununla birlikte Gurdjieff'e göre insan iki tür etki altında yaşar; kişinin sağlığı, güvenliği, zenginliği, zevkleri, eğlenceleri, şöhreti, kibri ve gururun hâkim olduğu birinci tür etki, yaşamda olmayan, okullardan gelen fikirlerin uyandırdığı farklı bir düzenin çıkarlarından oluşan ikinci tür etkidir (Gurdjieff, 2021c: 47). İkinci tür etkiler felsefe, bilim, sanat ve din yoluyla insana ulaşırlar. İnsan, birinci tür etkilerden sıyrılıp ikinci tür etkilerin hâkimiyetine ulaşmasıyla uykusundan uyanmaya başlar. Makine insan durumundan kurtulup şuurlu insan durumuna adım atmış olur.

2.2.5. İnsanda Öz, Ben ve Kişilik Kavramı

Gurdjieff'e göre insan aslında iki insandan oluşmaktadır; biri “Ben” dediği insan, diğeri uzun bir çalışma sonucunda sağlam ve kalıcı hale gelen gerçek “Ben’dir” (Ouspensky, 2021: 219). Ona göre insanın kendisi üzerine çalışması, ancak ve ancak kendisinin iki insanı hissetmeye başladığı anda başlar (Ouspensky, 2021: 219). “Ben” aktifken, “gerçek ben” pasiftir. Gerçek “Ben’in” ortaya çıkmasına yardımcı olunabileceği Gurdjieff’in kendi enstitüsündeki Çalışma Evine astığı şu sözden çıkarılabilir: “Buraya sadece kendinizle mücadele etmek için geldiniz. Size bunu yapma fırsatını verecek herhangi birine minnet duymalısınız.” (Bennett, 1997: 157).

Gurdjieff'e göre insan bir değil çoktur. İnsanda birlik bir yanılsamadır (Ouspensky, 2021: 93). Gerçek ve kalıcı “Ben’e” sahip olmayıp, farklı, çelişkili ve değişen “Ben’lere” sahip olan insan, hep “Bir” olduğunu hayal eder (Nicoll, 2012b: 1272). İnsanda birlik, onu

²⁴ İmajinasyon: İnsanlara, sahte, gerçek dışı bir birlik algısı sunan şeydir (Nicoll, 2012a: 889).

kontrol eden bir merkez, kalıcı bir “Ben” ya da “Ego” yoktur (Gurdjieff, 2021c: 14). İnsan her zaman farklıdır. Bir an birdir, bir başka an bir başkadır, üçüncü an bir üçüncüdür ve bu böyle sonsuza kadar devam eder (Gurdjieff, 2023b: 14).

İnsanda doğal olarak birbirine bağlı belirli “Ben” grupları vardır. İnsanda birlik olmayışı yaşanan bütün zorlukların ve insanın başına gelen bütün belaların kaynağıdır. İnsanın bedeninin bir birliği vardır fakat içsel hayatının bir birliği yoktur. İnsanın içsel hayatı bir çokluktur ve bu çokluk “benler” veya “egolar” terimiyle ifade edilir. Çok fazla “Ben” ve “Ego” insan için olumsuz bir durumdur (Nicoll, 2008a: 27). İnsanın sürekli olan bir “ben’i” yoktur. Her an her biri onun mesuliyetini üstlenen, onun sesiymiş gibi ondan dışarıya konuşan farklı “Ben’ler” toplamıdır. “Ben” kavramının önemine dikkat çeken Gurdjieff, insanın kaçması gereken “gurur”, “kendini sevme” ve “kibir” gibi üç dürtünün olduğunu savunmuştur (Gurdjieff, 2021b: 141).

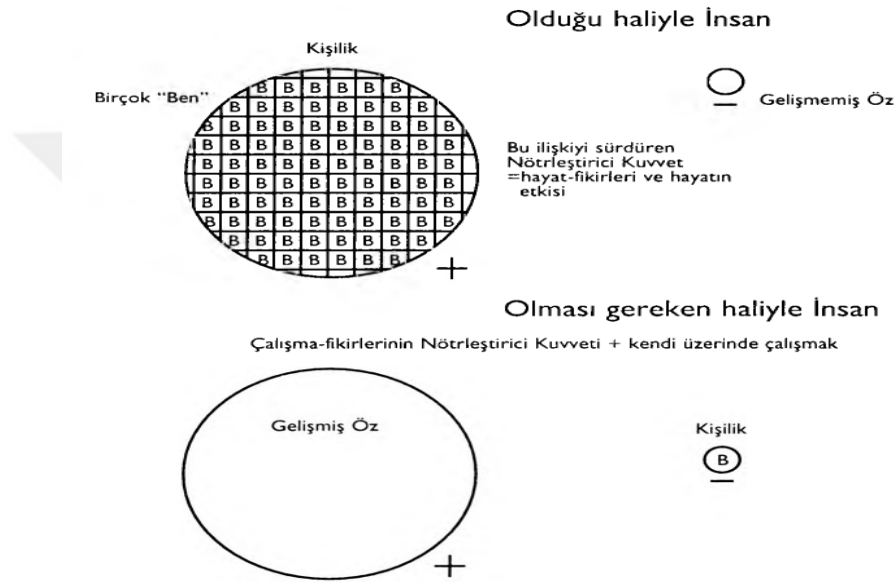
Gurdjieff’e göre insanı bir bütün olarak ele almak mümkün değildir, çünkü insan iki parçaya bölünmüştür. Bu iki parça öz ve kişiliktir. Öz, insanda doğan şey, kişilik kazanılan şeydir (Gurdjieff, 2021c: 32). Öz, kendine ait olandır, kişilik kendisine ait olmayan şeydir. Öz, kişilik kadar kolay kaybedilmez, değiştirilemez. Kişilik, koşulların değişmesiyle neredeyse tamamen değiştirilebilir, kaybolabilir (Gurdjieff, 2023b: 33). Kişilik insanın dışsal yanı, öz ise içsel yanıdır. Kişilik aktif, öz ise pasiftir (Nicoll, 2008b: 403). Tüm insanın iç hayatı, tüm algıları ve tepkileri bu iki kısma ayrılır (Gurdjieff, 2020: 126). Öz, kişiliğe hâkim olursa faydalı olur, kişilik öze hükmederse yanlış sonuçlar doğurabilir. Öz ve kişilik paralel olmalı ve birbirini etkilemelidir. Kişilik özün arkasına saklandığı gibi Öz’de kişiliğin arkasına saklanır ve birbirlerini karşılıklı olarak perdelerler (Ouspensky, 2021: 359). Gurdjieff öz ile kişilik arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmektedir:

Bizim açımızdan kişilik merkezlerin yanlış çalışmasının sonucudur. Bu nedenle kişilik tam olarak özün sevdiğini sevmeyebilir ve sevmediğini sevebilir. Öz ve kişilik arasındaki mücadele işte burada başlar. Öz ne istediğini bilir ama ifade edemez. Kişilik onu duymak istemez ve bunu dikkate almaz, kendi arzuları vardır ve kendi yolunda hareket eder (Ouspensky, 2021: 367).

Şekil 12’de Gurdjieff’in öz ve kişilik kavramları arasında öngördüğü ilişki gösterilmektedir. Olduğu haliyle yaşayan makine insanın olması gereken şuurlu insana doğru gelişebilmesi için özün gelişmesi ve kişiliğin küçülmesi gerektiği Şekil 12’de görülmektedir. Bu tersine hareket “yeniden doğmak” kavramıyla ifade edilir (Nicoll, 2008c: 977). Gurdjieff’e göre mekanik insan özünü geliştirerek şuurlu insana

dönüşmelidir. Kişiliğin özü ezmesi, anormal bir durumdur, kişilikle öz birbirini desteklemelidir (Gurdjieff, 2020: 129). Kişiliğin öze baskın gelmesiyle ortaya çıkan bu anormal durumun ortadan kaldırabilmenin yolu da insanın kendisini bilmesiyle olur. İnsanın kendini bilmesi için kendi üzerine çalışması ve uykuda olduğunun farkına varması gerekmektedir.

Şekil 12 Gurdjieff'e göre İnsandaki Öz ve Kişilik

Kaynak: Nicoll, 2008c: 997.

Gurdjieff, kişi her zaman bir öz ile doğar düşüncesini savunmaktadır. Sahip olduğumuz bu özü değiştirmek çok kolay değildir (Gurdjieff, 2020: 131). Yaşama adapte olmuş, yaşam koşullarına uyum sağlamış insan, kişiliği dinamik ve gelişmiş durumda olup özü statik ve gelişmemiş olan insan ezoterik öğretiyeye göre henüz tam anlamıyla gelişmiş bir insan değildir. Hayat, insanı belirli bir çizgiye kadar geliştirir ama insanın o çizgiyi aşması ve tam gelişimini sağlaması için tersinmeyi²⁵ gerçekleştirmesi gereklidir (Nicoll, 2008c: 1024). Özü değiştirebilmek için uygun bir gereklilik ve okul gereklidir. Kişilik üzerinde çalışarak öz değiştirilebilir; uyku, uyanış, bilinç kişiliği değil özü ifade eder (Gurdjieff, 2020: 131).

Kişilik dışsal insan, öz ise içsel insan olarak düşünülebilir (Nicoll, 2008c: 1025). Öz, bir tanedir fakat kişilik birkaç "Ben" gurubundan oluşur (Gurdjieff, 2020: 131).

²⁵ Tersinme: Kişiliği pasifleştirmek ve Öz'ü aktifleştirmek anlamına gelmektedir (Nicoll, 2008c: 1024).

İnsanda öz, kendisine ait olandır, kişilik kendisinin değildir (Gurdjieff, 2020: 126). Öz, insandaki gerçektir; kişilik sahtedir (Ouspensky, 2021: 239). İnsan belirli bir türde öz ile dünyaya gelir ve belli bir zaman geçtikten sonra özün etrafında kişiliğimiz şekillenir. Kişiliğimizin gelişmesi özün geliştiği anlamına gelmez (Nicoll, 2012c: 1725). Kişiliği toplumun var olan kültürü yaratır. Gurdjieff, Dördüncü Yol adlı eserinde öz ve kişilik farkından şöyle söz eder:

Öz sizin içinizde doğar, kişilik kazandığınız şeydir. Öz sizindir, kişilik sizin değildir. Tüm insanın iç hayatı, tüm algıları ve tepkileri bu iki kısma ayrılır. Sizinle birlikte doğan bazı fiziksel özellikler, sağlık durumu, belirli yatkınlıklar, eğilimler vb. öze aittir. Kişilik, hayatımız boyunca edindiğimiz şeydir: görüşler, kelimeler. Kişilik koşulların değişmesiyle çok sık değişir, ancak öz aynı kalır (Gurdjieff, 2020: 126).

Gurdjieff'e göre öz miras alınmaz (Gurdjieff, 2020: 130). İnsan kendini geliştiren bir organizma olarak yaratılır; yaratılışı itibariyle tamamlanmamıştır ama insan kendini tamamlayabilir (Nicoll, 2012b: 1259). Her insan kendini icat eder.

İnsanın bir hiç olduğunu görme aşamasına gelebilmesi çok büyük özverili bir hazırlık çalışması yapmasına bağlıdır (Bennett, 1997: 99). Bir insan kendi özünü anlamaya ve tanımaya başladığında, kendine ait hiçbir şeyin olmadığını fark eder; felsefi düşünceleri, hayata dair görüşleri, dini inançları, zevkleri, alışkanlıkları, hataları kendine ait değildir ve taklit yoluyla oluşturulmuştur (Ouspensky, 2021: 319). Bu durumu anladığı anda insan hiçliğini hissedebilir (Ouspensky, 2021: 319).

Varoluşçu felsefede birey, kendi özünü kendi oluşturur ve bu çaba tamamen bireyseldir. Dışarıdan herhangi bir yardım almadan özünü yaratan bireyin tam aksine Gurdjieff'in insan anlayışında birey dışarıdan yardım alarak özünü oluşturur. Bu noktada bireye öğretmen ve okul yardım etmektedir. Varoluşçu düşüncede doğuştan gelen bir öz yoktur ama Gurdjieff'e göre insanın doğuştan gelen bir özü vardır, insan çeşitli koşulları yerine getirerek özünü değiştirebilir. Varoluşçu felsefede (Tanrı tanımaz egzistansiyalizm) kader kavramı reddedilirken Gurdjieff felsefesinde kader kavramı kanun olarak yer almaktadır.

Gurdjieff'te her insan kendini icat ederken varoluşçulukta insan kendini nasıl yapıyorsa öyledir. Özgürlük ve sorumluluk konusu varoluşçu felsefede ve Dördüncü Yol öğretisinde önemli bir yere sahiptir. Bunaltı kavramı varoluşçuluğun üzerinde durduğu bir kavramdır, bunaltı kavramı Dördüncü Yol öğretisinde hiçbir şey kavramı olarak nitelendirilmiştir.

2.2.6. Dördüncü Yol Öğretisi

Hakikatin ne olduğunu arayıp bulma çabası Gurdjieff'i Fakir'in, Keşiş'in ve Yogi'nin Yolu ile tanıştırmıştır. İnsanın bedenini, duygularını ve zihnini terbiye etmeyi bu üç yol ile öğrenen Gurdjieff, insana yardımcı olan bu yollara kendisi de yeni bir yol eklemiştir: Dördüncü Yol.

Dördüncü Yol öğretilerinde insanın gelişimi tek bir merkezin daha ileri bir seviyeye doğru gelişimiyle başlayabilir. Bir numaralı insan hareketel-içgüdü merkezi üzerinde iradeye kavuşmak için ciddi bir disiplinden geçer, öğretisi bu disiplinli çalışmaya Fakir'in Yolu adını verir. İki numaralı insan duyguları üzerinde iradeye kavuşmak için ciddi bir disipline tabiidir, öğretisi bu disiplinli çalışmaya Keşiş'in Yolu adını verir. Üç numaralı insan entelektüel merkezi kontrol edebilmek için ciddi bir eğitime tabiidir, öğretisi bu ciddi eğitime Yogi'nin Yolu adını verir (Nicoll, 2008c: 1036). Bu üç yolda dünyasal şeylerden vazgeçmeyle başlar. İlk yol fiziksel bedeninin insanların olduğu akıl ve kalbin olmadığı yoldur. İkinci yol dinin egemen olduğu duygusal insanların yoludur ve zihin ve beden çok güçlü değildir (Ouspensky, 2021: 446). Üçüncü yol kalp ve vücut özelliklerinin geri planda olduğu zihinsel özelliklerin baskın olduğu yoldur (Ouspensky, 2021: 446). Bu üç yolun dışında Gurdjieff tarafından geliştirilen Dördüncü Yol vardır. Dördüncü Yol kalıcı olmayan bir yoldur. Yollar sadece yardımdır, insanlara tiplerine göre verilen yardımlardır (Ouspensky, 2021: 514). Gurdjieff, Dördüncü Yolu bazen sinsi²⁶ insanın yolu olarak adlandırır (Gurdjieff, 2020: 153).

Dördüncü Yol öğretisi kesin çözüm sunma noktasında Frankfurt Okulunun²⁷ Eleştirel Teori anlayışı ile benzerlik taşımaktadır. Eleştirel Teori'de de bir sorun karşısında alınacak tek bir çözüm yolu yoktur. Eleştirel Teori'ye göre, konusunu uzaktan gözlemleyen ve onu dışarıdan donuk bir nesne olarak değerlendiren her teori, yanlış bir perspektife sahip olabilir. Eleştirel düşünce, kendi konusuyla iç içedir ve bu bağlamda

²⁶ Sinsi İnsan: Doğrudan doğruya ulaşamayan insan, dolaylılık anlamında kullanılmıştır (Gurdjieff, 2020a: 153).

²⁷ Frankfurt Okulu: Frankfurt Okulu, resmi olarak 3 Şubat 1923 tarihinde Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan bir Toplumsal Araştırma Enstitüsü'yü. Enstitünün kuruluşu, özellikle Almanya'da Bolşeviklerin Rusya'da elde ettiği zaferin ve Orta Avrupa devrimlerinin yaşandığı döneme özgü koşullar altında gerçekleşti. Frankfurt Okulu'nun en önemli filozofları arasında Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Walter Benjamin ve Jürgen Habermas gibi düşünürler bulunmaktadır. Bu filozoflar, Frankfurt Okulu'nun temel düşüncelerini şekillendirmiş ve toplumsal eleştiri, kültür teorisi ve eleştirel düşünce konularında önemli katkılarda bulunmuşlardır (Bottomore, 2016: 11).

gerçeklikle olan ilişkisini korur. Bu nedenle eleştirel düşünce, tespitlerinden doğrudan bir reçete veya çözüm önerisi sunma eğiliminde değildir (Rutli, 2011: 79). Eleştirel Teori'nin kapsamı temelde sınırlı değildir: Eleştirel Teori için tamamen genel ölçütler bulunmamaktadır, çünkü bu tür ölçütler her zaman olayların tekrarına ve dolayısıyla kendi kendini üreten bir bütünlüğe dayanır (Bağce, 2019: 20). Eleştirel Teori'ye göre, akıl ontolojik bir kategori veya zamansız bir insan yeteneği değildir. Açık uçlu materyalist bir diyalektiği benimseyen Eleştirel Teori için, herhangi bir tarihsel noktada tamamlanmış bir akılsallık düşünülemez. Aklın sadece amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlarla tanımlandığı bir yaklaşım, yeni bir egemenlik biçimini ortaya çıkarmıştır (Balkız, 2004: 155).

Fakir'in Yolu, uzun, zor ve belirsizdir. Keşiş'in Yolu, kısa, kesin ve inanç gerektiren bir yoldur. Yogi'nin Yolu, bilgi ve bilinç gerektiren bir yoldur (Gurdjieff, 2020: 154). Fakir'in Yolu, bütünüyle yapılması zor fiziksel alıştırılardan oluşmaktadır; uzun bir süre boyunca aynı pozisyonda hiç kıpırdamadan ayakta kalmaya çalışır ya da kollarını uzatmış halde, bir taş üzerinde hem sıcak havada hem soğuk havada oturur ya da yakıcı olan unsurlarla kendi vücuduna eziyet eder vb. (Nicoll, 2008a: 238). Keşiş'in Yolu, dinsel tahayyüle sahip, kendisi ile mücadelede yıllar harcayan, bütün çalışması duygular üzerine toplanmış insanın yoludur. Yogi'nin Yolu, bilgi ve zihin yoludur. Yogi'nin Yolu, bedeni ve duyguları gelişmemiş, zihni geliştirip düşüncelerini kontrol altına almaya çalışanın yoludur (Nicoll, 2008a: 239). Diğer bütün duygularını inanca sadakat duygusunda birleştiren insan, irade sahibi olarak birlik sağlayan fedakârlıklar, feragatler ve güçlükler vasıtasıyla Dördüncü Yol'a girebilir.

Gurdjieff'e göre tüm koşulları yerine getirilmiş dört bedene sahip olan insan, kelimenin tam anlamıyla insan olarak ifade edilebilir (Ouspensky, 2021: 81). Gurdjieff'e göre nefsi beden, doğal beden, ruhsal beden ve tinsel bedene sahip olan insan şuurlu insan olarak nitelenebilir. Dördüncü Yol öğretisinin de amacı, insanın sahip olduğu bedenlerin farkına varıp makine insan olmaktan kurtulup şuurlu insan olma yolunda adımlar atmasıdır.

Gurdjieff'in insanı makineye benzetmesi ile Rousseau'nun insanı makineye benzetmesi arasında dikkate değer bir paralellik vardır. Her iki filozofta insanın iradesiyle değişebileceğine kanaat getirmiştir. Rousseau'nun makine insanı olgun insana dönüşürken, Gurdjieff'in makine insanı şuurlu insana dönüşmektedir. Rousseau, olgunlaşan insanın

doğallıktan uzaklaştığını ve buna bağlı olarak özgürlükten uzaklaştığını belirtmektedir (Rousseau, 2003: 41). Gurdjieff'te şuurlu insan aşamasına ulaşıldığında insan tam anlamıyla özgürleşebilir düşüncesi hâkimdir. Rousseau, insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağının ne olduğunu bilmek için ilk önce insanın ne olduğunu bilmek gerektiğini belirtmiştir. Rousseau, insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağının insan aklının gelişimine borçlu olduğunu, özel mülkiyet ve çıkarılan kanunlar nedeniyle de bu eşitsizliğin kalıcı olduğunu savunmuştur (Rousseau, 2003: 100).

Dört bedene sahip insanın en önemli özelliklerinden biri de ölümsüzlüktür²⁸(Nicoll, 2008a: 237). Ölümsüzlük²⁹ insanın dünyaya geldiğinde sahip olduğu bir özellik değil, sonradan kazandığı bir özelliktir. Gurdjieff'in hakikati bulmanın yolları olarak tarif ettiği yollar (Fakir'in Yolu, Keşiş'in Yolu, Yogi'nin Yolu ve Dördüncü Yol) aynı zamanda ölümsüzlüğü kazanmanın da yoludur.

Fakir'in Yolu korkunç acılarla vücuda işkence ederek fiziksel bedenle yapılan uzun ve belirsiz mücadele yoludur, fiziksel beden üzerinde fiziksel acıyı fethetmede çalışır. Keşiş'in Yolu iman, çok güçlü dinsel duygu, dinsel fedakârlık, dini hayal gücü olan uzun ve zorlu yoldur, Yogi'nin Yolu bilgi ve zihin yoludur (Ouspensky, 2021: 82). İnanç yoksa bir insan gerçek bir keşiş olamaz (Gurdjieff, 2020a: 151). Fakir'in Yolu'nda öğretmen yoktur, öğretmen öğretmez yalnızca örnek olur (Ouspensky, 2021: 83). Gurdjieff'in bu görüşü Sokrates ve Platon'un bilginin kaynağı konusundaki görüşleriyle paralellik gösterir. Sokrates ve Platon'a göre bilgilerimiz doğustandır ve öğretmenler yeni bir şeyler öğretmez sadece hatırlatır. Gurdjieff'in sözünü ettiği Fakir'in Yolu'nda da öğretmenler hiçbir şey öğretmez sadece örnek olurlar. Keşiş'in ve Yogi'nin Yolu'nda ise öğretmen olmadan kişi hiçbir şey yapamaz (Ouspensky, 2021: 85). İnsanın içerisinde bulunan gizli kalmış potansiyelini ortaya çıkarmak ve insanın gizli olasılıklarının geliştirilmesi için tek yöntem yollara yönelmektir (Nicoll, 2008a: 239).

Gurdjieff diğer üç yolun bazı eksikleri olduğunu düşünmektedir. Örneğin Fakir'in Yolu'nda duygular ve zihin eksiktir, Keşiş'in Yolu'nda beden ve zihin eksiktir, Yogi'nin Yolu'nda da beden ve duygular eksiktir. Bir yola sahip olan diğer yolların özelliklerinden yoksun kalmaktadır. Dördüncü Yol ise sözü edilen üç yolun özelliklerinin birleşimidir. Örneğin; fiziksel beden üzerinde yoğunlaşırken aynı anda bilinç ve duygular üzerinde çaba

²⁸ Ölümsüzlük: Ölümden sonra varoluş anlamında kullanılmaktadır (Ouspensky, 2021: 81).

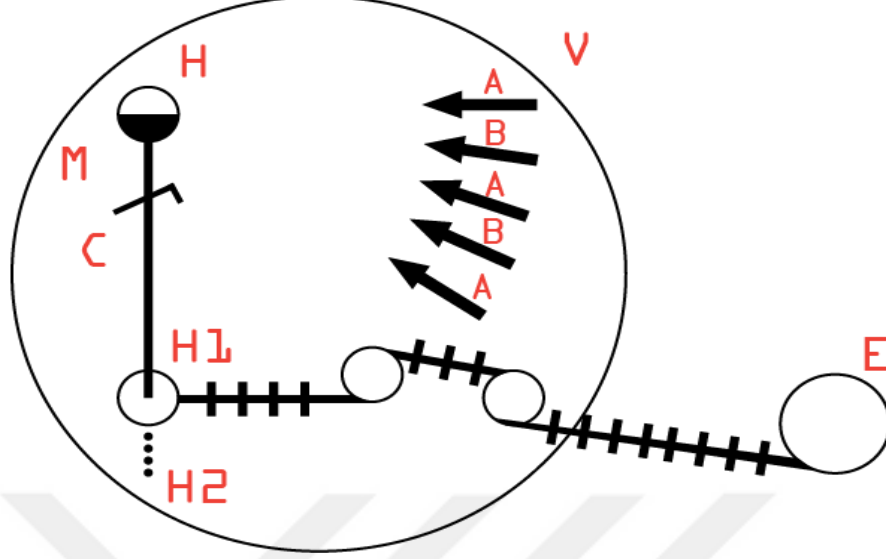
²⁹ Ölümsüzlük konusu ileride, 3.2.9. İnsan ve Ölüm başlığı altında açıklanmıştır.

göstermek, bilinç üzerinde yoğunlaşırken aynı zamanda fiziksel beden ve duygular üzerinde çaba göstermek ve duygular üzerinde yoğunlaşırken aynı zamanda bilinç ve fiziksel beden üzerinde çaba göstermek gerekmektedir (Ouspensky, 2021: 88). Kişinin kendi üzerine çalışması için ilk önce çalışma alanını sınırlaması şarttır. Yarını düşünmeden pratik çalışmayı bugünle ve bugünün olaylarıyla sınırlamak gereklidir (Nicoll, 2008a: 34). Dördüncü Yol içle dışı birbirine bağlar. Dışsal hizmetle içsel dönüşümü birleştirir, insanlara kendilerini değiştirme, dönüştürme ve mükemmelleştirme imkânı sunar (Bennett, 1997: 130). Bir insan Dördüncü Yol'da belirli seviyede bir iradeye ulaştığında bedensel, duygusal ve entelektüel işlevlerinin kontrolüne hâkim olmuştur (Ouspensky, 2021: 88).

Dördüncü Yol'daki bir insan, dengeli insan ya da dört numaralı insanın seviyesine erişmeyi ve Entelektüel Merkezi, Duygusal Merkezi ve İçgüdüsel-Hareketsel Merkezi kontrol etmeyi öğrenmeyi amaçlar (Nicoll, 2008c: 1036). Gurdjieff, insanda var olan olasılıkları ortaya çıkarmak için girmesi gereken yollardan Dördüncü Yol, sözü geçen üç yoldan da ileride olan bir yoldur. Dördüncü Yol, her zaman hayatın değişen koşullarıyla alakalı olmalıdır, hiçbir zaman sabit ve alışılmış değildir (Nicoll, 2008a: 34). Bu bağlamda, kendi varlığını tamamlanmış ve kapanmış bir kuram olarak ilan etmeyen bir yaklaşıma sahip olan Dördüncü Yol, Eleştirel Teori'nin bakış açısıyla benzerlik gösterir. Eleştirel Teori'nin perspektifine göre, bir teorinin kendini tamamlanmış olarak görmesi, kendi varoluşunu inkâr etmek anlamına gelir. Bu nedenle, Eleştirel Teori'nin temel görevi, toplumsal yanlış düzenin ilerlemesini engelleyen unsurları sürekli olarak eleştirerek değişimi hızlandırmaktır (Rutli, 2011: 80). İnsanın değişim potansiyelini gerçekleştirdiği süreçte, zihin akıl, eleştiri ve özgürlük kapasitesiyle önemli bir rol oynar. Bu güç, bireyin özgürleşme sürecini destekleyerek kendi bağımsızlığını sağlar (Gülenç, 2015: 240).

Gurdjieff'in sözünü ettiği Dördüncü Yol'u Ouspensky Şekil 13'teki gibi anlatmıştır:

Şekil 13
Gurdjieff'in Yol Kavramı

Kaynak: Ouspensky, 2021: 299.

Şekildeki harflerin anlamları şöyledir:

V...: Yaşam.

H...: Bir insan.

A...: İlk tür etkiler—yaşamda yaratılan etkiler.

B...: İkinci tür etkiler—yaşamın dışında yaratılan ancak yaşamın genel girdabına atılan etkiler.

H1...: Bir silsile ile ezoterik merkezle bağlı olan veya olmayıp iddiasında olan kişi.

E...: Genel yaşam kanunlarının dışında duran ezoterik merkez.

M...: İnsandaki manyetik merkez.

C...: Üçüncü tür etkiler.

H2...: Ezoterik merkezle doğrudan bir bağlantısı olmayan, kendini aldatan veya başkalarını aldatan kişi.

Dördüncü Yol'da insanın bilmesi gerektiği ilk ilke, insanın hiçbir şeye inanmaması gerektiğidir, insan her şeyi öğrenmelidir (Gurdjieff, 2020a: 152). Gurdjieff'in hiçbir şeye inanmama düşüncesi ile Descartes'ın doğru bilgiye ulaşmak için her şeyden şüphe etmek gerektiği düşüncesi benzerlik gösterir. Descartes, bilginin temelini sağlam bir temele

kavuşturmak ve duyuların gösterilen güveni yıkmak için şüphe metodunu kullanır. Şüphe metodu, şüphe edilmeyen mutlak anlamda kesin, değişmeyen bir doğru buluncaya kadar, en küçük bir şüphe unsuru bile taşıyan her yargıyı reddetmeyi içerir (Ağırman, 2018: 67). Descartes, ilk önce her şeyden şüphe duyduktan sonra, şüphe duyduğundan artık şüphe etmediğini, bunun bir çeşit düşünme anlamına geldiğini, dolayısıyla var olduğu sonucunu çıkarmıştır (Öktem, 2000: 29). Şüphelenmek düşünmedir, düşünmenin çeşitlerinden biridir; çünkü düşünürken ben düşünmenin varlığını açık seçik olarak yaşayıp tecrübe etmekteyimdir. Bu akıl yürütme Descartes'ı felsefe tarihine geçen ünlü önermesine ulaştırmıştır: “Cogito ergo sum- Düşünüyorum öyleyse varım.” (Gökberk, 1999: 233).

Dördüncü Yol insanlar tarafından bulunması gereken ve diğer yollardan farklı bir yoldur (Ouspensky, 2021: 87). Dördüncü Yol'un temel ögesi, insanlara nasıl değişileceğinin öğretimi, yani insanlar için kendilerini değiştirebilecekleri koşullar oluşturarak, gerekli olan usul ve esas bilgisini vermektir (Bennett, 1997: 125).

Dördüncü Yol'u anlattıktan sonra bu Dördüncü Yol'da ilerleme noktasında insana rehberlik edecek kişilerin kimler olduğunu da Gurdjieff şöyle açıklar: Varlık, insan, ben, inisiye³⁰ kavramlarının iyi anlaşılmasında ve söz sırlarla dolu dünyanın anlaşılmasında insana yol gösterecek kişiler üç kategoriye ayrılır:

- 1) Birinci Kategori: Azizler (Varlık denen şeyin yüksek derecesine sahip olanlar).
- 2) İkinci Kategori: Öğretmenler (Her türlü bilgiyi büyük oranda edinmiş olanlar).
- 3) Üçüncü Kategori: Bilgeler (Varlığının farkında olan ve gerçeklik konusunda kendini aydınlatanlar).

Gurdjieff, *Dördüncü Yol* adlı eserinde “Dördüncü Yol özel bir insan türü için mi?” sorusuna “evet” yanıtını vermiştir (Gurdjieff, 2020a: 153). Gurdjieff'in “Şuurlu İnsan” açıklaması ile Nietzsche'nin “Üst İnsan” açıklaması arasında dikkate değer benzerlikler vardır. Nietzsche'nin üst insanı da henüz yer yüzünde yaşamamıştır, Gurdjieff'in ezoterik çemberin içerisinde olan şuurlu insanı da henüz yer yüzünde var olmamıştır. Nietzsche'nin *Böyle Söyledi Zerdüşt* kitabında üst insanın özelliklerini şöyle ifade etmektedir: Özgürlüğüne düşkün, güçlü, hayır demeyi bilen, masum, toplumun yükünü taşımayan.

³⁰Inisiyasyon: Latince “bir yere girme, iştirak etme, kabul edilme, başlama” anlamındaki “initium” sözcüğüne karşılık gelmektedir. Osmanlı devletinde var olan tarikat geleneğinde bulunan “sülük” kelimesi de, “iplik, sıra, dizi, yol, meslek, tutulan yol” anlamlarındaki Arapça “silk” sözcüğünden gelmektedir. Kişinin ruhsal gelişimi için ona kılavuzluk eden, yol gösteren anlamlarına gelmektedir (Demirci, 2021: 101).

Nietzsche'ye göre üst-insan yeryüzünün amacıdır (Canatan, 2018: 58). Nietzsche, tinin üç dönüşümünü -tinin deveye, devenin aslana, aslanın çocuğa- Zerdüşt'ün ağzıyla anlatmıştır. Ağır yükü olan ve dayanıklı tin, deveye dönüşür, özgürlüğü ele geçirmek ve efendi olmak için ikinci dönüşüm devenin aslana dönüşmesiyle gerçekleşir, üçüncü dönüşümle yani aslanın çocuğa dönüşmesiyle de masumiyet, unutuş, hayata yeni bir başlangıç, oynanan bir oyun, dışarıdan bir etki olmadan kendi kendine dönen bir çark, bir ilk hareket, kutlu bir evet deyiş elde edilmiş olur (Nietzsche, 2020: 21). Üst-insana doğru evirilebilmek için insanca olan her şeyden arınmak gerekir. Gurdjieff, insanın kendini hatırlaması, kendini gözlemlemesi, kendini incelemesi ve kendi "Öz" benliğinin farkına varmasıyla yani Dördüncü Yol'a girmesiyle insanın şuurlu insan kategorisine ulaşacağını ifade etmiştir. Nietzsche'deki üst-insan, Gurdjieff'te şuurlu insanla örtüşmektedir. Gurdjieff'teki mekanik insan ise Nietzsche'deki sürü insana denk gelmektedir.

Gurdjieff'e göre Dördüncü Yol çalışmaları nereden başlar sorusuna cevap vermek tam olarak mümkün değildir. Çünkü yol, yaşamın içinde hiç olmayan bir şeyle başlar ve bu nedenle ne olduğunu söylemek mümkün değildir (Ouspensky, 2021: 296). İnsanın iradesi dışında gelişen ve insanı etkileyen bu duruma Kaza Kanunu denilmektedir. İnsan Kaza Kanununa müdahale edemediği için de hiç beklenmeyen bir zamanda Dördüncü Yol çalışmaları başlayabilir. İnsanın bu aşamada Kaza Kanunu'nu bilmesi gerekmektedir. Gurdjieff konu hakkında şu bilgiyi vermektedir:

Yolu arayan insanın yolu bilen biriyle buluştuğu ana ilk eşik ya da ilk adım denir. Bu ilk eşikten itibaren merdiven başlar. 'Yaşam' ve 'yol' arasında 'merdiven' bulunuyor. Sadece bu 'merdiven' boyunca ilerleyerek insan 'yola' girebilir. Buna ek olarak, insan rehberi olan bu kişinin yardımıyla bu merdivende yükselir. Merdiveni kendi başına çıkamaz. Yol sadece merdivenin bittiği yerde başlar, yani merdivenin son eşiginden sonra, normal yaşam seviyesinden çok daha yüksek bir seviyede (Ouspensky, 2021: 296).

Gurdjieff'e göre modern insan uykuda yaşar, uykuda doğar ve uykuda ölür (Ouspensky, 2021: 111). Uykuda olan bir insanda bilgi sahibi olamaz ve varlığını değiştiremez. İnsanın uyanması için çaba göstermesi gereklidir. Sıradan uyuyan insanlar arasındaki seviye farkını belirleyen temel unsur güvenilirliktir. Daha güvenilir insanlar ve daha az güvenilir insanlar söz konusudur (Gurdjieff, 2020a: 76). İnsanın uykudan nasıl uyanacağını Gurdjieff şöyle ifade eder:

Bir insan kendini hatırlamadığını ve kendini hatırlamanın bir dereceye kadar uyanmak anlamına geldiğini anladığında ve aynı zamanda deneyimle

kendini hatırlamanın ne kadar zor olduğunu gördüğünde, sadece uyanmak arzusuyla uyanamayacağını anlayacaktır ve bir insanın kendi kendine uyanamayacağı daha kesin bir şekilde söylenebilir (Ouspensky, 2021: 214).

Gurdjieff insanın hiçlikten kurtulması için uyanmak zorunda olduğunu belirtmektedir. Uyanmanın, insanın hiçliğin, yani tam ve mutlak mekanikliğini, tam ve mutlak çaresizliğini fark etmesi ve anlaması anlamına gelir (Ouspensky, 2021: 318). İnsanın neyi uyuttuğunu fark etmesi gerekir. Yaşamdaki olayların, içsel konuşmaların, diğer insanlar tarafından incitilmenin ve negatif düşüncelere sahip olmanın insanın uyumasında etkisinin olduğu söylenebilir (Nicoll, 2008b: 515).

2.2.7. İnsanın Uyanması ve “Kendini Bilmesi”

İnsanın hayatında karşılaştığı olumsuz duygular enerjisinin düşmesine neden olur. Gurdjieff’e göre insan sahip olduğu enerjiyi korumadıkça uyanamaz (Nicoll, 2008d: 1314). İnsanın uyanması için kendini hatırlaması gereklidir. Kendini hatırlayan insan, izlenimler besininin dönüştürülmesiyle enerjiler yaratmaktadır. İnsanın kendisini hatırlamaya çalışması gerektiğini düşünen Gurdjieff, insanın bunu yapabilmesi için mekanik düşünceyle ve hayal gücüyle mücadele etmesi gerektiğini savunur (Gurdjieff, 2021c: 65). Bu bağlamda o, Antik Yunan filozofu Sokrates’in “Kendini Bil!” düşüncesinden hareketle insana “Kendini Hatırla” demektedir. Ancak Gurdjieff’e göre insan kendini bilmemektedir. Şöyle ki: Bilgi, özellikle kendi varlığını tanımanın önemli olduğu bir unsurdur, çünkü birçok durumda insanın en belirgin özelliği, mekanik insanın kendini bilmemesidir (Gurdjieff, 2021c: 67).

Şekil 14’te Gurdjieff’in insanın kendini bilme basamakları verilmiştir. Bu basamaklardan ilki insanın kendini hatırlama basamağıdır.

Şekil 14
İnsanın Kendini Bilme Basamakları

İnsanın kendini hatırlaması bir uyanış yöntemidir (Gurdjieff, 2020a: 172). Her kendini hatırlama çabası insanın yöneldiği sahte kişiliği zayıflatır. Kendini hatırlama “İçsel Dur”³¹ uygulamasıdır (Nicoll, 2008a: 47). Zihinde “İçsel Dur” uygulamak, kişinin kendisini mekânda hareketsizleştirmesi ve hiçbir düşünceye aldırmamak ve onlar tarafından fark edilmemek gibidir (Nicoll, 2012c: 1508). İnsan böyle zamanlarda kendini hatırlar. İnsanın kendini hatırlaması için tüm merkezlerin çalışması gereklidir. Daha yüksek merkezlerle bağlantı kurabilmesi için insanın bilinçli olması gereklidir. Bu bilinçli olma hali insanın tüm bakış açısını değiştirecektir (Gurdjieff, 2020a: 356).

Bir insan kendini hatırlamadıkça insan sayılmaz. İnsan kendini hatırlamadığını fark edince, çok geçmeden kendini hatırlamayı hatırlamayacağını fark eder. Kişinin kendini unutmama ve yaşamda uykuya dalma alışkanlıkları oldukça güçlüdür (Nicoll, 2008b: 515). Kişinin kendini hatırlamasının ilk adımı bilinçli olmadığını fark etmesidir (Gurdjieff, 2020a: 90).

Gurdjieff'e göre insanın kendini hatırlamasındaki en büyük engel özdeşleşmedir.³² İnsan, yaşamla özdeşleşirse hiçbir şey yapamaz, yaşam tarafından sadece kullanılır (Nicoll, 2012b: 1314). Özdeşleşme, insanın anlamlı hiçbir şey yapamayacağı bir haldir (Ouspensky, 2021: 224). Her insan özdeşleşme ile mücadele etmek zorundadır (Nicoll, 2008a: 177). Bir insan özdeşleştiği veya özdeşleştiği sürece, yaşamı boyunca başına gelen her türlü olayın esiridir. İnsan, esirlikten kurtulup özgürleşmek için her şeyden önce özdeşleşmekten kurtulmaktır (Ouspensky, 2021: 224). Gurdjieff insanın özgürlüğü ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade eder:

Her şey kişinin özgürlüğünü feda etmesi için hazır, bir insan hayal ettiği biçimde bilinçli ve bilinçsiz olarak özgürlük için mücadele eder ve bu her şeyden çok gerçek özgürlüğe kavuşmasını engeller. Er ya da geç bir şeyleri başarabilen insan, er ya da geç onun özgürlük anlayışının yanılsama olduğunu ve bu yanılsamayı feda edebileceğini düşünür. Gönüllü olarak bir köle olur (Ouspensky, 2021: 519).

İnsan düşünceleriyle, hisleriyle ve dış hayatta yaşananlarla özdeşleşir. Bu özdeşleşme insanı farkında olmadan hapisanede tutar ve bu hapisaneden ancak bilincin gelişimi ile kurtulabilir (Nicoll, 2012a: 902). Özdeşleşme, insanın üstesinden gelmesi gereken en büyük düşmanıdır. Sürekli özdeşleştiği için insan, uykuda kalır ve bundan

³¹ İçsel Dur: Zihnin hareketsizleştirildiği alıştırma biçimidir (Nicoll, 2012c: 1507).

³² Özdeşleşme: ‘Coşku’, ‘azim’, ‘tutku’, ‘doğaçlama’, ‘ilham’ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (Ouspensky, 2021: 224)

dolayı hiçbir şeyin çıkarı bakımından doğru tarzda gerçekleşmeyeceği bir hayatı yaşamak zorunda kalır (Nicoll, 2012b: 1442). İnsan her şeyle özdeşleşme halindedir; söyledikleriyle, hissettikleriyle, istedikleriyle, istemedikleriyle, inandıklarıyla, inanmadıklarıyla. İnsan özdeşleşme durumunda, mekanik tepkileri üzerinde başka herhangi bir zamanda olduğundan daha az kontrole sahiptir. İnsan özdeşleşmekten kurtulursa faydasız düşüncelerden de kurtulur (Gurdjieff, 2023b: 39).

Gurdjieff'in özdeşleşme kavramı ile Eleştirel Teori'nin özdeşleşme kavramı arasında benzerlik vardır. Eleştirel Teori, her türlü özdeşlik düşüncesine karşı durur. Özneyi nesneye ya da nesneyi özneye indirgeyen ve bu şekilde ikisini birbirine karıştıran her düşünce, gerçeklikle bağıni yitirmiş bir düşünce olarak kabul edilir. Çünkü gerçeklik, özne ile nesnenin sürekli ve diyalektik bir gerilim içinde birbirlerini belirlemeleriyle ortaya çıkar. Bu bağlamda, özne ve nesne tamamen özdeş olmadıkları gibi nihai olarak birbirinden kopuk fenomenler de değildirler (Rutli, 2011: 79).

Gurdjieff'e göre kendini bilmesi için insanın önce kendini tanıması, kendini tanıması için de kendini incelemesi gereklidir. İnsanın kendini inceleyebilmesi için de kendini inceleme yollarını araştırmalıdır. Kendini incelemenin en önemli yolu, kendini gözlemlemektir (Ouspensky, 2021: 163). İnsanın kendini incelemesi, kişinin kendine yöneltilmiş bir farkına varış pratiği, kendinin belli durumlarıyla özdeşleşmeme uygulaması, belirli "Ben'lerin" insanı zayıf kıldığı ve insanın yapıp ettiği her şeyin altını kazdığının hatırlanması demektir, kısaca insanın kendini hatırlaması demektir (Nicoll, 2012a: 374).

İnsanın kendini inceleyebilmesi için kendini bölebilmesi şarttır. Kişinin kendini incelemesi, iki kişi olduğunu hissetmeye başladığı anda başlar. Hissettiği birinci kişi pasiftir ve yapabildiği tek şey yaşadıklarını kaydetmek ve gözlemlemektir. Hissettiği ikinci ben aktiftir, birinci kişinin ağzından konuşur ve gerçekte sadece icat edilmiş, gerçek dışı bir kişidir (Nicoll, 2012b: 577). İnsanın kendini incelemesiyle birlikte kendisi için gerçek dışı bir hayat oluşturan ve Öz'ün bütün gelişim imkânlarını elinden alıp insanı tamamen gereksiz olan birçok endişeye boğan ve zamanla insanı daha kaygılı ve mutsuz yapan durumları fark etmesidir. İnsanın kendini incelemesiyle fark ettiği önemli bir durumda, hiçbir gerçekliği olmayan koşullara ve sıkıntılara sürükleyen sahte kişiliğin eylemleridir (Nicoll, 2012a: 898).

İnsan, kendini gözlemleyebilmek için bir dayanak noktasına sahip olmalıdır. Kendisini gözlemleyebilmesi için insan, kendisinin dışına çıkmalıdır (Nicoll, 2008b: 556). Kişinin kendini gözlemlemesinin de iki yöntemi vardır; analiz ve kayıt. Analiz, belirli bir şeyin neye bağlı olduğunu ve neden gerçekleştiği sorularına verilen cevaplardır (Ouspensky, 2021: 164). Kayıt ise yaşanan olayları aklına kaydetmektir (Ouspensky, 2021: 165). Bir insan kendini gözlemlerken makinesinin düşünme, duygusal, hareket etme ve içgüdüsel işlevleri arasındaki ayrımı yapmak ve bu işlevlerin ne anlama geldiğini anlamak zorundadır (Ouspensky, 2021: 165). Gurdjieff, bu gözlemlemeyi şöyle örneklendirmektedir:

Günün belirli anlarında kendimizde ne düşündüğümüzü, nasıl hissettiğimizi, nasıl hareket ettiğimizi vb. görmeye çalışmalıyız. Bir zamanlar entelektüel işleve, başka bir zamanda duygusal, daha sonra içgüdüsel veya hareket etmeye konsantre olabilirsiniz. Örneğin, ne düşündüğünüzü, neden düşündüğünüzü ve bunun hakkında nasıl düşündüğünüzü bulmaya çalışın. Sıcaklık, soğuk ne gördüğünüz ne duyduğunuz gibi fiziksel hisleri gözlemlemeye çalışın. Daha sonra, her hareket yaptığınızda nasıl hareket ettiğinizi, nasıl oturduğunuzu, nasıl durduğunuzu, nasıl yürüdüğünüzü görebilirsiniz (Gurdjieff, 2020a: 92).

İnsan varlık seviyesine göre mekanik seviyede kaldığı sürece ne yaparsa, yapmamak anlamına gelmektedir. İnsan bir şeyler yaptığını düşünebilir ama bunları yapan mekanik varlığıdır. İnsanın ilk önce yapamayacağını fark etmesi gerekmektedir. Mekanik insanın hiçbir şey yapamayacağını, insan kendisini gözlemleyerek fark edebilir. Kendini yeterince uzun süre boyunca içtenlikle gözlemleyen insan, yapamayacağını fark etmeye başlar, kendini değiştiremediğini anlar (Nicoll, 2012a: 850).

İnsan kendini tanıdığı anda hep olduğunu iddia ettiği veya öyleymiş gibi davrandığı kişi olmadığını ve bunu devam ettirmeye çalışarak yanlış yönde ilerlediğini anlar (Nicoll, 2012c: 1608). Bir makine kendini bilemez ama insan kendini tanıyabilir. İzlenimler olarak hayatın olayları tarafından kontrol edilmek istemiyorsak gerçek “Ben” tarafından içeriden kontrol edilirse kendini tanıyabilir ve makine olma olasılığından da uzaklaşır (Nicoll, 2012a: 1117). İnsanın kendi üzerine düşünmesi ve kendini değiştirebilmesi için kendini tanımalıdır. Kendini tanımanın en basit yolu ise günün aksilikleri ve sıkıntıları üzerinde çalışmaya başlamaktır. İnsan varlığının değişimi günün gerçek olaylarına gösterilen tepkilerin değişmesiyle başlar. Günün aynı şekilde tekrarlayan olaylarına her gün aynı şekilde davranmak, değişimin önündeki en büyük engeldir (Nicoll, 2012a: 33). Gurdjieff’e göre insan alışkanlıklarını incelemeden asla kendini tanıyamaz (Ouspensky, 2021: 172).

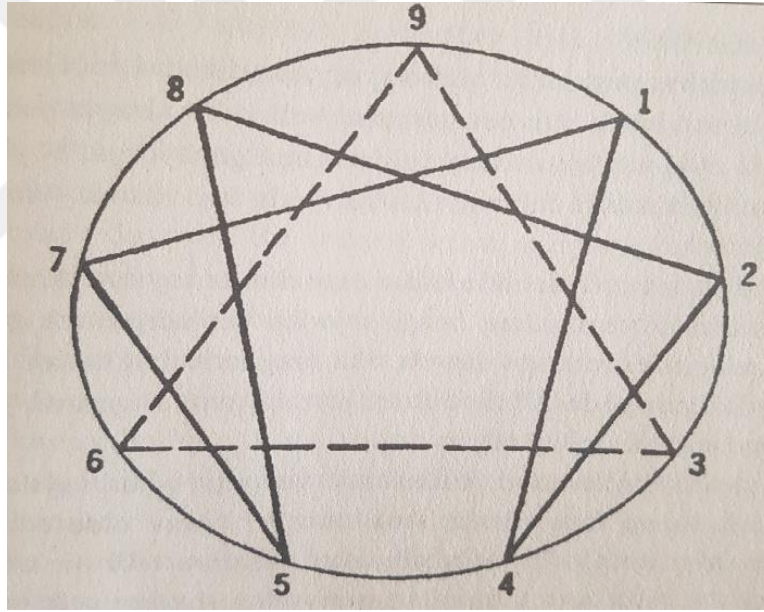
Alışkanlıkların gözlemlenmesi ve incelenmesi kolay bir iş değildir. İnsanın üstesinden gelemeyeceği fiziksel ve zihinsel alışkanlıkları çok güçlü olabilir ve bu alışkanlıklar nedeniyle yeni bir şey öğrenmek için insanda yer kalmayabilir (Gurdjieff, 2020a: 375). Hareketli-içgüdüsel merkezinin alışkanlıklarını incelemek isteyen insan şimdiye kadar yaptığı hareketlerin tam tersini yapmalıdır. Örneğin, hızlı yürüyorsa yavaş yürümeli, büyük adım atıyorsa küçük adım atmalı, ayakta durmaya alıştığında oturmalı, oturduğu zaman ayakta durmaya çalışmalı ve bu alışkanlıklarını incelemeli. Bunun sonucunda kişi kendisini gözlemlemesine ve hareketli-içgüdüsel alışkanlıklarını inceleme fırsatını bulacaktır (Ouspensky, 2021: 173). Bu çerçevede, Eleştirel Teori'nin temel hedefleri ile Gurdjieff'in hareketli-içgüdüsel merkezinin çalışma alışkanlığının farkına varan bireyi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Eleştirel Teori, bireylerin özgürleşmesini ve aydınlanmasını, gizli zorlamaların farkına varmalarını teşvik ederek, onları bu baskılardan kurtararak kendi doğru çıkarlarını belirlemelerine olanak tanımaya odaklanır. Aynı zamanda, Gurdjieff'in önerisi de bireyleri, en azından kısmen kendi kendilerine dayatılan baskılardan kurtarmayı ve bilinçli insan eyleminin kendi kendini engellemesinden özgürleştirmeyi amaçlar (Çoban ve Sema, 2008: 72).

Gurdjieff'e göre Dördüncü Yol öğretisinde en fazla uyku halinde olan kişi yalnızca kendini düşünen kişidir. Uykudan uyanmak sahte kişiliğe sahip olmamakla mümkündür (Nicoll, 2012b: 1243). Gurdjieff'in Platon'un düşünceleri ile benzerlik kurulacak konulardan biri de mağara benzetmesi örneğidir. Platon, idealar dünyası ile duyular dünyası ayrımını anlatabilmek için mağarada doğup mağarada yaşamına devam eden ve yüzü mağaraya dönük, elleri ve ayakları zincire bağlı insandan söz eder. Platon'un benzetmesine göre, görünen ve algılanan dünya mağaranın zindanı olarak anlatılmaktadır. Mağaranın duvarını aydınlatan ateş ise Güneşin yeryüzüne vuran ışığını temsil etmektedir. Üst dünyadaki güzellikleri gören de ruhun düşünceler dünyasına yükselişidir (Platon, 2000: 186). Mağaradaki insanın yanılgı içerisinde olduğunu, mağaranın önünden geçen canlıların gölgelerini gerçek zannettiği ve zincirlerinden kurtulup ışığa doğru yönelerek gerçek olan dünyaya yani idealar dünyasına ulaşması gerektiğini anlatmıştır (Özgün ve Uluçakar, 2020: 5). Gurdjieff'te insanın uykuda olduğunu, uykuda olan insanında gerçek dünyanın farkında olmadan yaşadığını anlatmıştır. Gurdjieff, insanın uyanması gerektiğini, uyanmak içinde çaba göstermesi gerektiğini vurgulamıştır. Uykuda olan insanın uyanması ve gerçek olan dünyayı algılaması için de Dördüncü Yol adını verdiği bir öğreti sunmuştur.

2.2.8. İnsanı Gelişimini Anlatan Enneagram Sembolü

Gurdjieff'in felsefesini anlatırken üzerinde durduğu önemli kavramlardan biri de Enneagram kavramıdır. Gurdjieff, Enneagram bilgisini eski Babil'de gizli bir mezhep olan Sarmoung Kardeşliği Okulu'ndan³³ öğrendiğini söylemektedir (Demir, 2020). Gurdjieff, Sarmoung Manastırına iki kere gitmiş ve uzun bir süre manastırda kalmıştır. Birinci gidişi Rus Prens Lubovedsky ile olmuş ve manastırda altı ay eğitim almıştır. İkinci gidişi arkadaşı Slovyev ile olmuş ve üç ay eğitim almıştır. Enneagram sembolü, kendi kendini idame ettiren evrim veya dönüşümün bir sembolüdür (Bennett, 1997: 97). Bu sembolün özü, üç bağımsız süreci tasvir etmektir. Enneagram üçlü bir semboldür; bir daire içinde çizili üçgen ve altıgendir (Bennett, 2021: 394).

Şekil 15
Enneagram Sembolü

Kaynak: Ouspensky, 2021: 415.

Enneagram sembolü insanın birliğini, birliğin içindeki çokluğunu ve hayatın içindeki süreçleri temsil eder (Akçakmak, 2021: 89). Enneagram sembolündeki dokuz, altı ve üç sayıları³⁴ sembolün orta kısmındaki üçgeni, 7 sayısı Yediler Kanunu'nu simgeler.

³³Sarmoung Kardeşliği Okulu: Babil'de MÖ 2500 yıllarında kurulmuş ve MS altıncı veya yedinci yüzyıla kadar Mezopotamya'da bir yerlerde var olduğu bilinen ünlü bir ezoterik okulun adıdır (Gurdjieff, 2021a: 101).

³⁴ 15. yüzyılda yaşamış matematikçiler ondalık sayı sistemini yaratmıştır. 15. yüzyılda, 1'in 3'e bölündüğünde ya da 1'in 7'ye bölündüğünde tekrar aynı sayının oluştuğunu tecrübe etmişlerdir. Buna matematik biliminde tekrar eden onluk denir. $1/3 = 0,33333$, $1/3 + 1/3 = 2/3 = 0,66666$, $1/3 + 1/3 + 1/3 = 3/3 = 0,99999$. Burada 1'in sembolü olarak 9 sayısının sonsuz tekrarı elde edilir. Eğer 1'i 7'ye bölersek daha

Yaşamdan elde edilen tüm bilgiler Enneagram sembolüne dâhil edilebilir ve Enneagram sembolünün yardımıyla yorumlanabilir. Bu bağlamda İnsan, Enneagramın içine koyduklarını bilebilir ve anlayabilir. Her şey Enneagrama dâhil edilebilir ve onun aracılığıyla okunabilir (Ouspensky, 2021: 422). Gurdjieff Enneagram sembolünü şöyle anlatmaktadır:

Enneagram sürekli harekettir, en uzak antik dönemden beri erkeklerin aradığı ve bulamadıkları sürekli harekettir. Ve neden bu sürekli hareketi bulamadıkları açıktır. Çünkü içlerinde arayacaklarına kendi dışında aradılar; sürekli hareketi bir makine olarak inşa etmeye çalıştılar, oysa gerçek sürekli hareket başka bir sürekli hareketin bir parçasıdır ve bunun dışında yaratılamaz (Ouspensky, 2021: 423).

Enneagram sembolünde köşelerde yer alan iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz sayıları insanın iç gelişimi ile ilgili değişmez bir anlamı ifade eder. İnsanın kendini mükemmelleştirmesi ve kendi varlığının tekâmül yolundaki değişik aşamalarını ifade ederler (Ouspensky, 2021: 404).

İnsan ikilik ve üçlüğün büyük kanunlarının belirtisini, evrende ve kendi içinde eş zamanlı olarak yaşar (Ouspensky, 2021: 404). Gurdjieff, ikiliği şöyle ifade eder: İnsanın duyguları, düşünceleri, duyuları ve izlenimleri karşıt çiftlerden oluşur; olumlu ve olumsuz, yararlı ve zararlı, iyi ve kötü gibi (Ouspensky, 2021: 404). Bu ikilik sabit değil sürekli bir değişkenlik içerisindedir. Gurdjieff'in ikilik ve bu ikiliğin değişim anlayışı İlk Çağ filozoflarından Herakleitos'un diyalektik düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Herakleitos, "Evrendeki her şey değişir; değişmeyen tek şey değişimin kendisidir." Düşüncesi, Gurdjieff'in semboller anlatımının ikilik düşüncesi ile benzerlik göstermektedir. Şöyle ki; bugünün galibi yarın yenilir ve mağlup olur, bugün başkanlık eden yarın ikincil bir konuma gelebilir (Ouspensky, 2021: 406). İkiliğin insanın kendisinde anlaşılması, mekanikliğin insan tarafından fark edilmesi ve mekanik olan ile bilinçli olan arasındaki farkın fark edilmesiyle başlar (Ouspensky, 2021: 406).

İkiliğin üçlüğe dönüşmesi insanın ikilem kanunlarına göre ilerleyen mekanik süreçlere karşı bilinçli güdülerden gelen kesin bir karar belirlemesiyle olur (Ouspensky, 2021: 406). Üçlünün dörtlüğe dönüşümü ise belirlenen kararın güçlendirilmesi ve daha önce rastgele nötralize edici eylemlerin, rastgele sonuçlar verdiği tüm yaşanan olaylara

karmaşık bir örüntü elde ederiz. $1/7 = 0,142857142857$, $2/7 = 0,285714$, $3/7 = 0,428571$, $4/7 = 0,571428$, $5/7 = 0,71428$, $6/7 = 0,857142$ ve son olarak $7/7 = 0,9$ ile tekrar eden örüntü kaybolur ve 9'a tekrar dönülür. Enneagram sembolünde var olan üç çizginin altısı $1/7 = 0,1428572$ sayısından oluşmuştur. Üçgen oluşturan diğer çizgiler ise (3, 6, 9) 1'in 3'e bölünmesinden türemiştir (Akçakmak, 2021: 88).

sürekli ve kusursuz bir biçimde getirilmesi ile mümkündür (Ouspensky, 2021: 406). Dörtlüğün beşliğe dönüşmesi için insan makinesinin beş merkezinin (düşünme, duygu, hareket, içgüdüsel ve cinsiyet merkezi) birbiriyle uyumlu bir şekilde çalışması gereklidir. İnsanın sahip olduğu beş merkez uyumlu bir şekilde çalışırsa ve uyumlu bir dengede olursa fiziksel olarak mükemmel insanın bitmiş hali olur (Ouspensky, 2021: 406). Beşlinin altılıya dönüşmesi demek Süleyman Mührünün³⁵ (Şekil 16) insanda somutlaşması demektir. Semboller insanlara çalışmalarında ve kendilerini tanımada ivme kazandırır. Yedi, evrenin ve insanın temelinde olan oktavlar kanununu simgeler. Oktav, yedi ses tonuna sahiptir ve sekizinci birincinin tekrarıdır. Daire dokuz eşit parçaya bölünmüştür ve kapalı bir gelişim sürecini simgeler (Ouspensky, 2021: 412).

Şekil 16
Süleyman Mührü

Kaynak: Zeyrek, 2014: 4.

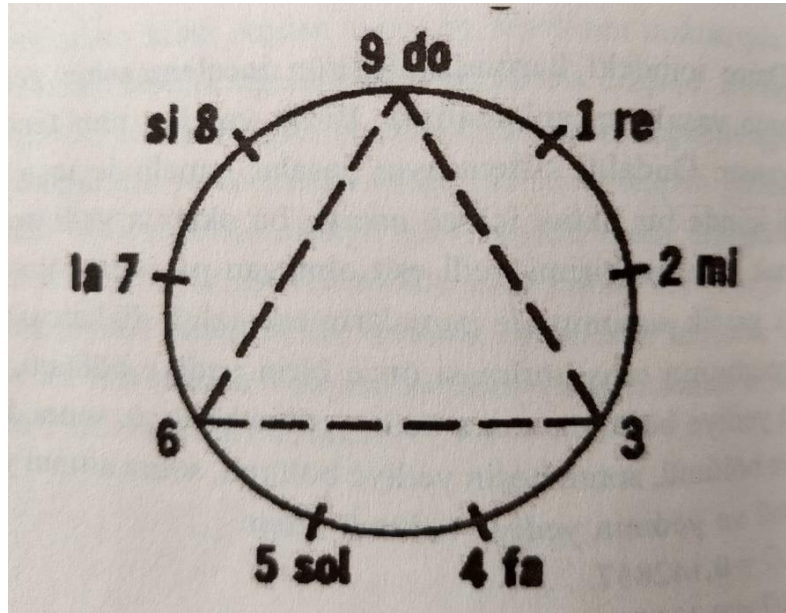
Şekil 17'deki Enneagram sembolünün yorumlanmasında sonsuz olasılık söz konusudur. Çevre üzerindeki noktaları üç, altı, dokuz sayılarını veren 1'den 9'a numaralandırmak ve altıgeni ise herhangi bir tamsayı yediye bölündüğünde kalanı veren iyi bilinen yinelenen bir dizi olan 1-4-2-8-5-7 şeklinde numaralandırmaktır (Bennett, 2021: 395). Daire dokuz eşit parçaya bölünmüştür. Altı nokta, çevrenin bölümlerinin en üst noktasından geçen bir çapa göre simetrik olan bir figür ile birleştirilir. Enneagram sembolü, Üçler Kanu'nu ile birleşmesinde Yediler Kanunu'nu ifade eder (Ouspensky, 2021: 413). Gurdjieff, her tamamlanmış bütün, var olan her kozmos, yaşayan her organizma, her bitki bir Enneagramdır diye düşünmektedir.

³⁵ Süleyman Mührü: Yahudiler tarafından bir amblem olarak kullanılan bu sembol, altı köşeli, iç içe geçmiş iki üçgenden meydana gelmiş evrensel bir semboldür. Kimi zaman "Davut Kalkanı" olarak da adlandırılmıştır (Ünal, 2022: 3).

Enneagram sembolü devamlı hareketin, yani sonsuz hareket makinesinin şematik diyagramıdır, aynı zamanda simyacıların filozof taşıdır (Ouspensky, 2021: 423). Enneagram evrensel bir semboldür ve evrenin kanunlarıyla insanın kanunlarının aynı olduğunu anlatmaktadır. Enneagram sembolünde çizimler simetrik ve üçün katı olan üç, altı, dokuz sayıları dâhil edilmemiştir ve çizgiler birbiri ile kesişmiştir (Nicoll, 2008b: 384). Enneagram sembolü içerisindeki kesişen hareketler Bir'i yediye bölerek elde edilen sayılar olan bir, dört, iki, sekiz, beş, yedi düzenidir. Diğer sayılar olan üç, altı ve dokuz Bir'in yediye bölünmesinden elde edilmemiştir (Nicoll, 2008b: 387).

Şekil 17'de görüldüğü gibi dairede 1'den 9'a kadar olan sayıların yerleştirilmesi ile oluşan üçgenlerde üç, altı ve dokuz sayılarının olduğu üçgen Enneagram sembolünün serbest üçlüsüdür (Ouspensky, 2021: 416). Notaların hangi sayıya karşılık geldiği Enneagram sembolünde verilmiştir. Bir sayısı Re, iki sayısı Mi, dört sayısı Fa, beş sayısı Sol, yedi sayısı La, dokuz sayısı Do notasına karşılık gelmektedir. Dairedeki sayılara dâhil olmayan serbest üçgende dokuz-üç-altı üçgeni Yediler Kanunu'nu ve Üçler Kanunu'nu birbirine bağlar.

Şekil 17
Enneagram Sembolündeki Serbest Üçgen

Kaynak: Ouspensky, 2021: 405.

Gurdjieff, Enneagram sembolünde üç, altı ve dokuz noktalarının her birinde şok³⁶ verildiğini belirtmektedir. Üç noktasında verilen ilk şok nefes (hava) almadır, altı noktasında alınan ikinci şok kendini hatırlamadır, dokuz noktasında alınan üçüncü şok bilinçli ve kendinin farkında olduğu şoktur (Nicoll, 2008b: 414). Enneagram sembolünün matematikte yer alan kanunlara dayalı bir kökeni söz konusudur. Simgelerle hayatı açıklayan görüşe göre evrenin temelinde Üçler ve Yediler Kanunu yatmaktadır. Gurdjieff öğretisinin temeli de üç ve yedi sayısına dayanmaktadır (Keskin, 2019: 5). Klasik Yunan metinlerinde vurgulanan göksel armoni ve gezegenlerin müziksel alanları, sayı ve ses ilişkisi, Gurdjieff felsefesinde sayı sembolizmine dayanan evrensel yasalar çerçevesinde Enneagram, Üçler ve Yediler Kanunu olarak anlatılmıştır. Pythagoras’tan bu yana, müzik yasaları ve dünyanın harmonisi konuları ezoterik geleneğin önemli bir parçasını oluşturmuştur (Akçakmak, 2021: 45).

2.2.9. İnsan ve Ölüm

Hiçliğin ve çaresizliğin farkında olma bilinci eninde sonunda bir insana ölme cesaretini verir (Ouspensky, 2021: 319). Gurdjieff ölme düşüncesini şu cümle ile özetlemiştir: “Bir insan doğabilir, ama doğabilmek için önce ölmeli ve ölmek için önce uyanmalıdır” (Ouspensky, 2021: 317). İnsan uyandığında ölebilir, öldüğünde doğabilir. Uyanmak, ölmek, doğmak peş peşe olan üç aşamadır. Bir insan, uyanmadan ölürse, doğmuş olmaz. Öz bilincinin farkında olan şuurlu insan yeniden doğmak istiyorsa, önce ölmeli ve daha sonra tekrar doğmalıdır. Uyuduğunu fark edene kadar insan uyanamaz. Uykuda ölmek faydasızdır; o zaman insan doğamaz. Önce uyanmak gerekir (Gurdjieff, 2021e: 186). Bir insan, ölmeden doğarsa, bundan sonraki dönemlerde “ölümsüz bir varlık” haline gelebilir. Bu yüzden, “ölmemiş” olması gerçeği, bir insanı “doğmaktan” alıkoyar; “uyanmamış” olması gerçeği onu “ölmekten” alıkoyar ve “ölmeden” doğmuş olması onu “olmaktan” alıkoyar (Nicoll, 2008a: 355).

Dördüncü Yol öğretisinde ölmek: Sadece zihinsel olarak veya bilincinde değil, ama aslında gerçekten ölmek ve sonsuza dek içsel büyümesi açısından gereksiz olan veya onu engelleyen yönlerini fiilen ve sonsuza dek terk etmek anlamına gelir (Ouspensky, 2021: 319). İnsan doğru şekilde ölürse, yeni bir insan, başka bir insan olarak yeniden doğar.

³⁶ Şok: Dördüncü Yol öğretisinde insanın kendini hatırlaması için gelen izlenimleri dönüştürmek için Karbon 12’yi devreye sokma anlamına gelmektedir. Birinci şuurlu şok, izlenimlerin dönüştürülmesi; ikinci şuurlu şok negatif duyguların dönüştürülmesidir. Yedi Kanunu bazen Şok Kanunu olarak da adlandırılır (Nicoll, 2012b: 1389).

Yeniden doğma durumunu da mekanik insan değil sadece şuurlu insan yapabilir (Nicoll, 2008b: 402). Şuurlu insan kendisi için çaba gösteren insandır. İnsanda eğer çabalamak eksikse, çalışma yoktur; çalışma eksikse uyanmak yoktur, uyanmak eksikse, ölüm vardır. Ölümün hâkim olduğu bir durumda da birkaç canlı dışında ölümlerle dolu olan sokaklarda yürüyen dünyanın ölü kalabalığının bir parçası haline gelir insan. Canlı olan insanlar, bilinçleri uyanmış ve kendi başlarına içsel olarak düşünmeye başlamış insanlardır (Nicoll, 2008e: 1635).

Gurdjieff uyanmak isteyen insanın bunu tek başına yapamayacağını belirtmektedir. Bir öğretmene, yol göstericiye ve bir okula ihtiyaç vardır. Fakat uyanmak isteyen insanın da yapması gereken iki unsur söz konusudur; kendine yalan söylememe ve korkulara karşı mücadele edebilme (Ouspensky, 2021: 335).

Gurdjieff'e göre uyanmak isteyen insan sırasıyla şunları çalışmalıdır:

- a) Öz-bilince sahip olmadığımızı, eylem ve düşünce alanlarında kendimizin farkında olmayacağımızı anlamalıyız.
- b) Kendimizi bilmediğimizi, makinemizin nasıl çalıştığını bilmediğimizi anlamalıyız.
- c) Öz-çalışma yöntemlerini incelememiz gerektiğinin farkına varmalıyız (Gurdjieff, 2020a: 163).

Gurdjieff'in öğretileri, bireylerin sadece dış dünya ile değil, aynı zamanda kendi iç dünyalarıyla da derinlemesine etkileşime girmelerini teşvik eder. Bu, bilinçli bir yaşam sürmeye ve potansiyellerini tam anlamıyla keşfetmeye yönelik bir çağrı olarak görülebilir. Ancak, bu öğretiler karmaşık ve soyut olabilir ve herkes için aynı şekilde etkili olmayabilir. Kimileri için derin bir anlam taşıırken, diğerleri için anlaşılması zor olabilir. Sonuç olarak, Gurdjieff'in öğretileri, kişisel içsel keşif ve dönüşüm arayışında olanlar için ilgi çekici bir kaynak olabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada Gurdjieff'in insan görüşü felsefi antropoloji çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çaba, Gurdjieff'in felsefi antropoloji içindeki özgün konumu, insanı açıklayan diğer filozoflara benzeyen ve farklı yönleri belirtilerek yapılmıştır. Gurdjieff; Herakleitos, Sokrates, Platon, Augustinus, İbn Sina, Descartes, La Mettrie, Rousseau, Nietzsche, Sartre, Heidegger, Camus, Ali Şeriatî gibi filozofların görüşleriyle karşılaştırılmış ve Gurdjieff'in özgün düşünceleri ele alınmıştır. Gurdjieff'in insan anlayışını açıklamadan önce insan kavramının felsefe tarihi içerisinde filozoflar tarafından nasıl ele alındığı anlatılmıştır. Felsefi antropolojinin çok kısa bir tarihi olmasına rağmen ele aldığı konu çok eskiden beri filozofların üzerinde kafa yorduğu bir konudur. Her dönemde insan kendine yönelmiş ve kendini anlamaya çalışmıştır. “İnsan nedir?”, “İnsanın özü nedir?”, “İnsanı, insan yapan temel nitelikler nelerdir?” gibi sorulara cevap bulmaya çalışan filozoflar özgün fikirler ortaya koyup kendi kavramsal çerçevelerini oluşturmuşlardır.

Gurdjieff, “Ben Kimim?” sorusuyla klasik anlamdaki filozoflar gibi ilgilenmemiştir. Gurdjieff'in açtığı enstitüler insanın öz benine ulaşma çabasında insana yardımcı olan birer kılavuz olarak sunulmuştur. Bu açıdan Gurdjieff'in teorisi ile yaşamı arasında paralellik vardır. Enstitülerini açma konusunda oldukça büyük sıkıntılar yaşamış olan Gurdjieff, yaşadığı birçok olumsuzluğa rağmen bu isteğini gerçekleştirebilmiştir. Gurdjieff çocukluk döneminde yarım bıraktığı okul serüvenini hayatı boyunca okullar açarak gidermeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Kitaplarını yazma ve yayınlama konusunda oldukça çekimser duran Gurdjieff, eserlerinin tümünü yok ettikten sonra tekrar yazma kararı almış fakat yazdıklarını yayınlamamıştır. Onun birçok eseri ölümünden sonra yayınlanmıştır.

Gurdjieff, insan konusunda özgün kavramsal çerçevesini oluşturan yirminci yüzyıl filozoflarından biridir. Filozoflar, düşünsel sistemlerini oluştururken yaşadıkları çağın koşullarından etkilenirler. Yirminci yüzyılın ilk yarısında sosyal yapıda meydana gelen değişimler ve dönüşümlerle birlikte, teknolojiye hızlı ilerlemeler meydana gelmiş, kapitalist yönetim anlayışları sonucunda toplumsal sınıflar arasındaki farklar keskinleşmiş, kısa bir süre önce yaşanan iki dünya savaşı ile insanlar bunalıma sürüklenmiş ve bir korku iklimi ortaya çıkmıştır (Bender, 2009: 24). Gurdjieff'te yaşadığı çağın ağır koşullarını derinlemesine hissetmiş, birinci ve ikinci dünya savaşından, ekonomik krizden, açlıktan,

yokluktan ve bunalımdan etkilenen yaşamını felsefesine aktarmıştır. Bu çerçevede Gurdjieff'e göre insan, uykuda olan, kendi varlığının bilincinde olmayan bir makine gibidir. İnsanın uykusundan uyanması ve şuurlu bilinciyle öz ve kişiliğini yeniden inşa etmesi gerekmektedir. Fakat, insan bunu tek başına yapamaz, insana yol gösterecek bir öğretmen ve bir okul gereklidir. Gurdjieff'in bu düşüncesinin varoluşçu filozofların düşünceleriyle bazı noktalarda örtüşmektedir. F. Nietzsche'nin "Üst İnsan" görüşüyle, J. P. Sartre'ının "Varoluş özden önce gelir" düşüncesiyle, A. Camus'un "Başkaldıran İnsan" kavramıyla Gurdjieff'in "Şuurlu İnsan" kavramı düşünsel önermeler bakımından birbirine benzemektedir. İnsanın özünün ne olduğunu anlatmaya çalışan bu filozoflar, insanın ne olduğu ve ne olmadığı özgün bir şekilde ortaya koymuşlardır. Gurdjieff, "Makine İnsanın", "Şuurlu İnsana" dönüşümünü anlatırken insanın sahip olduğu merkezlerden, insan bilincinin seviyelerinden, insanın içerisinde bulunduğu çemberin seviyelerinden ve Dördüncü Yol kavramından hareketle insanın kendi özünü yeniden şekillendirebileceğini iddia etmiştir.

Dördüncü Yol öğretisi kişilerin uzunca bir süre ve çok yoğun bir çaba göstererek öğreneceği ve yaşamına uyarlayabileceği bir öğretilerdir. Dördüncü Yol öğretisinin kişiler tarafından öğrenilebilmesi için öğretmen, yol göstericiler ve bir okul gereklidir. Gurdjieff, öğretisini yayabilmek için birçok ülkede enstitüler kurmuş, kitaplar yazmış ve dersler vermiştir. Gurdjieff'in öğrencileri olan Ouspensky, Nicoll ve Bennett Dördüncü Yol öğretisini enstitülerinde devam ettirmişler ve öğretiyi yaygınlaştırmak için kitaplar yazmışlardır. Dördüncü Yol öğretisini öğrenen kişinin içerisinde ne yaşadığını tam olarak dışarıdakiler bilemez. Bu durum, öğretinin son aşamada öznel niteliklere bağlı kaldığını göstermektedir. Kişinin uzunca bir süre yaptığı çalışmalarından sonra eriştiği tecrübenin ne olduğunu insanlar bilemez. Bu deneyimlerin temel kısmı içsel içeriğinde ve onlarla gelen yeni bilgilerdedir. Ouspensky, 1916 yılında yaşadığı tecrübeyi şöyle ifade etmektedir: "Aradıklarımı buldum ama bulduklarımı tarif edemiyorum, onlar hakkında hiçbir şey söyleyemem." (Ouspensky, 2021: 378).

Gurdjieff, seyahatlerle geçen yirmi yılın sonunda öğrendiği Fakir'in Yolu, Keşiş'in Yolu, Yogi'nin Yolu'na başka bir yol daha ekleyip bu yola da Dördüncü Yol adını vermiştir. Dördüncü Yol öğretisi ile insan, bedenini terbiye, duygularını kontrol edebilir ve düşüncelerini de arındırabilir. Gurdjieff, beden terbiyesinde Fakir'in Yolu'ndan, duyguların terbiyesinde Keşiş'in Yolu'ndan, düşüncelerin terbiyesinde de Yogi'nin

Yolu'ndan etkilenmiştir. Bu öğretilerin insan anlayışlarını öğrenebilmek için onların okullarına giden Gurdjieff, aylarca o okullarda, dergâhlarda kalmış birebir pratik yapmış ve kendi öğretisi için zemin oluşturmuştur. Doğu ülkelerine yaptığı seyahatlerden elde ettiği bilgiler ile hakikatin ne olduğunu bulma çabasının zorluğunu tecrübe etmiştir. Gurdjieff'in en temel meselesi hakikatin ne olduğunu bulma çabasıdır. Bu çaba insan açısından kolay yerine getirilebilecek bir türden çaba değildir.

Gurdjieff'in hakikati arayışı çabası onun yaşamı boyunca seyahat etme durumunda olmasına neden olmuştur. Gurdjieff açısından yirminci yüzyıl insanı makineleşmiş bir insandır ve eskiden insanların bildiği fakat şimdilerde bu bilgilerin unutulduğu hakikatin bilgisini tekrar elde ederek makineleşmeden kurtulabilir düşüncesi onu yıllarca sürececek bir arayış içerisine itmiştir. Yaptığı seyahatler, katıldığı toplantılar ve karşılaştığı insanlar Gurdjieff'i derinden etkilemiştir. Hakikati bulma çabası onu okumaya, araştırmaya ve kurguladığı insanı gerçek yaşamda bulmaya itmiştir.

Asıl derdi “Uykuda” olan insanın “Şuurlu” insana dönüşmesini sağlamak olan Gurdjieff, ele aldığı konular, bu konuları işleyiş biçimi, teori ile pratiğin öğretilerinde birleşmesi, özgün insan anlayışı ve geleneksel insan anlayışına getirdiği eleştiriler bakımından idealist duruşu olan ezoterik varoluşçu olarak nitelendirilebilir. Gurdjieff'in insan anlayışı şu cümlesi ile özetlenebilir: “İnsan uykuda olduğunu fark etmeden asla uyanamaz (Gurdjieff, 2021c: 26).

Gurdjieff'in modern insanı makine olarak görmesinin nedenini; yaşadığı çağdaki sanayi alanındaki gelişmeler, ham madde ve pazar ihtiyacı ile ortaya çıkan sömürgecilik yarışı, ülkeler arasında yapılan savaşlar, sürgünler ve insan ölümleri olarak düşünebilir. İnsan, sanayileşmeyle birlikte doğaya, topluma ve kendine yabancılaşmıştır. Kendini unutan insanın tekrar kendini hatırlaması, hakikatin ne olduğunu bilmesi ve özüne dönmesi için ona yol gösteren bir kılavuz ve yol gösterici ihtiyacını Dördüncü Yol öğretilerinde bulmuştur.

Gurdjieff felsefesinde var olanlar yedi kategoriye ayrılmış yedi varlık alanından oluşmaktadır: Mutlak, Tüm Âlemler, Tüm Güneşler, Güneş, Tüm Gezegenler, Dünya ve Ay. Bu varlık alanlarının yapısı bir ve aynıdır. İnsanın yapısıyla evrenin yapısı da bir ve aynıdır. İnsan, minyatür evrendir. Gurdjieff, varlık alanını yedi kategoriye ayırdığı gibi insanın da yedi kategoriye ayırmıştır. İnsan, bir, iki, üç, dört, beş, altı ve yedi numaralı insan olarak yedi kategoriye ayrılmıştır.

Gurdjieff, evrenin ve insanın Üçler Kanunu ve Yediler Kanunu'nun yönettiğini savunmaktadır. Üçler Kanunu ve Yediler Kanunu tüm yaratımın temelindedir. İnsan hayatındaki olaylar üç kanuna göre gerçekleşir: Kaza kanunu, Kader Kanunu ve İrade Kanunu.

Bennett'e göre insanlar değişmedikçe dünya değişmeyecektir, insanlar değişme gereği hissetmedikçe değişmeyeceklerdir (Bennett, 1997: 134). Gurdjieff'in insan hakkındaki düşüncelerini günümüzdeki insanlar açısından ele alındığında; değişme, değişimi isteme, özünü bilme, kendini bilme gibi kavramların önemi giderek artmaktadır. Günümüz insanının elindeki teknolojik olanaklar daha fazla, iletişim imkânları daha fazla olmasına rağmen kalabalıkların içerisinde yapayalnızdır. Topluma yabancılaşmış, kendine yabancılaşmış bir durumda olan insanın “Öz'üne” dönmesi ve “Öz'ünü” geliştirmesi çok daha büyük bir çaba gerektirmektedir. Gurdjieff'in insanlığa ne kadar önemli bir çıkış yolu gösterdiği bir kere daha anlam kazanmıştır. İnsanların kendini bilmesi, kendini hatırlaması, kendini incelemesi, kendini gözlemlemesi insan olmasının bir gereğidir. İnsanlar kendilerindeki bu değişimi gerçekleştirirlerse dünya da değişecektir.

Ouspensky, *Mucizevinin Arayışı* eserinde ezoterik bilgileri kullanarak, insanların belirli kategorilere ayrıldığını ve insanın mekanik yapısını kabullenerek öz niteliklerini keşfetmesi gerektiğini savunmaktadır. Ouspensky, insanın parçalanmış ve gizlenmiş kişilik koleksiyonu ile maskelenmiş olduğunu ifade eder. Ancak, bu parçalanmış benlik içinde, insanın hayal edebileceğinden daha fazlasının bulunduğunu vurgular. İnsanın sınırlarını aşabileceğini, öz niteliklerini fark edip geliştirebileceğini belirtir. Bu gelişim sürecinin disiplin gerektirdiğini ve bu disiplinin kadim geleneklerde bulunduğunu, ancak modern batı kültüründe yeterince değer görmediğini ileri sürer.

Gurdjieff'in varlık, insan, sanat, eğitim, siyaset, ahlak ve din ile ilgili felsefi görüşleri içerisinde bu çalışmada varlık ve insan hakkındaki görüşleri ele alınıp açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak Nermi Uygur'un dediği gibi filozof her soruyu yanıtlamaz; yanıtlayamaz, yanıtlamakla yükümlü değildir (Uygur, 2019: 168). Felsefe ne türlü olursa olsun her şeyi kendine konu yapabildiğine ve var olana bir anlam kazandırma uğraşı olduğuna göre anlamın temelini hangi boyut olduğu tartışma konusudur ve her filozof ve her felsefecinin bu konudaki düşünceleri ve tavırları farklıdır (Çotuksöken, 2017: 67). Canlı algılamaların ve hislerin, şu andan geleceğe doğru yönelmesiyle birlikte

bilince ait zamanın, gerçek zamanın aksine, şu andan geçmişe doğru yöneliyor; geçmiş şü ana getirebiliyor ve gerçek zamanın içine konumlandırabiliyor (Nutku, 1998; 45).

Gurdjieff, eserlerinin bir kısmını çeşitli kafelerde, restoranlarda, lokantalarda, dans salonlarında veya kalabalık olan halka açık yerlerde yazmıştır. Bu insan kalabalığı içerisindeki yazma etkinliğini 1924 yılında Paris’te trafik kazası geçirinceye kadar devam ettirmiş daha sonrasında ise yazma faaliyetlerini fiziksel rahatsızlıklarından ötürü evdeki çalışma odasında sürdürmüştür. Gurdjieff’in yazılarını kaleme aldığı kafelerden biri, Paris’teki ‘Cafe de la Paix’ kafe iken, diğer bir kafe ise New York’taki kafe “Childs Cafe” dir. Gurdjieff kaleme aldığı kitapları yayınlamayı düşünmemiştir hatta büyük bir özveriyle yazdığı binlerce sayfayı Paris’teki evinde aldığı bir kararla yok etmiştir. *Hayat Yalnızca ‘Ben’ Olduğumda Gerçektir* adlı son eserinde bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Böyle bir özetleme-sonuçlandırma kitabının yazılması için çok fazla emek ve tatsız deneyimler ve para vb. koymak zorunda kalmama rağmen, neredeyse bitirdiğim gün, yıllarca süren bu sıkıcı çalışmamı bütünüyle yok etmek zorunda kaldım. Yalnızca bu kitabın kendisini değil, özünün ruhunun olumlanması için hazırlanan her şeyi de yok etmek zorunda kaldım (Gurdjieff, 2021b: 51).

Gurdjieff, tüm yazdıklarını yok ettikten sonra yeniden hayatı anlamlandırma çabası, elde ettiği bilgileri insanın gelişiminde kullanma isteği, bedenini ve ruhunu yenileme nedenlerinden dolayı kitap yazmaya tekrar karar vermiştir. Tekrar yazmaya karar vermesinin ardından ilk kitabı *Beelzebub’dan Torununa Masallar’* da insanların binlerce yıl boyunca edindikleri köklü inançların insanların bilinç ve hislerinde yok edilmesini sağlamayı amaçlamıştır. İkinci kitabı *Olağanüstü İnsanlarla Görüşmeler*’de gerçekliği algılamamanın başka yolları olduğunu insanlara kanıtlamayı amaçlarken, üçüncü kitabı *Hayat Yalnızca ‘Ben’ Olduğumda Gerçektir*’de gerçekliğe dokunmanın ve gerçeklikle birleşmenin insana kazandırdığı olanakları kaleme almıştır.

En önemli eserlerinden biri olan Beelzebub’tan Torununa Masallar kitabında kültürümüzün önemli parçalarından Nasreddin Hoca’dan³⁷ sürekli örnekler vermiştir. Ayrıca masallarını anlattığı torunlarından biri Hasan diğeri de Hüseyin’dir. Bu durum Gurdjieff’in yaşadığı çağın koşullarından ve doğup büyüdüğü bölgenin değerlerinden etkilendiğini göstermektedir.

³⁷ Nasreddin Hoca: Molla Nasreddin veya diğeri adıyla Nasreddin Hoca, Avrupa ve Amerika’da çok az tanınan, Asya kıtasının tüm ülkelerinde çok iyi bilinen efsanevi karakter (Gurdjieff, 2023a: 12).

Gurdjieff'in düşüncesi genellikle yaşadığı coğrafyanın ve gezdiği yerlerin doğasından kaynaklanır. Ancak bu düşünce, ezoterik unsurlar içerse de Gurdjieff'in asıl amacı hakikate ulaşma çabasıdır. Bu çaba, insanları uyandırmayı hedefler ve bu nedenle oldukça önemlidir. Gurdjieff'in çabası, insanın uyanması için sadece tek bir yönde gelişmenin veya sadece bilim ve teknolojinin ilerlemesinin yeterli olmadığını vurgulamaktır. Onun bu çabası, 20. yüzyılın üzerinde yükseldiği insanı sadece akıl yönünden (yapay zekâ çalışmaları) ve her şeyin bilim ile çözüleceğine dair inanç ile sadece bilimin gelişmesine değer verilmesi gerektiği düşüncelerine yönelik önemli bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda o insanın bir bütün olarak farklı yönlerinin geliştirilmesini, farklı bilgi türleri arasında hiyerarşik bir sınıflama yapmaktan ziyade tüm bilgilerin insanın için değerli olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte onun ulaşmış olduğu bu bilgiler ve kurmuş olduğu okullarda insanları uyandırmak için geliştirdiği öğretileri mutlak doğrular, sarsılmaz reçeteler olarak sunmaması açısından Eleştirel Teori ile örtüşen bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada insanın kendisine sunulan bilgilerden hareketle kendi yolunu çizebilmesi için öncelikle uyanması ve potansiyelinin farkına varması gerekmektedir. Aksi takdirde onun tabiri ile uyuyan insana sunulacak bu bilgiler ile bu insan ne yapacağını bilemeyecektir. O yüzden ilk önce insan, kendi bilincine vararak kendisini bilerek uyanmalı. Uyanma ile kazanacağı bilinç, kendisine sunulan bilgiler ile kendini gerçekleştirme noktasında kendi yolunu çizecek ve kendi deneyimini gerçekleştirecektir. Gurdjieff'in bu düşüncesi aynı zamanda günümüz küreselleşen dünyasında her şeyin birbirine benzediği tektipleştiği, hazır reçeteler ve paket programlar ile sunulduğu yaşama bir tepki olarak da değerlendirmek mümkündür.

Sonuç olarak Gurdjieff, hem ülkemizde hem de dünyada her geçen gün daha da fazla tanınan, kitapları okunan ve etkisi giderek artan bir filozoftur. Felsefe tarihine geçmiş, kendisiyle özdeşleşen kavramlar oluşturmuş ve birçok aydını, sanatçıyı, yazarı etkilemiştir. Gurdjieff'in kurduğu enstitüler ölümünden sonrada öğrenciler yetiştirmeye devam etmiş ve belli bir ekole dönüşmüştür. Bu açıdan insan ve varlık konusu dışında kalan sanat kuramı, kurmuş olduğu enstitüler ve eğitim hakkındaki düşünceleri de incelemeye değerdir.

KAYNAKÇA

Ağırman, Ferhat (2018), “Descartes’ın Şüpheli Hipotezleri”, **Felsefe Dünyası**, (67), 55-65.

Akan, Adnan., Güneş, Mehmet. (2015). **Jean Jacques Rousseau’da İnsan ve Toplum Sorunu**. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akbulut, Burcu. (2014). **Etik Bağlamda Albert Camus’ün Başkaldırı Felsefesi** (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Akçakmak, Birgül Hale (2018), “Gürciye Metodunda Müzik Uygulamaları ve Piyano Müziklerinin Temel Özellikleri”, **İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi**, 4(1), 9-26.

Akçakmak, H. B. (2021). **Budaların Şerefine Gürciye ve Performans**. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi

Akdemir, M., (2018). **İnsan Felsefesi: Epiktetos ve Marcus Aurelius Örneği**. İstanbul: Sentez Yayıncılık

Akdeniz, Emrah (2013), “Nietzsche’de Dekadans ve Kültür Eleştirisi Olarak Trajik Bilgelik”, **FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (15), 111-126.

Akkağıt, Şerif Fatih. (2022), “Aristoteles’te İnsan Kavramı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (42), 124-151.

Akşit, Mirpenç (2014), “Varoluşsal Bir Problem Olarak Soren Kierkegaard’ın Felsefesinde Ölümün Anlamı”, **III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı. II**, (131-139)

Albasan, Işık (2019), “Yunan Mitolojisi’ne Psikanalitik Bir Yaklaşım”, **Homeros**, 2(3), 95-102.

Althusser, L., (2018). **Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş**. çev: İsmet Birkan, İstanbul: Can Yayınları

Altınörs, Atakan Selami (2020), “Yeniçağdaki Spiritüel Cevher Anlayışına De La Mettrie’nin İtirazı”, **Kilikya Felsefe Dergisi**, (2), 24-36.

Altuğ, T., (2000). **Dile Gelen Felsefe**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Amittay, B. J. (1983). **Siyasal Düşünceler Tarihi**. çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Mehmet Köker, Ankara: Savaş Yayınları

Arduçoğlu, Müge. (2018). **Demokratik Liberal Ütopyanın Antropolojik Olanığı Olarak Pragmatizm**. (Yüksek Lisan Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aşkın, Zehragül (2009), “Niçin Varoluşçuluk?”, **Ethos: Felsefe ve Toplum Bilimlerinde Diyaloglar**, 3, 4.

Atış, Naciye (2012), “Descartes Felsefesinde Bilgelik”, **Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (14), 121-134.

Aydınalp, Başak Esra (2020), “Albert Camus’da Saçma Kavramı-Sisifos’u Mutlu Düşünmek”, **Söylem Filoloji Dergisi**, 5(2), 529-540.

Aydoğan, Emine (2013), “Descartes Metafiziğinde Tanrı Problemi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (50), 91-100.

Bağce, H. E. (2019). **Frankfurt Okulu**. çev: Salih Akkanat, H. Emre Bağve, Güven Bakırezzer, Kahraman Bozkurt, Fatih Demir, Esin H. Dinçer, Demet Songültekin, Armağan Öztürk, Ankara: Doğu Batı Yayınları

Balkız, Bekir (2004). “Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi”. **Sosyoloji Dergisi**, (12). 136-158.

Bayır, Mehmet (2019), “Nietzsche Felsefesinde İnsan ve Ahlak Sorunu”, **NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi**, (3), 21-36.

Bender, Tekin Merih (2009), “Varoluşçuluk ve Jean Paul Sartre Örnekleme”, **Sanat ve Tasarım Dergisi**, 1(4), 23-33.

Bennett, G. J. (1997). **Yeni Çağ Toplumunun İhtiyaçları**. çev: Nurgün Karaçaylak, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları

Bennett, G. J. (2021). **Gurdjieff: Yeni Bir Dünya Yaratmak**. çev: Şule Özgezer, İstanbul: Hermes Yayınları

Beşer, Sertan Ali (2015), “Ana Hatlarıyla Leo Strauss Açısından Ezoterik Yazım Tarzı ve İslam Filozoflarıyla İlişkisi”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17(2), 195-204.

Bezci, Bünyamin (2005), “Kant ve Hegel’in Felsefesinde Etik Anlayışı”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 5(9), 48-61.

Blom, P. (2012). **Cadı Kazanı: Avrupa Aydınlanmasının Unutulmuş Radikalizmi**. çev: Faruk Akkuş, İstanbul: Sel Yayınları

Bochenski, M. J., (1995). **Felsefece Düşünmenin Yolları**. çev: Kurtuluş Dinçer, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Botton, D. A., (2005). **Felsefenin Tesellisi**. çev: Banu Tellioglu Altuğ. İstanbul: Sel Yayıncılık

Bottomore, T., (2016). **Frankfurt Okulu ve Eleştirisi**. çev: Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları

Bozkurt, Nejat (1984), “Jean-Paul Sartre’in İnsan Anlayışı”, **Felsefe Arşivi**, (25). 133-167.

Bravo, Hamdi (2007), “Augustinus’un Varlık ve Bilgi Görüşleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (15), 111-128.

Budak, Behiye Bilge., Bıçak, Ayhan. (2002). **Platon’da Tanrı Sorunu**. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Büyükdüvenci, Sabri. (2008). **Martin Heidegger’in Sanat Anlayışında Varlık, Sanat Yapıtı ve İnsan Arasındaki İlişki** (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Sistematiik Felsefe) Anabilim Dalı.

Canatan, K. (2018). **İnsan Felsefesi**. İstanbul: Beyan Yayınları.

Camus, A. (2015). **Sisifos Söyleni**. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Camus, A. (2016). **Başkaldıran İnsan**. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Ceran, Yaylagül (2011), “Türkiye’de Felsefi Antropoloji Çalışmaları: Takiyettin Mengüşoğlu ve Felsefi Antropoloji Gelece-(ne)-ği”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, (17), 537-554.

Cevizci, A., (2021). **Felsefe Sözlüğü**. Ankara: Say Yayınları

Coşkun, Ali (2016), “Din, Bilim ve Felsefe İlişkileri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 18(1), 213-229.

Çakmak, Mustafa (2013), “Albert Camus'un Felsefesinde Hayatın Anlamı ve Varoluşsal Kötülük Problemi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (38), 75-109.

Çelik, Onur (2023), “Ali Şeriatî'nin Düşünsel Dünyası ve Siyasal Fikirleri; Şahsiyetler, Olaylar ve Olgular”. **Kutbilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi**, 3(1), 1-10.

Çelebi, Vedat (2014), “Jean Paul Sartre'ın Varoluşçuluk Düşüncesi”, **Beytulhikme An International Journal of Philosophy**, 4(2), 63-76.

Çelebi, Vedat ve Beyazgeyik, Fatma (2021), “Soren Kierkegaard ve Friedrich Nietzsche'de Özgürlük Problemi”, **Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences**, 7(45), 1857-1867.

Çıvgın, Gül Ayşe. (2003). **Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Anlayışının Günümüzdeki Yeri ve Önemi**. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.

Çıvgın, Gül Ayşe (2014), “Ontolojik Temellere Dayanan Felsefi Antropoloji”, **Mavi Atlas**, (3), 109-121.

Çilingir, Lokman (2022), ““Kendini Bil!” Buyruğu Üzerine”, **Fİlsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (34), 65-86.

Çoban, Arzu İçağasıoğlu & Buz, Sema (2008). “Eleştirel Teori: Gelişimi, Kabulleri ve Sosyal Hizmette Kullanımı”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 19(1), 71-88.

Çotuksöken, B., (2017). **Felsefi Söylem Nedir?**. İstanbul: İnkılâp Yayınları

Çörekçioğlu, Hakan (2014), “Nietzsche'de Güç İstemi Kavramı”, **FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (17), 35-46.

Daştan, Uğur (2017), “Max Horkheimer: Rasyonalizm ve Empirizmin Bilimsel Olarak Eleştirisi”, **Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2(3), 45-55.

Demir, Abdullah (2020), “Enneagrama Göre Kişilerin Öğrenme Tarzları”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(19), 13-29.

Demir, Ata (2022), “Antik Çağ, Orta Çağ ve Modern Dönemde Töz Metafiziğine Dayalı Hakikat Anlayışı ve Eleştirisi”, **Felsefe ve Din Bilimleri Yazıları**, 71-187.

- Demir, Ö. (2000). **Bilim Felsefesi**. Ankara: Vadi Yayınları
- Demirci, S. A. (2021). **Ezoterizm ve Batinilik**. İstanbul: Eftalya Yayınları
- Descartes, R., (1998). **Felsefenin İlkeleri**. çev: Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları
- Doğan, Sedat (2021), “Aristoteles’in Eylem Teorisinde Doğa, Toplum, Tanrı”, **Bilimname**, (45), 155-183.
- Doğrucan, Fatih Mehmet ve Karabulut, Dilnur (2018), “İnsan Anlayışının Ontolojik Bağlamıyla Felsefi Antropolojisi”, **Gaziantep University Journal of SocialSciences**, 17(2), 726-739.
- Donbaycı, A. M., Bayraktar, O., Doğru, S. G., (2020). **Felsefi Okuma ve Yazma**. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları
- Dönmez, Süleyman. (2003). **Aquin’li Thomas’ta Teoloji-Felsefe İlişkisinin Bilim, Bilgi ve İnanç Kavramları Bağlamında Temellendirilmesi**. (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinçer, K., (2019). **Kısaca Felsefe**. Ankara: Pharmakon Yayınevi
- Durakoğlu, Abdullah ve Ay Volkan (2012), “Descartes ve Searle’de Zihin Problemi”, **FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (13), 187-200.
- Dutlu, Demet. (2010). **Din Bilim İlişkisinde İndirgemecilik ve Yarattığı Sorunlar**. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, Haluk Hasan (2004), “Althusser’in Felsefesinin Temel Kavramları”, **Kaygı.Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 3, 37-48.
- Erduvan, Altunay Didem Fatma (2020), “Albert Camus’da Saçma ve Ölüm İlişkisi”, **Söylem Filoloji Dergisi**, 5(2), 541-548.
- Gallepci, Karaşin Alara. (2023). **Martin Heidegger’de Ölüm Kavramı**. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gasset, J. O., (1999). **İnsan ve Herkes**. İstanbul: Metis Yayınları
- Gencer, Özgen Sibel (2009). “Martin Heidegger’in Varolan Olarak İnsana Bakışı”, **Ethos**, 2, 4.

Gökalp, Nurten (2004), “Descartes ve Spinoza Düşüncesinde Gerçek İyi Kavramı”, **Felsefe Dünyası**, (40), 18-40.

Gökalp, N., (2022). **İnsan Felsefesi**. İstanbul: Nobel Yayınları

Gökberk, M., (1997). **Kant ile Herder’in Tarih Anlayışı**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Gökberk, M., (1999). **Felsefe Tarihi**. İstanbul: Remzi Kitabevi

Görücü, Faruk Ömer (2023), “İbn Sina ve Descartes’ta Bilinç/Consciousness in Avicennaand Descartes”, **Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi**, (13), 59-98.

Gurdjieff, I. G.,(2020a). **Dördüncü Yol**. çev: Ömer Faruk Tokat, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları

Gurdjieff, I. G., (2020b). **Gelmekte Olan İyiliğin Habercisi**. çev: Alkım Uraz, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları

Gurdjieff, I. G., (2020c). **Gerçek Dünyadan Manzaralar**. çev: Alkım Uraz, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları

Gurdjieff, I. G., (2021a). **Olağanüstü İnsanlarla Görüşmeler**. çev: Songül Aykutluğ, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları

Gurdjieff, I. G., (2021b). **Hayat Yalnızca “Ben” Olduğumda Gerçektir**. çev: Songül Aykutluğ, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları

Gurdjieff, I. G., (2021c). **İnsanın Olası Evriminin Psikolojisi**. çev: Başak Çetin, Ankara: Gece Kitaplığı yayınları

Gurdjieff, I. G., (2021d). **The Enneagram**. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları

Gurdjieff, I. G., (2021e). **A FurtherRecord -Extracts From Meetings 1928-1945**. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları

Gurdjieff, I. G., (2023a). **Beelzebub’tan Torununa Masallar 1**. çev: Özgür Umut Hoşafçı Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları

Gurdjieff, I. G., (2023b). **Kendini Tanı ve Keşfet**. çev: Başak Çetin, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları

Gül, Eren (2011), “Albert Camus: Yabancı ve Sisifos Söyleni ‘Duygusal Bir Deney Olarak Saçmanın Düşünsel Bir Kavrama Yükselişi’/Albert Camus”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(46), 61-74.

Gül, Fikri (2014), “Varoluşçu Felsefenin Türk Düşünce Hayatındaki Yansımaları”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (18), 27-32.

Gülenç, K., (2015). **Frankfurt Okulu: Eleştiri, Toplum ve Bilim**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Gündoğdu, Hakan (2007), “Varoluşçu Felsefelerdeki Bazı Özellikler”, **Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 7(4), 95-132.

Gürdal, Gökhan (2020), “Felsefi Antropolojinin Gerekliği ve Max Scheler’in Felsefi Antropoloji’sinin Değerlendirilmesi”, **Fİlsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (29), 135-144.

Gürel, Emet (2007), “Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 35/8, 537-569.

Güzel, Cemal (2008), “Antikçağ ile Orta çağda Varlık Felsefesi”, **Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 11, 223-235.

Feyerabend, P. (2017). **Özgür Bir Toplumda Bilim**. çev: Ahmet Kardam, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Hafizoğlu, Ayşegül (2022), “Mitoloji ve İlahi Dinlerde İnsanın Yaratılışı”, **Marifetname**, 9 (1), 217-244.

Heidegger, M., (1995). **Nedir Bu Felsefe**. çev: Ali Irgat, İstanbul: Afa Yayınları

Horkheimer, M. (1998). **Akıl Tutulması**. çev: Orhan Koçak İstanbul: Metis Yayınları

Işık, Fatih Mehmet (2014), “José Ortega Y Gasset ve “Ben” Kavramının Analizi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:2, Sayı:5, s.264-269

İlboğa Mustafa ve Aygül, Hüseyin Hasan (2015), “Birlikte Yaşama Kültürü Bağlamında İnsan-Doğa Diyalektiği” **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, (52), 64-78.

Kanat, Masume (2023), “Farabi ve Platon Felsefesinde Mutluluk”. **Dünya İnsan Bilimleri Dergisi**, 2023(1), 111-122.

Kant, I., (2001). **Pratik Usun Eleştirisi**. çev: İ. Zeki Eyuboğlu, İstanbul: Say Yayınları

Karababa, Ekin (2022), “Marx’ın İnsan Anlayışına İlişkin Çağdaş Bir Tartışma: İnsan Doğası İnsana Özgü Nitelikler ile Sınırlandırılabilir Mi?” **Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (34), 231-248.

Karadağ, Nazım (2023), “Ali Şeriatî’nin Özgürlük Belirlenimleri ve Dinin Çözümleyici Fonksiyonu”. **Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi**, (13), 567-587.

Keskin, Nursefa. (2019). **Yaratıcı Liderlik Geliştirmede Enneagram Öğretisinin Rolü**. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ketenci, Taşkın ve Topuz, Metin (2009), “Kant ve Nietzsche’de İsteme Kavramı”, **Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (8), 1-16.

Ketenci, Taşkın ve Topuz, Metin (2013), “Aristoteles ve Augustinus’un İnsan Anlayışları Üzerine”. **Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, (20), 1-18.

Kınağ, Mustafa (2018), “William James’in Çoğulcu Evren Perspektifinde İdealizm Eleştirisi”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17(34), 713-730.

Kierkegaard, S., (2019). **Ölümçül Hastalık Umutsuzluk**. çev: Mehmet Muhammet Yakupoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları

Kocaman, Çiğdem Ayşe (2017), “Martin Heidegger’de “Birlikte Var olma” ve Dasein’in Kendini “Herkes” de Yitirmesi”, **Kent Akademisi**, 10(32), 500-511.

Kocaman, Çiğdem Ayşe. (2020). **José Ortega Y Gasset’te İnsan, Değer ve Kültür Bağlamında Kitleselleşme Sorunu**. (Doktora Tezi). İstanbul Maltepe Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü.

Kocaman, Çiğdem Ayşe (2021), “Eğitimin Neliğine Felsefi Bir Bakış: Takiyettin Mengüşoğlu’nun İnsan ve Eğitim Görüşü”, **Dört Öge**, (19), 49-75.

Kocaman, Çiğdem Ayşe (2022), “Aristoteles’ te İnsan Doğası, Etik ve Siyaset İlişkisi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 39(1), 296-311.

Konur, Demet ve Toprak, Salih (2016), “Hegel’in İnsan Anlayışı”, **Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(2), 117-130.

Korkut, Can Yücel Mimar. (2011). **Müzik ve mimarlık ilişkisinde etkileşimli bir parametrik model**. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Koyre, A. (1994). **Yeniçağ Biliminin Doğuşu**. çev: Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan Yayınları

Kutluay, Ferhat (2020). “Sokrates: Düşünce ile Eylemlerinin Tutarsızlığı”. **Opus International Journal Of Society Researches**, 15(26), 4644-4664.

Macit, Muhittin (2004), “Aristoteles ve İbn Sînâ’da Nefs-Beden İlişkisi Problemi ve Modern Zihin Felsefesindeki Bazı Yansımaları”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (26). 59-83.

Macit, Hanifi Muhammet (2011), “İnsan ve Karl Marks' ın İnsan Anlayışı Üzerine”, **Eskişeni**, (20), 24-30.

Mettrie, L. D. J. (1980). **İnsan Bir Makine**. çev: Ehra Bayramoğlu, İstanbul: Havass Yayınları

Mengüşoğlu, Takiyettin (1997), “Ontolojik esaslara dayanan felsefi antropoloji hakkında düşünceler”, **Felsefe Arkivi**, 4(2), 1-8.

Mengüşoğlu, T. (2015). **İnsan Felsefesi**. Ankara: Doğu Batı Yayınları

Nacak, İbrahim (2021), “Yaşamdan Düşünceye, Düşünceден İdeale Bir Arayış: Ortega y Gasset”, **Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi**, (15), 67-85.

Nicoll, M. (2008a). **Gurdjieff ve Ouspensky’nin Öğretisi Üstüne Psikolojik Yorumlar I**. çev: Neslihan Parlak Kosova, Tufan Göbekçin, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları

Nicoll, M. (2008b). **Gurdjieff ve Ouspensky’nin Öğretisi Üstüne Psikolojik Yorumlar II**. çev: Neslihan Parlak Kosova, Tufan Göbekçin, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları

Nicoll, M. (2012a). **Gurdjieff ve Ouspensky'nin Öğretisi Üstüne Psikolojik Yorumlar III.** çev: Neslihan Parlak Kosova, Tufan Göbekçin, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları

Nicoll, M. (2012b). **Gurdjieff ve Ouspensky'nin Öğretisi Üstüne Psikolojik Yorumlar IV.** çev: Neslihan Parlak Kosova, Tufan Göbekçin, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları

Nicoll, M. (2012c). **Gurdjieff ve Ouspensky'nin Öğretisi Üstüne Psikolojik Yorumlar V.** çev: Neslihan Parlak Kosova, Tufan Göbekçin, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları

Nietzsche, F., (2020). **Böyle Söyledi Zerdüş.** çev: Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Nutku, U. (1998). **İnsan Felsefesi Çalışmaları.** İstanbul: Bulut Yayınları

Nuttall, J. (1997). **Ahlak Üzerine Tartışmalar.** çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Ocak, Hasan (2011), "Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklenen Anlamın İlkçağ'dan Ortaçağ'a Evrimi", **Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (11), 79-101.

Oçak, Zeliha (2018), "İdeoloji Kavramına Marksist ve Post Marksist Yaklaşımlar: Karl Marks, Antonio Gramsci ve Louis Althusser", **Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi**, 1(2), 56-74.

Olcak, Bahattin. (2012). **Frankfurt Okulunun Pozitivizm Eleştirisi–Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno Bağlamında** (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Omay, Murad (2021), "Takiyettin Mengüşoğlu'nun Antropolojik-Ontolojik Temellere Dayanan Etik Anlayışı", Necati Sümer (Ed.), **Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu**, (344-359), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Onay, Duygu. (2006). **Louis Althusser'de İdeoloji ve Bilinç İlişkisi** (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ouspensky, D. P. (2021). **Mucizevînin Arayışı Gurdjieff Öğretileri.** çev: Kemal Menemencioğlu, İstanbul: Hermes Yayınları

Öktem, Ülker (2000), “Descartes' in Epistemolojisiinde Tanrı'nın Yeri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 40(3-4), 29-35.

Önen, Selin (2023), “Hastalık, Acı ve Albert Camus’nun Veba’sında Duyguların Toplumsal İnsanı”, **Universal Journal OF History And Culture**, Vol, 5, No.2, 104-126.

Özcan, Sevgi (2021), “Hegel Felsefesinde Kendi Kendini Gerçekleştiren Özgür Bir Varlık Olarak İnsan”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (54), 230-238.

Özcan, Özgür. (2021). **Jean Jacques Rousseau’da İnsan, Toplum ve Eğitim** (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Özel, Begüm Fatma ve Mumyılmaz, Alper (2018), “Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno’da Modern İnsan ve Tüketim İdeolojisi”, **Akademik Hassasiyetler**, 5(10), 61-82.

Özgün, Cengiz ve Uluçakar, Mustafa (2020), “Platon ile Fârâbî’nin Devlet Anlayışlarının Günümüz Siyaset Perspektifinden Karşılaştırılması”, **International Journal of Economics Administrative and Social Sciences**, 3(1), 1-16.

Öztürk, Büşra Betül. (2019). **Martin Heidegger’de İnsan ve Eğitim Sorunu** (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Peffer, G. R. (2001). **Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet**. çev: Yavuz Alagon, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Pekacar, Hazel Rumeysa. (2020). **Jean Jacques Rousseau’nun İnsan ve Toplum Anlayışı Üzerine Bir İnceleme** (Yüksek Lisan Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Platon, (1998). **Yasalar**. çev: Candan Şentuna, Saffet Babür, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Platon, (2000). **Devlet**. çev: Sebahattin Eyuboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Rousseau, J. J., (2002). **Emile**. çev: Mehmet Baştürk, Yavuz Kızılçim, Erzurum: Babil Yayınları

Rousseau, J. J., (2003). **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kökeni**. çev: Ertuğ Ergün, İstanbul: Yeryüzü Yayınevi

Rousseau, J. J., (2007). **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev**. çev: Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Rousseau, J. J., (2019). **Toplum Sözleşmesi**. çev: Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Rutli, E. Evren. (2011). **Max Horkheimer ve Theodor Adorno'da Eleştirel Teori ve "Kültür Endüstrisi" Kavramı**. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saraçoğlu, Ece (2022), "Aristoteles'te İnsanın Doğası ve Erdem Etiği Tartışması", **Felsefe Dünyası**, 1(75), 400-418.

Saraçoğlu, Ece (2023), "Kant'ın Etik Anlayışı Doğrultusunda İnsanın Değeri Tartışması", **Kilikya Felsefe Dergisi**, (1), 1-16.

Sartre, J. P., (2018). **Varoluşçuluk**. çev: Asım Bezirci, İstanbul: Say Yayınları

Saygın, Tuncay (2017), "Albert Camus Düşüncesinde Başkaldıran Özne", **Felsefe Dünyası**, (66), 77-95.

Scheler, M. (1998). **İnsanın Kozmostaki Yeri**. çev: Harun Tepe, Ankara: Ayraç Yayınevi

Senemoğlu, Olkan. (2016). **Marx'ın Düşüncesinde İnsan Doğası ve Toplum** (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Shapin, S. (2000). **Bilimsel Devrim**. çev: Ayşegül Yurdaçalış, İstanbul: İzdüşüm Yayınları

Soysal, Soner (2019), "Kierkegaard'nun Özel-Nesnel Hakikat Ayrımı Temelinde Tekil Birey Anlayışı", **Kilikya Felsefe Dergisi**, (2), 90-101.

Süha Karadeniz., Örs, Birsen. (2007). **Postmodernitenin İnsan Anlayışı: Eleştirel Bir Analiz**. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sümer, Alan Banu (2018), "Nietzsche Felsefesinde Bir İdeal Olarak Üstinsan", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**. Yıl, 16, 49-58.

Şan, Kemal Mustafa ve Hira, İsmail (2004), “Modernlik ve Postmodernlik Bağlamında Tüketim Toplumu Kuramları”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, (8), 1-19.

Şimşek, İsmail (2022), “Bir Erdem Olarak ‘Kendini Bil’ Öğretisi”, **Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, 6(2), 518-535.

Şirin, Turgay (2020), “Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri’nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin Belirlenmesi”, **Electronic Turkish Studies**, 15(2).

Şavluk, Mehmet. (2018). **Jean Jacques Rousseau Felsefesinde Adalet, Özgürlük ve Eşitlik Anlayışı** (Yüksek Lisans Tezi). Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şubaş, Abdurrahman ve Çetin, Münevver (2017), “Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması”, **(Sobider) Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science**, 4 (11) 160-181

Güler, Tamer. (2021). “Nietzsche ve Wittgenstein’in Sinemada Temsili: “Nietzsche Ağladığında” ve “Wittgenstein” Adlı Filmler”, **Akademik Hassasiyetler**, 8(16), 349-372.

Taşdelen, Vefa (2012), “Augustinus ve Yunus Emre’de İç-Ben Alanı”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (22), 54-68.

Tiryaki, Zahit Mehmet (2020), “Uçamayan Adam: Fahreddin Râzî’de Ben Şuuru”, **Nazariyat**, 6, 1-38.

Topakkaya, A, (2018). Philosophical Suicide And Rebellion In Albert Camus. **Atlas I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi** (pp.133-143). Nevşehir, Turkey.

Turan, Rabia. (2018). **Soren Kierkegaard'ın Ahlak Anlayışı/Soren Kierkegaard's concept Of Ethic**. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tunç, Taha Muhammet (2023), “Augustinus’un Perspektifinden Kendini ve Tanrı’yı Bilme Meselesi”, **Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (35), 331-344.

Tülüce, Âdem Hüseyin (2016), “Martin Heidegger’de Dasein Kavramı”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)**, 16(1), 245-259.

Uygur, N. (2019). **Felsefenin Çağrısı**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Uzunhüseyinoğlu, Bahadır. (2022). **İbn Sina ve Husserl'in Kesişim Noktası: Fenomenolojik Bakışın Olanacağı Üzerine**. (Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünal, Fahamet Hatice. (2022). **İslâm, Hristiyan ve Musevi İlahilerinde Gül, Haç ve Davud Yıldızı Sembolleri**. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vygotsky, L. S. (1998). **Düşünce ve Dil**. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları

Yalçıntaş, Önder ve Urhan, Veli. (2007). **Foucault ve Heidegger'in İnsan Anlayışı**. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaman, Akış Yasemin (2017), “Mevlânâ ve Kierkegaard’da Benliğin Gelişimi”, **Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, (29), 111-123.

Yaşar, İraz. (2013). **Camus'ün Başkaldıran İnsan'ı ve Sivil İtaatsizlik İlişkisi**. (Yüksek Lisan Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazıcı, Çiğdem (2021), “Aristoteles’ te İyi Yaşam, Kendine Yeterlilik ve Kölelik”, **Kilikya Felsefe Dergisi**, (1), 1-17.

Yerli, Gülşah. (2019). **Kierkegaard ve Nietzsche’de Trajedi Kavramı**. (Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, C. (1999). **Bilim Tarihi**. İstanbul: Remzi Kitabevi

Yıldırım, Şeniz (2013), “İbn Sînâ ve Descartes’ ın Bilgi Anlayışları Bakımından Karşılaştırılması I. **Kilitbahir (İlahiyat Fakültesi Dergisi)**.

Yıldız, Ahmet., Korlaelçi. Murtaza. (2007). **Max Scheler'in Değer Anlayışı** (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Felsefe Tarihi) Anabilim Dalı.

Yıldız, Nedim (2012), “İnsanın Arayışı: Kendini Bilmek”, **Felsefe Arşivi**, (36), 7-15.

Yıldıztaş, Belma. (2010). **Jean-Paul Sartre ve Albert Camus'de Özgürlük Kavramı** (Yüksek Lisans Tezi) Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Oruç (2022), “Søren Kierkegaard’ta Varoluş, Kendilik ve Hakikat”, **Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (14), 59-80.

Yücekaya, Zöhre (2022). “Toplunun" At Sineği" Olarak Entelektüeller”. **Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi**, (9), 131-141.

Zengin, Ezgi (2018), “Althusser’in Düşüncesinde İdeoloji, Özne ve Bilinç İlişkisi”, **Anasay**, (5), 51-70.

Zeyrek, Naci İsmail. (2014). **Yahudilikte dini semboller (Magen David örneği)**. (Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

